

SOCIALPOLITIKAI TANULMÁNYOK

ÍRTA

D^R. SOMOGYI MANÓ

BUDAPEST
KILIÁN FRIGYES UTÓDA
MAGY. KIR. EGYETEMI KÖNYVKERESKEDÉSE.
1900.

Előszó.

A következő lapokon 1888 óta szétszórtan megjelent socialpolitikai vonatkozású dolgozataimat gyűjtöttem össze. E dolgozatok három csoportba oszlanak. Az első csoportban vizsgálat tárgyává tettem az államregényeket, melyek a socialismus elől úrnőkéinek tekintendők, foglalkoztam az anarchistikus mozgalommal, vázoltam az Internationale történetét és a kapitalismus fogalmát igyekeztem megvilágítani.

Tanulmányaim egy másik csoportjában tárgyaltam a kartellek s a társadalmi bajok között létező összefüggést, a hazai gyári munkások helyzetét s a gyárfelügyeletei, a gyári baleseteket, a munkásegyleteket, a boycottot s a munkanélküliséget. Felvettem e kötetbe az ó-budai hajógyár munkásainak helyzetével foglalkozó s még 1888-ban megjelent monographiámat is, mivel annak csaknem összes példányai már elfogytak s arra a hazai és a külföldi Irodalomban többször hivatkoztak.

A tanulmányok egy harmadik csoportja foglalkozik a munkás-statistikával s a munkahivatalokkal, a munkanélküliség esetére való biztosítással, a munkásválasztmányokkal, a békéltetéssel, a munkás-család mouo-

---

A kötetet csak azért hozom a könyvplaczra, mert reménylem, hogy e szerény tanulmányok is némileg

hozzá járulhatnak ahhoz, hogy hazánkban az oly fontos az Irodalomban nem a kellő figyelemben részesített social politikai kérdések iránt felébreszthetik az érdeklődést. Munkámért bőven kárpótol majdan, ha csak egy-néhány olvasót sikerül meggyőznöm arról, hogy a társadalom békés fejlődése csak úgy biztosítandó, a kultúra kiterjesztése és megizmosodása csak úgy mozdítható elő, ha a különböző társadalmi mozgalmakat elfogulatlanul vizsgáljuk, ha alaposan megismerjük a tényleges viszonyokat, ha bátran felderítjük a hiányokat és ha a nép legszélesebb rétegeinek ügyével komolyan foglalkozunk.

Budapest, 1900 február végén

a Szerző.

AZ ÁLLAMREGÉNYEK.¹

I.

A politikai államregények.

Állam regények alatt általában véve azon irodalmi termékek értendők, melyek államtudományi kérdéseket valamely regény vagy elbeszélés könnyen olvasható, vonzó alakjában tárgyalnak. A tárgyalt kérdések az állam- vagy közigazgatási jog, vagy a nemzetgazdaságtan körébe tartozhatnak. Az államregények alakjukra nézve szépirodalmi munkák, tartalmukra nézve azonban a társadalmi tudományok körébe vágnak. Megkülönböztetendők az u. n. társadalmi regényektől, melyek valamely társadalmi osztály helyzetét és viszonyait ecsetelik s megalégesznek azzal, hogy a társadalmi kérdés valamely oldalát szóra-koztató alakban megvilágítsák, nem törődve azonban az állam, az alkotmány, a társadalmi és gazdasági rend kérdéseivel. Az államregények a fősúlyt az államra, mint egészre, az alkotmányi, közigazgatási kérdésekre s a gazdasági rendre fektetik s annak bebizonyítására törekednek, hogy az emberiség boldog lehetne, ha az állam, az alkotmány, a közigazgatás, a gazdasági és társadalmi rend bizonyos elvek-

¹) Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” I. kötetében. Budapest, Pallas, 1899.

nek megfelelően volna szervezve. Az államregényektől, szigorúan megkülönböztetendők azon regények, amelyeknek képzeletdús szerzői a jövő századok embe-
reinek a természettudományi felfedezések és műszaki találmányok befolyása alatt megváltozott viszonyait varázsolják elének, de a társadalmi tudományok kérdéseit vagy egyáltalán nem, vagy csak futólagosan érintik. Ily regények Jókai Mórtól: A jövő század regénye; Mercier francia írótól: L'an: 2440 (Amsterdam 1771); a német Lasswitz Kurttól: Bilder aus der Zukunft. Zwei Erzählungen aus dem XXIV. und XXXIX. Jahrhundert (Boroszló 1878); az angol Hay William Delisletől: Three hundred years hence, or a voice from posterity (London 1881).

Az államregényeket Mohi Róbert két csoportra osztotta, megkülönböztetvén *a)* a képzelet által szabadon teremtett állami és társadalmi berendezések leírását tartalmazó államregényeket, *b)* a létező berendezések eszményesítését tartalmazó államregényeket. Kleinwächter sokkal helyesebben megkülönbözteti a politikai s közgazdasági államregények csoportját.

A politikai államregények főleg államjogi kérdésekkel foglalkoznak, a milyenek az alkotmány formája, a kormányzat berendezése, az uralkodó erényei és kötelességei, stb. A legrégebb politikai államregények Xenophon Kyropädia-ja, melyben a szerző annak kimutatására törekszik, hogy a korlátlan önkényuralom mily czélszerű, ha azt egy derék fejedelem gyakorolja. A regény hőse Cyrus. Le Grand Antal Scydromedia-jában (Nürnberg 1080) az állítólag India szomszédságában fekvő hasonló nevű ország intézményeit ismerteti. Itt az uralkodók minden elképzelhető erénnyel bírnak. Születési nemesség nem létezik, hanem

a legérdemesebbek alkotják a nemességet. A nép ép oly erkölcsös, mint a fejedelem. A törvények világosak és rövidek, a perek ritkák. A munka minden neme nagy tiszteletben áll. Egy névtelen szerzőnek Ophirischer Staat-jában (Lipcse 1699) a szerző azon intézményeket sorolja fel, a melyekkel nézete szerint egy jól kormányzott államnak bírnia kell. Fénélon híres Telemach-ja (1700) azon jó tanácsok gyűjteménye, a melyeket Pallas Athene Mentor alakjában a királyfinak minden képzelhető alkalommal nyújt, hogy annak idején jó fejedelem legyen s népét boldogíthassa. Ehhez igen hasonló Kamsay: Les voyages de Cyrus című munkája (Táris 17:27). Teraszon abbé Sethos című könyve (Amsterdam 173:2) egy egyiptomi királyfi kalandjait vizén és szárazon s az általa alapított gyarmatok mintaszerű kormányzását ismerteti. Berington Simon: Mémoires de Gaudence de Lucques című munkájában (1740) az Afrika belsejében élő mezzoraniusok szokásait és intézményeit ismerteti. Ezeknél a közigazgatást, a családapák patriarchális módon kezelik. A lakosok egymást testvéreknek tekintik. Leszczynski Szaniszló lengyel király: Entretien d'un Européen avec un insulaire du royaume de Dumocala (175á) című munkájában egy európai ember az indiai partokon hajótörést szenvedve, egy szigetre kerül, hol egy brahman elmondja neki államtudományi nézeteit s leírja hazájának intézményeit. Ott zsoldos hadakat nem ismernek, hanem az általános hadkötelezettség egy faja divik; a bírói állások nem képezik adás-vétel tárgyát, hanem azokat nevezik ki, a kik a vizsgákat a legjobb eredmény nyel teszik le; az iskolákba minden rend fiait felvétetnek stb. Haller Albrecht elbe-

széleseiben: Usong (Bern, 1771), Alfred, König der Angel-Sachsen (Bern, 1773) és Fabius und Cato (Bern 1774) a despotia, a mérsékelt monarchia s a köztársaság államformáit tárgyalja. Verulami Baco: Nova Atlantis-a (1626) csak töredék maradt. Ebben is az államregényekben nem szokatlan vihar lepi meg a hajót, minek következtében az utasok egy ismeretlen szigeten kénytelenek kikötni. A lakosok szívesen fogadják az idegeneket s megismertetik velük az ország tudományos intézeteit. Itt megszakad az elbeszélés.

Foigny Gábor könyve: Les aventures de Jacques Sadeur (Genf 171(3) állam nélküli államregény. A regény hőse képtelennél képtelenebb kalandok után Ausztráliába jut, hol a lakosok paradicsomi állapotban élnek. A lakosok nem kénytelenek dolgozni, mert a meleg éghajlat folytán ruházatról nem kell gondoskodni s a természet bőven nyújtja a legkitűnőbb gyümölcsöket. A lakosok a tudományokat ápolják s oly nagyműveltségű s erkölcsös emberek, hogy kormányra vagy közigazgatásra egyáltalán nem szorulnak, tehát itt az anarchia meg van valósítva.

II.

A társadalomgazdasági államregények.

Az elavult politikai államregényeknél – melyekkel e cikkben nem kell tovább foglalkoznunk – sokkal fontosabbak és érdekesebbek a *társadalomgazdasági*, vagyis jobban mondva *socialistikus és communistikus állam regényei*: Ezek között tárgyalják rendszeren Plato két munkáját a törvényekről s az államról,

jóllehet azok alakjukra nézve nem regények, de tartalmuk költemény, a képzelet szüleménye, mely a tényleges viszonyokkal egyáltalán nem törődik. Plato az államról szóló könyvében a communismust állítja oda mint eszményi államformát. Az állam szerinte az ember képe nagyban. A mint az emberi lélek három részből áll: az észből, a bátorságból s az érzéki vágyakból, úgy az állam is három megfelelő osztályból áll: a kormányzók (az u. n. philosophusok), a harcosok (az u. n. örök) s a munkások osztályából. Miután a két felső osztály kizárólagos feladata az összesség javára munkálkodni: úgy mindannak meg kell történnie, a mi őket tökéletesekké és az alacsony szenvedélyektől és vágyaktól mentesekké teszi. Minthogy a magántulajdon s a magán család a magánérdekek forrásait képezik, úgy ezen intézmények elveseiből a felsőbb osztályok tagjai kizárandók s azok vagyon- és nöközőségben élnek. Hogy a következő nemzedékek tökélye eléressék, a párosítás az állam által eszközölt mesterséges kiválasztás útján történik. A gyermekeket a nélkül, hogy szüleiket ismernék, állami intézetekben nevelik. A felső osztályok tagjai közösen étkeznek s hálnak. A munkások osztálya, mely a rabszolgákkal együtt a felsőbb osztályok vezetése alatt áll, azokat eltartani tartozik. Plato később a Törvényekről című munkájában egy másik eszményi államot rajzolt, a melyben az előbb ismertett munkában keresztülvitt communismust sokban enyhítette.

Az ezen két munkában megpendített eszméssel sűrűn találkozunk ezután a tulajdonképeni közigazgatási államregényekben, a melyeknek hosszú sorozatát Morus Tamás, VIII. Henrik angol király kancellár-

jának 1515-ben Löwenben megjelent: De optimo reipublicae statu, deque nova insula Utopia című munkája nyitotta meg, mely oly népszerűsége tett szert, hogy ezen könyv címe után az államregényeket utópiáknak szokták elnevezni. Monis munkájának bevezető részében Anglia akkori zilált társadalmi és gazdasági viszonyait ecseteli s azután Hythlodäus Raphael sokat utazott portugál tengerész által elmondja az Utópia szigetén élő nép communistikus szervezetét. A szigeten van 45 város, a vidéken pedig szétszórt tanyákon 10 tagból és 2 rabszolgából álló családok laknak. Minden család egy »atya« és egy »anya« vezetése alatt áll s minden 30 családot egy igazgató kormányoz. A mezei családok fele évenként bevonul a városokba, s helyét hasonló számú városi lakos foglalja el.

Aratás idején a városi lakosság önként segédkezik a mezőgazdáknak. A városok mind egyformák s a házak is mind egy terv szerint vannak építve. A lakosokat kisorsolják s tíz évenként általános lakásváltozás történik. Az utópiai gyermekek kivétel nélkül a földművelésben nyernek oktatást s ezen kívül rendszerint az apjuk mesterségét is megtanulják. A férfiak végezik a nehéz munkát, a nők a könnyebbet. A napi munkaidő hat órára terjed, a nap további részét továbbképzésre s üdülésre fordítják. Ezen rövid munkaidő dacára minden ipari termék bőségben áll rendelkezésre, mert fényűzési czikkeket nem készítenek és minden polgár kivétel nélkül dolgozni tartozik. A súlyos és tisztátlan munkákat rabszolgák és befogadott idegenek végezik.

Utópiában nincs magántulajdon, hanem minden közös. A mezőgazdák csak annyit tartanak vissza a

termésből, a mennyi saját szükségletükre s vetőmagra kell, a többit a városi raktárakba szállítják be. A városokban termelt ipari cikkeket is a raktárakba hozzák, a honnan a szükséglethez képest ingyen adják ki a tanyai lakosoknak. A városi lakosok szintén ingyen kapják a mezei termékeket s ipari cikkeket. Senki sem kér többet, mint a mennyire tényleg szüksége van, mert minden bőségben áll- rendelkezésre.

Utópia lakosai a kényelmesen berendezett nyilvános éttermekben étkeznek. A nők felváltva főznek, a felszolgálat a fiatalság felváltva végezi. Az estebédet multság követi. Utópiában nincs pénz, mert szükségtelen. A felesleges termékeket eladják ugyan a külföldre aranyért s ezüstért, de ezen nemes fémeket megőrizik, hogy azzal háború esetén az idegen zsoldoshadak fiztessenek. Utópia alkotmánya korlátolt választási monarchia. Az állam élén áll az élethossziglanid választott fejedelem; a közigazgatás választott tisztviselőkre van bízva. Évenként összeül a különböző országrészek választott kiküldöttjeiből összeállított parlament, melynek fő feladatát képezi a felesleg s hiány kiegyenlítése. A képviselők jelentést tesznek a különböző országrészek szükségletéről s a termelés állásáról s ezen jelentések alapján az egyik országrész feleslegét odairányítják, ahol arra szükség van. A kormány a népesség kiegyenlítéséről is gondoskodik. Minden házban van legalább 10, de 10-nál nem több fiatal ember, a városokban pedig nincs több (5000–6000 családnál. Ha valamely családnak a meghatározott számnál több gyermeke van, a többlet azon családokhoz utaltatik, a hol hiány mutatkozik. Ha az egész országot a túlnépesedés veszélye fenyegeti, úgy a

családok megfelelő számát kitelepítik szomszédos gyarmatokra.

Doni Antonio Francesco: I mondi celesti, terrestri e infernali degli Academici Pellegrini ez. 1552-53-ban megjelent munkájának »a bölcsek s bolondok világa« című fejezetében a szerző egy bölcset és egy bolond között lefolyt párbeszédet közöl, amelyben a bölcset ember elmondja, hogy álmában látott egy országot, melynek különböző vidékein kizárólag azon termékeket termelik, melyek ott legjobban s legelőnyösebben állíthatók elő. Ennek előnye nemcsak az, hogy a föld hozadéka nagyobb, hanem hogy a nép nagy ügyességre s gyakorlatra tesz szert, folytonosan egy s ugyanazon munkával foglalkozván. A városokban minden utczában csak két mesterséget folytatnak, így pl. az utca egyik oldalán csak szabók, a másikon csak posztókészítők laknak. Minden utca egy pap felügyelete alatt áll s a legidősebb pap az egész ország pápája és királya. A polgárok mind egyenlők s ugyanazon jogokat élvezik. Minden közös. Ki-kijáratlanul beszolgáltatja termelvényeinek feleslegét s díjtanul kapja a többi polgárok termelvényeinek reá eső hányadát. Pénz nem létezik; a házasság ismeretlen. A gyermekeket közösen nevelik; szüleit senki sem ismeri, örökösödési jog nem létezik.

Campanella Tamás dominikánus szerzetes Civitas solis-ában (1620) egy genuai hajós elbeszéli, hogy midőn vihar következtében ismeretlen parton kénytelen volt kikötni, az egyenlítő alatt Nap-városára akadt. Az állam élén áll a papi fejedelem s ez alatt áll három világi fejedelem, még pedig egy a hadi ügyek számára, egy a tudományok, a művészetek s az oktatás vezetésére, egy pedig a táplálkozás, a faj

fentartása s az orvosi ügyek számára. Ezen négy fejedelem tanácskozik s határoz a kormányzat vezetését illetőleg. Szavazatok egyenlősége esetén azon nézet emelkedik határozat erejére, a melyhez a pápa-fejedelem csatlakozott. A fejedelmeket s az összes tisztviselőket a nép a legképzettebb egyének közül választja. A Napországbán feltétlen communismus uralkodik, (még a nők és gyermekek is közösek) mert Campanella szerint a család és magántulajdon intézményében gyökerezik az Individualismus s az önszeretet, míg a communismus az összességre áldásos közérzetet megteremtője. A nép szaporodásának szabályozása a kormány feladatát képezi. A kormány gondoskodik a házaspárok összeállításáról s ügyel arra, hogy a nagy és szép termetű egyének hasonlókkal, kövérek soványokkal, szenvedélyesek szendékkel hozassanak össze, hogy ezen tulajdonságok megfelelő vegyülete éressék el a gyermekeknél. Az így kiválasztott párok azután az astrologusok és orvosok által megállapított alkalmas időpontra hozatnak össze. A csecsemők közös épületekben szoptattatnak anyjuk által s később közös neveletésben részesülnek. Minden ifjút azon pályára nevelik, a melyre legalkalmasabbnak bizonyul; a kevésbé tehetséges ifjakat a vidékre küldik. A fiúk 12-ik évüktől kezdve a fegyverforgatásban gyakoroltatnak. A kortársak testvéreknek nevezik egymást s minden náluk 22 évvel idősebb egyént atyjuknak, illetve anyjuknak tekintik. A polgárok közösen étkeznek, nemenkint elkülönített közös hálótermekben alusznak. A ruházat egyforma s divatnak nincs alávetve. A mulatságokban mindenki részt vesz. Irigység nincs, mert mindenki megkapja azt, mire szüksége van s a tisztviselők ügyelnek arra,

hogy senki se kapjon többet, mint a mennyi megilleti. A legtöbb foglalkozást mindkét nembeliek egyformán gyakorolják s különbség csak annyiban létezik, a mennyiben egyes különösen nehéz munkát, pl. a kovácsmunkát csak férfiak végezik, bizonyos könnyebb munkával ellenben, pl. főzéssel, varrással csak nők foglalkoznak. A munkákat, egy az illető szakmabeliek által választott rex vezetése alatt közösen végezik. Bizonyos foglalkozások, mint pl. a föld megmunkálása s az aratási munkák, zeneszó mellett végeztetnek. A legsúlyosabb bűnök egyikének a büszkeséget tekintik, mit szigorúan megbüntetnek. Nincs munka, mely tiszteletlen volna, sőt ellenkezőleg minden munka a;nnál nagyobb tiszteletben részesül, mennél fárasztóbb és kellemetlenebb. A ki több szakmához ért, nagyobb tiszteletben részesül. Az összes polgárok kivétel nélkül nagy kedvvel dolgoznak, minek következtében, jóllehet, hogy senkisésem dolgozik naponkint négy óránál tovább, minden cikkben nagy bőség uralkodik. Pénz csak a külforgalom számára vernek, mert belkereskedelem nem létezik. A külföldi kereskedőktől oly cikkeket vásárolnak, melyeket nem állíthatnak elő s a gyermekek nevetnek az idegenek balgaságán, hogy az áruk ily nagy tömegét adják oly kis mennyiségű aranyért, ezüstért.

Andrae János Bálint német protestáns theologus: *Reipulicae Christianopolitanae descriptio* ez. könyve (1619) Campanella munkájának átdolgozása. A Phantasia nevű hajón utazva, hajótörést szenved s így kerül Christianopolisba. Itt minden az államé, magántulajdon nincs. A lakások mind egyformák s időnkint a kormány általános lakásváltoztatást rendel el. Pénz nem forog. A tisztviselők osztják szét a mun-

kát, illetve hívják be a polgárokat bizonyos munkák elvégzésére. Nincs munka, mely becstelennek tekintetnék s mindenki kész örömmel dolgozik. Minden polgár hetenkint bizonyos munkamennyiség elvégzésére utaltatik, s ha munkáját befejezte, a hét többi részét tetszése szerint töltheti el. A házasság monogám. A gyermekek (5. évükig szülőiknél maradnak s azután a nevelő intézetekbe kerülnek. A kétnembeliek ugyanazon oktatásban részesülnek, a délutánt ipari oktatásra fordítják. Az állam élén triumvirátus áll, melynek tagjai a főpap, a főbíró s a közoktatásügy vezetője, kik mellett egy 24 tagú senátus működik.

Vairasse Dénis: Histoire des Sevarambes (1677) című munkájában Siden kapitány Kelet-India felé hajózáván, Ausztrália partjain hajótörést szenved és sok viszontagság után a sevarambok országába jut. Ezen ország alapítója Sevarias abból a nézetből indult ki, hogy az összes társadalmi bajok csaknem kivétel nélkül négy okra vezetendők vissza: a büszkeségre, a fukarságra, a henyeségre s a nemi ösztön kihágásaira. Ennek következtében törvényhozása oda irányul, hogy a társadalom ezen négy baját leküzdje. A büszkeség, a fukarság s a henyeség első sorban az emberek egyenlőtlenségére vezetendők vissza, mely a születési és vagyonbeli különbségek kifolyása. Ezért Sevarambiában nincsenek sem születési rendek, sem magánvagyon. A rangkülönbségek csak a hivatalon alapulnak, a hivatali állások pedig választás útján töltenek be. Az összes javak az állam tulajdonát képezik, a mely tőli minden polgár megkapja azt, a mire szüksége van. A sevarambok nagy palotaszerű épületekben (osmaniák) laknak, melyek mindegyike 1000 személy befogadására alkalmas. Minden család-

nak külön lakása van, a reggelit s az ebédet nagy éttermekben közösen költik el, vacsorára azonban kis társaságokban a lakásokban gyűlnek össze. A munkákat praefectusok vezetése alatt közösen végzik. A vidéki osmaniák lakosai az őstermeléssel foglalkoznak, a városi lakosok az ipari termeléssel. A gyártmányokat és termelvényeket a nyilvános raktárakba szállítják be, a honnan minden osmania előjárója annyit kap, a mennyire osmaniájának szüksége van. Minden polgár évenként kap két öltönyt, háromévenként új fehérenmű-készletét, bútorokat pedig a szükséglethez képest. Fényűzési ipar nincs, mert az ilyen dolgok a hiúságot legyezgetik s a büszkeséget előmozdítják. Minden polgár dolgozni tartozik, a munka azonban mérsékelt. A törvényhozás 3 egyenlő részre osztotta a napot. Az első 8 óra a munkának van szentelve, a nap második szakasza a testi üdülésnek s a szellemi szórakozásnak van szánva, az éj pedig a pihenésre szolgál. A nagyon nehéz és kellemetlen munkákat rabszolgák s részben elítélt bűntettesek végzik. A gyermekeket közösen nevelik. Midőn a gyermek 6-ik életévét betöltötte, az állam által örökbe fogadtatik. Négy évi elemi oktatás után a gyermekeket a vidéki osmaniákba küldik, hol négy órát töltenek naponként mezei munkával, 14 éves korukban pedig ismét más osmaniákba osztatnak be, hol tehetségük s hajlamuk szerint más-más iparágban nyernek oktatást. A kiváló tehetségű fiukat a főtanodákba viszik. Ezekből kerülnek ki a tisztviselők. A házasság kötelező. Az egyszerű polgár csak egy nőt vehet el, a tisztviselők azonban többnejűséget élveznek. Ha az összes felek beleegyeznek, a férjek kicserélhetik nejeiket. A városokban rabszolgánők állanak az utasok

rendelkezésére. Túlnépesedés nem állhat be, mert a Sevarambiával szomszédos országok lakatlanok. Az állam élén áll a sorsolással vegyes választás útján kijelölt pápakirály. A hadkötelezettség, nemi különbség nélkül, általános, s a hadsereg 3 hadtestből áll: a nőtlen férfiak, a hajadonok s a házastársak hadtestéből. Az utóbbiban a nő férje oldalán küzd. Minden hadköteles 3 évenként 3 hónapra fegyvergyakorlatra hivatik be.

Morelly Naufrage des îles flottantes-ja (Messina 1753) egy enyhe éghajlatú, igen termékeny, illatos tartomány leírását nyújtja, melyben egy a bűnöket nem ismerő nép lakik. A tulajdon intézményét, mely a világ többi részében annyi büntettnek szülője, nem ismerik. A földet közös táplálójuknak tekintik s mindenki arra törekszik, hogy termékenységet növelje. A munka terén a legélénkebb verseny folyik; mindenki rajta van, hogy társainak munkaaeredményét túlszárnyalja. A királyok bölcssek s erkölcsösesek. – 1000-1000 emberből álló csoportok annyi földet kapnak, a mennyi ellátásukra elegendő. Az egy csoporthoz tartozók megegyeznek egymással arra nézve, hogy mindent közösen bírnak. Közösen művelik a földet, közösen aratnak, közös raktárban helyezik el a termést. Jóllehet, minden közös, semmit sem tékoznak el, mert senkinek sem fekszik érdekében többet venni, mint a mennyire szüksége van, miután a szükséges mindig a rendelkezésükre áll, a felesleget pedig el nem adhatnák. A házasság ismeretlen, hanem a kétnembéliek tetszés szerint tartósan vagy ideiglenesen élnek egymással. *Morelly* az e könyvben kifejti eszmék miatt több oldalról megtámadtatván, *Code de la nature* című könyvében erkölcsi rendszerét

törvények alakjába öntötte s az államregényében leírt communistikus intézményeket bővebben ismerteti és indokolja.

Fontenelle La république des philosophes, ou histoire des Ajaoiens (Genève 1708) című munkájának hőse hajótörést szenvedve, Ajao szigetére jut. A sziget igen termékeny, olyannyira, hogy némely évben ugaron hagyják a földeket; a tavak bővelkednek halakban, a hegyekben sok a nemes érez, úgy hogy Ajaóban ezüsből készítik azon eszközöket, melyek másutt agyagból vagy rézből készülnek. A háztetőket arannyal fedik. Minden család áll a férfiből, két nejből, az öt éven aluli gyermekekből s a rab-szolgákból. Istenben nem hisznek; vallásuk nincs. Minden városnegyedben van egy fiú- s -egy leány-nevelő intézet, a melyben a gyermekek hatodik évüktől kezdve az állam által neveltetnek. Minden férfi 20 éves korában két nőt tartozik elvenni. Ajaóban vagyonszűzesség uralkodik s a polgárok úgy élnek egymással, mintha testvérek volnának.

Rétif de la Bretonne La découverte australe par un homme volant című könyvében leírja a Megapatagoniusok rendkívül hosszú életű s óriás termetű népének szokásait és intézményeit. A legfőbb törvényük a következő: 1. Légy igazságos testvéreiddel szemben; azaz ne kívánj semmit, mit te magad nem teljesíthetnél vagy nem akarnád teljesíteni s másnak ne tégy olyat, a mit nem akarsz, hogy más tegyen neked. 2. Az állatokkal szemben légy igazságos; azaz úgy bánj az állatokkal, a hogy akarnád, hogy egy hatalmasabb lény az emberekkel bánjon. 3. Egyenlő emberek között legyen minden egyenlő. 4. Mindenki működjék a közjólét javára. 5. Mindenki egyformán

részesüljön a közjólétből. Ezen törvényeknek megfelelően mindenki dolgozni tartozik. A nap egyik felét mindenki tetszése szerint töltheti el, másik fele azonban az összességé vagy a nyilvánosságé. A munkaidő csak négy óráig taft és senki sem tartozik egy és ugyanazon munkát végezni. Munka után közös éttermekben étkeznek. Ebéd után másfél óráig pihennek. A délután szórakozásoknak van szentelve. Az általános munkakötelezettség és a munkaidő rövidsége folytán egyrészt senki sem dolgoztalan, másrészt senki sincs túleröltetve, úgy hogy henyeség vagy túleröltetés folytán senki sem pusztul el szellemileg vagy testileg, a hogy Európában gyakran megtörténik. E mellett a rövid és változatos foglalkozás inkább élvezet, mint munka. A házasságokat csak két évre kötik meg; ezen idő eltelte után a házasság fel van bontva, de a házastársaknak jogában áll újból egybekelni. A gyermekeket nyilvános iskolákban oktattatják, illetve, ha a szülők nem lépnek egymással újból házasságra, a gyermekek az állami nevelőintézetbe kerülnek.

Cabet Etienne Voyage en Icarie (Paris 1840) című munkájában Carisdall lord napló alakjában s regényes keretben elmondja az ikáriai utazásán szerzett tapasztalatokat. Ikária az általános választási jogon s a nép által gyakorolt közvetlen törvényhozáson nyugvó köztársaság. A nép a népképviselő által előkészített fontosabb törvényjavaslatok felett szavaz, míg a kevésbé fontos javaslatokat maga a népképviselő is megszavazhatja. 10 község tartományt képez, a melynek külön képviselete van. A végrehajtó hatalmat egy a népképviselőnek alárendelt s a nép által választott elnökből és 15 tagból álló végrehajtó bizott-

ság gyakorolja. Senki sem lehet egyszerre a népképviselő s a végrehajtó bizottság tagja. A földek, a házak, a gyárak s a műhelyek az állam tulajdonát képezik. Az állam, mely az egyedüli termelő, pontos statisztikai adatok alapján tudja, hogy mennyi szükségeltetik minden czikkből s ennek megfelelően irányítja a termelést. A termelés legfőbb alapelve: előbb a szükséges, azután a hasznos, végül a kellemes. A termelés nagyban, a munkamegosztás és gépek összes előnyeinek kihasználásával történik. A mezőgazdaságot is igen belterjesen üzik. Mindenki szabadon választja hivatását; de ha bizonyos foglalkozási ágra többen jelentkeznek, mint a mennyire szükség van, a jelöltek felvételi vizsgát tartoznak letenni s a legalkalmasabbakat veszik fel, a többiek pedig más pályára tartoznak lépni. A termelvények feleslege a községi raktárba szállítatik be; a mi a község szükségletét meghaladja, a tartományi raktárba kerül; a mi pedig a tartomány szükségletét is meghaladja, az állami raktárba hozatik. A termékek ezen feleslegét a kormány idegen államok termékeivel cseréli ki.

A nyilvános raktárból minden polgár megkapja azt, a mire szüksége van, tekintet nélkül arra, hogy mily szakmában s mily eredménnyel dolgozik. Minden férfiú 18-65 éves koráig dolgozni tartozik. A munkaidő télen 6, nyáron 7 óra. A munka azonban nem nehéz, mert a fárasztó, egészségtelen és tisztátlan munkák gépek által végeztetnek. A nők a házi munkákkal foglalkoznak. A házasságot szentnek tartják, monogam s elvben felbonthatatlan. A nőtlenséget az állammal szemben tanúsított hálátlanságnak tekintik. Túlnépesedés veszélye nem forog

fenn, mert Ikária kiterjedt gyarmatokkal bír. A gyermekeket a családokban nevelik fel s ötödik éviük betöltése után az iskolába küldik, hol a fiúkat 18 éves korukig, a leányokat 17 éves korukig oktatják, azután vagy a mezőgazdaságban, vagy valamely mesterségben képezik ki. A tudós-, író- és művészjelölteket 25 éves korukig képeztetik ki. Az irodalom s a napi sajtó nagy korlátozásoknak vannak alávetve. Irodalommal csak az foglalkozhatik, ki az írók iskoláját sikeresen bevégezte. Az író munkáját egy bizottság elé terjeszti, mely javaslatot tesz a népképviselőnek, vajon az kinyomatandó-e vagy sem. Ha a népképviselő külön törvénnyel elrendeli a könyv sokszorosítását, úgy azt a nép között ingyen osztják szét. Csak hivatalos lapok léteznek. A szerkesztők a polgárok által választott köztisztviselők, kik csak tényleket közölhetnek, de azok fejtegetésébe nem bocsátkozhatnak. Cabet a communismus mellett szóló érveit a következőkben foglalja össze: az emberek mind egyenjogúak, mert a természet nem osztotta szét adományait, hanem azokat osztatlanul nyújtja az egész emberiségnek. A jelenlegi társadalmi szervezet, mely gazdagokat és szegényeket ismer, hibás, mert az emberek közötti egyenlőtlenséget szentesíti. Ezen egyenlőtlenség oka a vagyoni különbségekben, a magántulajdon s a pénz intézményeiben rejlik. A bajokon csakis az egyenlőség s a vagyonközösség behozatala segíthet. A vagyonközösség uralma alatt az egész nemzet testvérek szövetségévé válik; mindenki ugyanazon jogokat élvezi s ugyanazon kötelességekkel bír. Az összes javak a nép tulajdonát képezik s az állam gondoskodik az egész termelésről, melyet egységesen vezet. Minden polgár tehetségéhez

képezt tartozik dolgozni s munkája fejében joga van szükségletéhez képezt az összes termékekből részesülni. A lángész és tehetség nem jogosítanak nagyobb jutalmazásra, miután a társadalmi szervezet eredményei. Cabet különben int a vagyonközösség hirtelen behozatalától s átmeneti intézkedéseket javasol. *Bellamy Edward* nagy feltűnést keltett *Looking backward* című munkájában érdekes elbeszélés keretében a 2000-ik év társadalomgazdasági és politikai viszonyait ecseteli. Ekkor már minden termelési eszköz államosítva van s az állam az egyedüli munkaadó. Mindenki munkaköteles s mindenki egyforma munkabérben részesül, mely azonban oly jelentékeny, hogy bárki fényűzésben élhet. Mindenkinek az állam könyveiben meghatározott évi hitel nyittatik, melyet tetszése szerint igénybe vehet. Az összes termelvények a nyilvános raktárakba szállítatnak be. Minden polgár bizonyos számú rovattal bíró hiteljegyek birtokában levén, ha valamely áruczikkre vagy személyes szolgálatra szorul, az áruczikk vagy szolgálat fejében hiteljegyén a megfelelő rovat átlyukasztatik. Az évi hitel túllépését a jövő évi számla terhére írják s magas kamatláb alkalmazása által megnehezítik. – A pénz ismeretlen s a portékák értéke a termelésük-nél szükséges idő s erő szerint állapítatik meg. Az általános munkakötelezettség 25 évig tart. Az ifjúság 21 éves koráig oktatásban részesül, azután a munka hadseregébe soroztatik be. A munka újonczai három évig közönséges munkával foglalkoztatnak. Ezen előkészítő szolgálat befejezése után mindenki tartozik pályát választani. A különböző foglalkozási ágakban a munkaidő, a munka kellemesebb vagy kellemetlenebb természete szerint, hosszabb vagy rövidebb.

Ha valamely foglalkozási ágra kevesebben jelentkeznek, mint a hányra szükség van, úgy a munkaidő leszállítatik; ha pedig többen jelentkeznek, úgy csak a legjobban minősített egyének alkalmaztatnak. A kiváló szolgálatokat teljesítő polgárok kitüntetésben részesülnek vagy magasabb állásokra lépttetnek elő, a melyek nincsenek ugyan jobban fizetve, de kellemesebb szolgálattal járnak. A termelés szervezése nem jár nehézséggel. A kormány, mely könyveiből pontosan tudja, hogy a jószágok különböző fajtájából a múlt évben mennyire rúgott a szükséglet, ennek alapján pontosan meghatározza, hogy a jövő évben mennyi termeltesék. Az ipari czikkeknél ez igen könnyű; az élelmi czikkeknél azonban, a melyeknek mennyisége nemcsak az emberi akarattól, hanem az időjárástól is függ, a kormány arra törekszik, hogy nagy készletek gyűjtésével lehetővé tegye, hogy a kereslettel mindig elegendő kínálat álljon szemben. Ily módon az árucikkek árai meglehetősen állandók. Bellamy államában csakis a termelési eszközök vannak államosítva, míg ellenben az élvezeti és háztartási eszközök magántulajdont képeznek. *Hertzka Tivadar* hazánkfia 1889-ben megjelent *Freiland* című könyvében (mely magyar nyelven is megjelent) egy Afrikában alapított oly közületet ismertet, mely korlátlan szabadságon és korlátlan nyilvánosságon nyugszik. Szabadföld minden lakosa bármikor pontosan megtudhatja, hogy az egyes javakból milyen a kereslet s a kínálat, s hogy az egyes munkaágakban milyen a hozadék nagysága. Szabadföldön mindenkinek jogában és módjában áll, a mennyiben azt képességei megengedik, hogy időszakonként a legjutalmazóbb termelési ágban dolgoz-

hasson. A termelési, fogyasztási és árustatistika igen fejlett, könnyen áttekinthető és gyors. A szükséges termelési eszközök mindenkinek szabad rendelkezésére állanak. Az igénybevett tőkékért kamatot nem kell fizetni, de magát a tőkét a munka gyümölcséből meg kell téríteni. Azt, hogy mindenki munkájának gyümölcsét csorbíthatatlanul élvezhesse, a munkások szabad szövetkezése teszi lehetővé. Mindenki bármily szövetkezetbe bármikor beléphet és abból ismét tetszése szerint kiléphet. Minden tagnak joga van a szövetkezet tiszta hozadékának azon részére, mely munkájának megfelel. A munka nagyságát a munkaórák száma szerint állapítják meg. A tiszta hozadék minden üzemi év végén kiszámítatik s a tőkevisszafizetések s a közület számára beszolgáltatandó adók levonása után szétosztatik. A szövetség legfőbb hatósága a közgyűlés, melyen minden tag egyforma activ és passiv választási joggal bír. A szövetkezet ügyeinek vezetése a közgyűlés által választott igazgatóság feladatát képezi. Szabadföldön nincs úr és szolga, hanem csak szabad munkás; nincs tulajdonos, hanem csak a szövetkezeti tőke haszonélvezője. A termelési eszközök ép oly uratlanok, mint a föld. Üzleti titok nem létezik, a termelők üzemkimutatásai közzétetnek; a termékek forgalombahozatalát nyilvános felügyelet és vezetés alatt álló nagy árucarnokokban eszközlik. Szabadföld legfelsőbb hatósága egyúttal az egész lakosság bankárja. Nemcsak minden szövetkezetnek, hanem minden egyes lakosnak számlalapja van a központi bank könyveiben. A clearing-rendszer nagy tőkélyre emelték. Az adót a központi bank által minden lakos számláján jövedelme nagyságához mérten levonadják s így a pénzügyi közigazgatás felesleges.

Szabadföldön nincs fizetett törvénykezési személyzet, nincs rendőrség, katonaság. Polgári és büntetőtörvénykönyvek nem léteznek. Viszályok esetén választott békebírák működnek.

Az újabb államregények gazdag sorozatából fel-
említtendők még: Morris Alfréd: A minimumbér (1801);
Morris Vilmos: News from Nowhere (1891);
Flürscheim: Deutschland in 100 Jahren (évszám
nélkül); Hertzka Tivadar: Entrückt in die Zukunft
(Berlin, 1895); Mantegazza: L'anno 3000 (1897).

III.

Az államregények méltatása.

Az államregények szerzői egytől-egyig nem törődve a történelmi fejlődéssel, az emberek természetével, a szokásokkal és hajlamokkal, saját eszményeik szerint alkotott emberekkel népesítik be a képzeletük által megteremtett országokat. Nem is emberek az utópiák lakosai, hanem angyalok s az utópiák korrigált természeti viszonyokkal bíró tartományai nem a föld-abroszon, hanem a paradicsom mappáján keresendők. Minden utópia hallgatólagos vagy kifejezett kiindulási pontja, hogy a jelenlegi társadalmi és gazdasági rend hibás, s hogy csakis a hibás rendszer szülőoka az emberek bűneinek, fonákságainak. Céljuk is közös: az emberiség boldogítása. Hogy mi helyezendő a jelenlegi rend helyébe, arra nézve már igen eltérők a terveik. Kisebb-nagyobb bátorsággal reformálják az államszervezetet; a tulajdon, a család, a vallás intézményeit; a munkaszervezetet, a nevelésügyet. Az államszervezet hol theokratikus, hol monarchistikus,

hol aristokratikus, hol demokratikus; a házasság majd monogam, majd polygam, majd pedig a szabad szerelem által helyettesítetik. Kivétel nélkül nagy becsben tartják a munkát s erősen hangsúlyozzák erkölcsi jelentőségét; a munka szervezete tekintetében valamennyien elfogadják az általános munkakötelezettséget; behozzák a munkaidő megrövidítését. A magántulajdonnak ellenségei s az örökösödési jog eltörlését óhajtják. A termelést irányra és mennyiségre nézve szabályozhatónak vélik, s azt hiszik, hogy a termelés nagy mértékben fokozható az általános munkakötelezettség s a feltételezett nagyobb kötelességérzet által. A javak forgalma tekintetében a kereskedelmet s a pénz használatát mellőzik. A mi a fogyasztást illeti, számítanak az általános józanságra, mértékletességre, a javak gazdaságos felhasználására. Az utópisták nagy családjának minden tagja nagy súlyt helyez a gyermekek nevelésére s oktatására; az utóbbiban bizonyos universalitás mellett a szakszerű kiképzésre törekedve. A nők egyenjogúsításának előharczосai s a nők nevelésére nagy gondot fordítanak. Közös vonásuk, hogy a túlnépesedés veszélyétől nem tartanak, s e kérdésről vagy egyáltalában megfelelkeznek, vagy a betelepíthető szomszédos lakatlan országokra s a gyarmatokra utalnak. A utópiákban sok furcsaság mellett számos termékeny eszme magvát találjuk elhintve, a melyek részben már kikeltek s általánosan elismertettek. Habár az államregényírók egy része eszméikkel messze megelőzték kortársaikat, mindenben még sem szabadulhattak fel koruk uralkodó eszmeáramlatainak és hazájuk intézményeinek behatása alól, így Monis a rabszolgaságot és zsoldos hadakat átülteti utópiájába, Campanella pedig a Napország élére a pápa-

királyt helyezi. Az utópisták rendszerint mellőzik annak ecsetelését, hogy mily úton-módon történt vagy történhetne az átmenet a jelenlegi társadalmi és gazdasági rendszerből a szerintük eszményi rendszerhez s úgy látszik, hogy a társadalmat gépezetnek tekintik, a melyet bizonyos terv szerint mesterségesen lehet összeállítani, a melynek egyes alkotó részeit tetszés szerint lehet kicserélni; az embereket pedig oly lényeknek, a melyekből minden rossz indulatot, bűnös hajlamot ki lehet irtani. Hacsak nem akarjuk elfogadni az utópisták tudománytalan s mivel sem indokolt azon hypothesisét, hogy az új intézmények behatása alatt az emberek egyszerre megszabadulnak majd természetük salakjától s kivétel nélkül »igazságosak«, »kötelességtudók«, »felebaráti szeretet«-től, »erkölcsiség«-től áthatott lények (angyalok?) lesznek, úgy az utopismus megítélése tekintetében azokra kell utalnunk, a mi a socialismus ellen szól, hogy tudniillik megszüntetné az egyén szabadságát, függetlenségét, önrendelkezési jogát, hogy kiölné az emberből a tevékenység szellemét, a munkaösztönt, hogy a küzdelmek enyhítésével vagy kiküszöbölésével az életet egyhangúvá tenné, hogy lassítaná vagy megakasztaná az emberiség haladását, esetleg letaszítaná az emberiséget a művelődés alacsonyabb fokaira.

Több évszázadon át a socialistikus eszmék jóformán kizárólag az utópiákban szerepelnek, a melyek kényelmes alakjuknál fogva megengedték, hogy a szerzők eszményeiket szabadon nyilváníthassák s hazájuk gazdasági és politikai viszonyait és intézményeit felelősség és veszély nélkül bírálhassák, mert azokban a szerző háttérbe vonulhat s nézeteit költött-személyek szájába adhatja, a mint teszi azt pl. Monis,

midőn Utopia intézményeit Raphael által ismerteti s dicsérteti, ő maga pedig mint a létező viszonyok védője lép fel. Újabb időben pedig, midőn a szerzők véleményeiket és eszményeiket minden veszély nélkül leplezetlenül előadhatják, azért fordulnak annyiszor az államregények irodalmi formájához, mert a társadalombölcészeti és nemzetgazdasági fejtegetések szórakoztató és regényes keretbe foglalva s az előadást élénkítő párbeszédekkel tarkítva, nagyobb olvasóközönségre tesznek szert, s így propagandistikus céljaiknak jobban megfelelnek, mintha tudományos értekezések vagy politikai röpiratok alakjában jelennének meg. Tagadhatatlan, hogy egyes államregények kortársaikra bizonyos hatással voltak s nagyobb eszmecserét idézve elő, a nézetek tisztulásához lényegesen hozzájárultak. Az utópisták érdeme, hogy az irodalomban felkarolták az alsóbb néposztályoknak elhanyagolt ügyét, bírálatuk tárgyává tették a társadalmi, politikai és gazdasági élet egyes kóros tüneteit, s így közvetve bár, reformokra buzdítottak s ilyenek számára a közvéleményt előkészítették. Önkéntelen érdemük, hogy a socialistikus rendszerek félszégeit, gyengéit rikítóan feltüntették az által, hogy költött országaikban azok eszményeit megvalósítva mutatták be.

Jóllehet, az államregények a socialistikus eszmék fejlődési történetének fontos részét képezik, tudományos jelentőségüket nem szabad túlbecsülni, mert mint egy újabb társadalombölcész találóan mondja: úgy viszonylanak a valódi tudományhoz, különösen pedig a sociológiához, mint az alchymia a vegytanhoz vagy az astrologia a csillagászathoz.

Irodalom.

Mohl Robert: Die Staatsromane, Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaften, II. köt. 1845. – Kleinwächter Fr.: Die Staatsromane, Bécs 1891. – Schlaraffia politica, Lipcse 1892. – Stammhammer, Bibliographie des Socialismus und Communismus, Jena 1898. Index, 301–302. 1. – Medveczky Frigyes: Társadalmi elméletek és eszmények. Budapest 1887.

AZ ANARCHISMUS.¹

Az anarchia oly állapotot jelent, a melyben nincs első, uralkodó vagy parancsoló. Az anarchismus, mint társadalombölcészeti iskola, az emberek boldogságát, az emberi nem haladását, az egyén teljes és korlátlan szabadsága által véli elérhetőnek, midőn az egyén minden idegen uralomtól, hatalomtól, felsőségi tekintélytől ment. Az anarchisták pártja a szabadság feltétlen megvalósítását kívánja politikai és gazdasági téren, állam és törvény nélkül.

Az anarchistikus eszme oly régi, mint maga az emberi művelődés. Már a sophisták, az antik világ ezen radicalis bölcészei, a subjectivismus túlhajtásával az állam szükséges voltát tagadták s az egyéni anarchismust követelték. Aristippus Sokrates azon kérdésére, vajon az államban a kormányzó vagy a kormányzandó osztályhoz kívánna-e tartozni, ezt válaszolá: egyikhez sem. A bölcész egyáltalán ne legyen az állam tagja, mert számára nincs nagyobb kincs a szabadságnál, már pedig az állam minden körülmények között az egyéni szabadság részleges megszüntetésével jár. Az államnélküliség a bölcész számára az egyedül megfelelő társadalmi létalak.

*) Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” I. kötetében. Budapest, Pallas. 1899.

A cynikus bölcsészek a természeti állapotokhoz való visszatéréssel az állam megszüntetését és emberi nyájak alakítását követelték. Ovidius is megénekelte az anarchismust, mint a mely az emberiség aranykorában uralkodott: aurea prima sat est, que vindice nullo, sponte sua sine lege fidem rectumque colebat, stb.

A középkorban is felvillantak időnkint, bár homályosan, az anarchistikus eszmék, különösen a reformatio idejében. A XIII. században találkozunk a szabad szellem testvérei és nővérei szektájával, az amalrikánusokkal, kik a teljes egyenlőséget, a javak és nők közösségét hirdették s elvetettek minden fenhatóságot. Csehországban a hussita-háborúk alatt feltűntek az adamiták, a kik a paradicsomi állapotokat eszményként állították fel. A Chelric Péter által Csehországban alapított szekta is némi hasonlatossággal bír az anarchizmussal, a mennyiben az államot bűnös és kártékony intézményként tüntette fel, mert megteremtette a vagyon és rangbéli különbségeket. Hirdette, hogy a valódi hívőnek nem szabad hivatalt vállalnia s nem szabad az állam segélyeért folyamodnia; minden kényszer az ördögtől van; minden uralom, minden osztályképződés a testvériség s egyenlőség parancsai ellen vét. A XVI. században Zürich környékén az anabaptisták egyik szektája, a szabad testvérek is hirdettek anarchistikus izü eszméket.

Proudhon Péter József (1809-05) használta először az anarchia kifejezését *Qu'est-ce que la propriété* című 1840-ben megjelent munkájában, a melyben az uralomnélküliséget állítja oda, mint a társadalom eszményi alakját. Abból indul ki, hogy csak azon csere szabad és igazságos, a melyben egyenlő érték-

keket cserélnek ki. Ha egyenlőtlen értékek jutnak csere alá, ez csak csalás vagy erőszak alkalmazásával történhetik. A tőkebirtokos és munkás között a modern társadalomban végbemenő csereügylet vizsgálva, melyben a tőketulajdonos munkát vásárol a munkástól munkabér fejében, arra az eredményre jut, hogy a tőketulajdonos többet kap a munkástól, mint a mennyit neki ad, miért is a kettő közötti csereügylet nem tekinthető sem szabadnak, sem igazságosnak. A tőketulajdonos, a termelésnél alkalmazott tulajdona segítségével a munkás által előállított termék egy részét ellenérték nélkül elsajátítja s így arat, jóllehet nem vetett; fogyaszt, jóllehet nem termelt; élvez, jóllehet nem dolgozott; a tulajdon tehát lopásra ad alkalmat s a tulajdonos tehát nem más, mint élősd, vagy tolvaj. A tulajdonra vezeti vissza a válságokat, a munkanélküliséget, a nyomort, a bűntetteket. Mindebből kifolyólag alapelveként állítja fel, miszerint oda kell törekedni, hogy a munkás munkájáért szabad és igazságos csere útján teljes ellenértéket nyerjen. A jövő társadalmában kell, hogy mindenki szabadon követhesse hajlamait; mindenki azt, annyit és akkor dolgozhasson, a mit, a mennyit s a mikor neki tetszik. Senki se uralkodjék az emberek felett saját eszén és saját érzelmén kívül. Tehát nem kell semmiféle souverain hatalom. Ha meg lesz az anarchia, ha már nem lesz tulajdon, minden csere igazságos és szabad lesz, mert csupán egyenlő értéket fognak kicserélni. A különböző termékek akkor bírnak egyenlő értékkel, ha ugyanabban az időben állíthatnak elő; egy freskófestéssel eltöltött óra ugyanannyit ér, mint egy favágással eltöltött óra. Proudhon anarchikus elméletét a pénz-

és hitelrendszer reformjával is kapcsolatba hozta, abból indulva ki, hogy a pénz a forgalom zsarnoka és azért kiküszöbölendő. Cserebank felállítását tervezte, melynek feladata lett volna minden tagnak készpénz közreműködése nélkül, az összes termékeket, élelmi czikkeket, szolgáltatokat és munkákat megszerezni. A pénz helyett a bank cserejegyeket ad ki, melyek a társaság tagjainak személyes kötelezettségeit s az általuk beszolgáltatott termékeket képviselik. Ezen cserejegyek kibocsátása Proudhon szerint nem túlozható s elértéktelenedésük sem lehetséges, mert a megfelelő termékek zálogként a banknál őriztetnek. A cserejegyek bármikor kicserélhetők a banknál portékáért, a portékák pedig cserejegyekért. A bank műveletei: értékjegyek kibocsátása, kereskedelmi papirosok leszámítolása, megrendelések elfogadása, nyílt hitel nyújtása biztosíték mellett, földbirtokosoknak pedig jelzálog mellett, végül kifizetések díjmentes eszközlése. A cserebank értékjegyei Proudhon nézete szerint 400 millió frankot takarítanának meg évenként Franciaországnak, a mely összeg jelenleg a pénz használata folytán kamatok, alkuszdíjak, stb. czímén fizettetik s 1200 milliót a jelzálog-adósságoknál. A bank nem akar nyereséget elérni, hanem csak költségeit kívánja fedezni. Kamatot nem szed, hanem csak mérsékelt alkuszdíjat számít fel. A cserebank feleslegesekké és lehetetlenekké tenné a tőkepénzeseket, kiküszöbölné a nyereséget, kipszítaná a tulajdont s megteremtené a »birtoklást« (possession), mely csak teljesített munkából származó jövedelmet enged meg. A tulajdonnal együtt a üyomor is véget ér s felvirrad a positiv anarchia hajnala, Az- anarchistikus rendet Proudhon úgy kép-

zelte, hogy az ipari munkások termelési szövetkezeteket alakítanának, a melyekbe mindenki beléphet, feltéve, hogy a tagok által befogadtatik, s bármikor kiléphet. De minden munkásnak szabadságában áll önállóan is dolgozni, sőt ha jónak látja, másnál is dolgozhat munkabér fejében. A parasztok nincsenek szövetkezetekben szervezve, hanem teljesen önállóan művelik földjeiket. Mindenki szabad, azaz önmaga hozza a törvényeket, melyeket magára nézve érvényeseknek elismer s a melyeknek magát aláveti. Mindenki a saját törvényhozója és kormánya. Ha másoktól akar valamit, úgy velük szerződést köt. A szövetkezetek és községek is szerződéseket kötnek egymással. Törvények hiányában kormány, rendőrség, törvényszékek, stb. feleslegesek. Az elvállalt kötelezettségek teljesítéseinek biztosítékát az igazságosságban találja. Proudhon belátta, hogy a mai emberiséggel eszményeit megvalósítani nem lehet; de remélte, hogy evolutio útján az emberek meg fognak érni az anarchia számára.

Stirner Miksa (Schmidt Gáspár), ki Proudhonnal csaknem egyidejűleg, de teljesen önállóan fejtegette az anarchismust, csak a kiindulási pontban s a végkövetkeztetésben találkozik francia társával. Közös kiindulási pontjuk Hegel bölcselete s fejtegetéseik közös végpontja az anarchismus, azaz az összes eddigi gazdasági és politikai doctrínák elvetése, a társadalomnak bármilyen jogi kényszeren nyugvó szervezésének elvi ellenzése s az egyedül conventionalis szabályokon nyugvó szabad szervezés óhajtása. Míg azonban Proudhon – bármily lelkes híve volt is a szabadságnak – még sem zúzta össze a collectiv egységet, nem áldozta fel a társadalom fogalmát,

addig Stirner az egyént teljesen elszigeteli. Stirner: *Der Einzige und sein Eigenthum* című munkájában (Leipzig 1845) abból indul ki, hogy az embernek s társadalmának eddigi fejlődése határozottan individualistikus irányban mozog s túlnyomólag az egyesnek általános eszméktől való felszabadulásában s az »En«-nek önönmagához való visszatérésében állott. Stirner az individualismust a végletekig hajszolva, minden eszmét, minden jogot az Én-re vezet vissza: »Én mindarra jogosítva vagyok, a mihez meg van a hatalmam ... csak ahhoz nincs jogom, a mihez fel nem jogosítom magam ... én határozok a felett, vajon megvan-e bennem a jog s rajtam kívül jog nem létezik. A törvény a társadalomban uralkodó hatalom akarata. Minden állam despotia, tekintet nélkül arra, vajon az uralkodó hatalom egyé, sokaké vagy mindnyájáé«. Azt kívánja, hogy a társadalom helyébe lépjen az egoisták szabad egyesülete, a melynek mindenki csak addig tagja, a meddig neki tetszik. Stirner nem alkotott iskolát, hacsak annak nem tekintjük azon tényt, hogy Faucher Gyula manchester-párti német író 1850-ben egynéhány cikket közölt, a melyekben Stirner eszméit hirdette. Proudhon tanait azonban a negyvenes években Hess Mózes, Grün Károly és Marr Vilmos terjesztették és fejlesztették. A különben nem jelentékeny anarchistikus mozgalmat 1848 után a reactio gyökeresen kiirtotta s az anarchia eszméje csak a hatvanas évek elején éledt fel ismét, midőn egyes oroszországi emigránsok a nyugateurópai országok munkásmozgalmaiban kezdetek szerepelni. Ezek Proudhon és Stirner túlcsigázott idealismusból és nyakas doctrinismusból fakadó elméleteibe, melyek azonban nem mentek addig, hogy

évezredek művelődésének, vívmányainak erőszakkal való kiirtását követeljük, belekeverték tisztán negatív, nihilistikus és destructiv elemeket. Az orosz anarchisták által hirdetett »tettek propagandája« nem folyik Proudhon és Stirner tanaiból, hanem tisztán az oroszországi nihilismus és az anarchismus frigyének gyümölcse.

Bakunin Mihály (szül. 1814., megh. 1876.), ezen tipikus összeesküvő és forradalmár, inkább agitátor volt, mintsem az elmélet embere. Számos hírlapi cikkben és röpiratban, főleg Proudhonra támaszkodva hirdette az emberek feltétlen szabadságát s megtámadott mindent, miről azt hitte, hogy a szabadságot korlátozza; így az Isten eszméjét, minden törvényhozást, minden tekintélyt, legyen az isteni vagy emberi, collectiv vagy egyéni. Még az általános választási jogról sem akart tudni. Míg Proudhon a tudományt becsben tartotta s attól az anarchia előkészítését remélte, addig Bakunin a tudomány uralma ellen is föllázadt. Nem evolútiót óhajtott, hanem forradalmat, lázadást, a szenvedélyek felszabadítását, s mindannak elpusztulását, a mit manapság közrend alatt értenek. A többi majd magától jön. Hogy milyen lesz a jövő társadalma, azt nem részletezte. Mezőgazdasági és ipari localis szövetezteket kívánt, a melyekbe ki-ki tetszése szerint beléphet s bármikor kiléphet. Az általa alapított genfi Alliance de la démocratie socialiste programjában az istentisztelet, a házasság, az örökösödési jog eltörlését, a két nem teljes egyenjogúságát, a föld, a munkaeszközök s minden más tőkének a társadalom tulajdonába való helyezését óhajtotta.

Netschajew Sergius, az előbbinek kedvencz tanít-

ványa (szül. 1846), azzal kezdte irodalmi működését, hogy a Bakuninnal közösen kiadott »Paroles adressées aux étudiants« című röpiratában az orosz rablókat dicsőítette, mint a nép hőseit, megoltalmazóit, megboszulóit, az állam kérlelhetetlen ellenségeit. Forradalmi kátéjában azt hirdeti, hogy a forradalmár csak egyetlen tudományt ismer: a pusztítást s annak előmozdítása céljából ajánlja, hogy tanulmányozza a természettant, vegytant és orvosi tudományt. Netschajew hozta be az anarchistikus mozgalomban a tett propagandájának eszméjét, a mennyiben az erőszakot s a merényleteket nem azért ajánlotta, mert általuk a felforgatás célja közvetlenül elérhető volna, hanem hogy azok közvetve, véres reklámjukkal a közönyös tömegek figyelmét az anarchistikus elméletre irányítsák. Netschajew maga is a tett propagandájához folyamodott, midőn 1869-ben az általa alapított titkos szövetség egy tagját, kit áruházzal gyanúsított, megölt. Ekkor orosz hazájából külföldre szökött, de a svájci köztársaság által 1872-ben Oroszországnak kiszolgáltatott. Hogy itt mi történt vele, ismeretlen.

Kropotkin Péter herceg (szül. 1842.) nihilistikus mozgalmakban részt vévén, 1876-ban kénytelen volt külföldre szökni. Genfben a Bakunin vezetése alatt álló jurai szövetségbe belépven, ettől fogva az anarchismus legtevékenyebb apostola. *Les paroles d'un révolté* (1885), *La morale anarchiste* (1890), *La loi et l'autorité* (1892) s főleg *La conquête du pain* (1892) című munkáiban Proudhon collectivistikus és evolutionistikus, valamint Stirner individualistikus és bölcsészeti anarchismusával szemben a communistikus anarchismus megalapítója lett. Az ő elmélete szerint

minden mindnyájáé s így a rendelkezésre álló érlelmi cikkekéből mindenki annyit vesz magának, a mennyire szüksége van, a nélkül, hogy ellenszolgálattal tartoznék; de azon feltevésből indul ki, miszerint mindenki érezni fogja az erkölcsi ösztönt, hogy legjobb tehetsége szerint dolgozzon. A jövő embereinek magasabb erkölcsi érzületéhez és solidaritásához nagy reményeket fűz. A jelenlegi rendszernek erőszakkal való kiirtását ajánlja. A büntettek propagandáját szükségesnek tartja, mert nézete szerint egyetlen anarchistikus »tett« néhány nap alatt több hívet szerez, mint ezer és ezer könyv. Ő maga, mint fáradhatatlan agitátor, számos röpiratot adott ki, felolvasásokat tartott, egyleteket alapított s az 1882. évi lyoni anarchitikus zendülésben nagy része volt. Krapotkin iskolájához tartoznak: Reclus Elisée, a hírneves tudós; Grave Jean, a Revolte című anarchitikus közlöny szerkesztője, ki La société mourante et l'anarchie című könyvének lázító részei miatt 18(.)4-ben két évi börtönre ítéltetett; Saurin Dániel (L'ordre par l'anarchie, 1803); Michel Lujza (Le livre de misères); Etiévant (Declarations, 181C); Gallaud (ki Zo d'Axa név alatt a L'endehors-t szerkesztette), Faure Sebestyén, Mirbeau Oktáv, Guy Ferencz, Darnaud Emil. A communistikus anarchismus hívei továbbá az olasz Cafiero Carlo, Merlino és Malatesta.

Míg a communistikus anarchismus inkább a román népeknél hódított, addig az individualistikus anarchismus inkább a germán népeknél talált hívőkre. A német irodalomban Proudhon irányának buzgó képviselője *Mihlberyer* Arthur (Studien über Proudhon, 1893). *Dühring* Jenő antikratismusa is sok vonásban

rokon Proudhon elméletével. *Egidy* Mór *Einiges Christenthum* című munkájában (1893) is sok anarchikus elem fedezhető fel. *Makay* John Henry *Die Anarchisten* cím alatt 1892-ben megjelent regényében sokat merített Proudhon és Stirner elméleteiből. Zenker, az anarchizmus egyik történetírója, *Hertzka* Tivadart is az anarchisták között szerepelteti azon alapon, hogy *Freiland* című államregényének alap-elméletei Proudhonra emlékeztetnek. Az angol *Herbert Auberon* a Londonban kiadott *The free life* című folyóiratában *Voluntarismus* neve alatt az individualistikus anarchizmus egy sajátos változatát teremtette meg. Az általa tervezett »önkéntes állam« (voluntary state) a mai »kényszerállam«-tól abban különbözik, hogy az előbbiben minden egyénnek abszolút szabadságában áll az államba tetszése szerint belépni, vagy abból ismét bármikor kilépni. Amerikában az individualistikus anarchizmus legfontosabb képviselője *Tucker* R. B., a Bostonban megjelenő *Liberty* szerkesztője. Hazánkban *Schmitt* Jenő az általa kiadott *Állam nélkül* című folyóiratában az »idealistikus anarchiát« hirdeti. Egyik cikkében az államot nagy és hatalmas banditának nevezi s kimutatni igyekszik, hogy az állam és banditák törvénye egészen egyforma. Meg van arról győződve, hogy eljön az idő, »midőn ekét kovácsolnak a kardokból és az oroszlanok a mezőkön legelnek«. Némelyek Tolstojt, Nietzschét, Spencer Herbertet, Ibsent is felsorolják az anarchisták között.

A 40-es évek elején a már fentebb említett *Marr* Vilmos a svájci iparossegédek körében terjesztette Proudhon tanait, de a mozgalom nem öltött nagyobb arányokat, mert már 1815-ben az anarchikus egy-

leteket hatóságilag feloszlatták s a vezetőket az országból kiutasították. Bakunin 1807-ben a genti béke-congressuson mérsékelt formában, burkoltan előterjesztette anarchistikus elméleteit, melyek a radicalisabb elemek tetszését megnyerték, úgy, hogy Bakunint a Bernben székelő béke- és szabadság-liga központi bizottságába bevásztották. Az 1868-ban tartott congressuson azonban programjával kisebbségben maradt, mire több társával – közöttük Reclus Elisée és Elie, Richard Albert – ugyanazon évben Genfben megalapította az Alliance de la démocratie socialiste-t, mely határozottan anarchistikus irányzattal bírt. Svájcban, Franciaország déli részeiben, Olaszországban, Spanyolországban, Belgiumban és Oroszországban a szövetség csakhamar hívekre tett szert. Az Alliance csoportjai többszörös visszautasítás után 18(59-ben befogadtattak a londoni Internationaleba, hol azonban Marx és Bakunin csakhamar összetűztek, mert míg az előbbi sokat várt az általános választási jog kiküzdésétől, addig Bakunin a szavazó-bárczától mitsem remélt a munkásosztály számára; azt hangoztatván, hogy a munkások jogait csak erőszakos utón vívhatják ki. Bakunin 1870 szeptember havában Lyonban felkelést szervezett, elfoglalta a városházát s ott az államot kiirtottnak jelentette ki, a nemzetőrség két századának azonban igen könnyen sikerült az »anarchia uralmának« véget vetni. Bakunin ekkor Genfbe szökött. Az 1872. évi hágai congressuson az Internationaleból végleg kizáratván, teljesen szakított a socialdemokratiával, mire azután a vezetése alatt álló jurai szövetségben leplezetlenül terjesztette az anarchista tanokat. A jurai szövetség által kiadott Bulletin (1872-77) nagyban előmozdította az eszmék

terjesztését s számos hívet szerzett Bakuninnak a román Svájcban s Franciaország déli vidékein. A Bulletin helyébe lépett s Brousse Pál által szerkesztett »Avantgarde«-ban már a tett propagandáját hirdették s Hödel, valamint Nobelingnek I. Vilmos német császár ellen intézett merényleteit dicsőítették, minek következtében 1878 végén a svájci hatóságok a lapot elnyomták s Brousset az országból kiutasították. Most Krapotkin megindította Genfben a Revolté-t, melyben hevesen agitált a tett propagandája mellett. Az 1881. évi londoni congressuson, melyen körülbelül 50,000 tagot számláló (50 foederatio és 51) csoport volt képviselve, a tett propagandájára nézve a következő határozatot hozták: »A congressus kimondja, hogy minden lehető eszközzel szükségesnek tartja a tett útján a forradalmi eszmét s a felkelés szellemét a néptömeg közt elterjeszteni, mely még nem vesz tevékeny részt a mozgalomban, s mely még illúziókat táplál a törvényes eszközök erkölcsös és hatályos volta felől. A midőn elhagyjuk a törvényes teret, hogy actiónkat a törvénytelenység terére vigyük, a mely a forradalom egyedüli útját képezi, szükséges, hogy oly eszközökhöz jussunk, melyek a célznak megfelelnek. Az üldözések, melyek alatt sajtónk szenved, arra kényszerítenek, hogy mostantól fogva titkosat szervezzünk. Miután a műszaki és vegytani tudományok már is nagy szolgálatokat tettek a forradalmi ügynek s még nagyokra vannak hivatva, úgy ajánlja a congressus az összes egyleteknek s tagoknak, hogy ezen tudományok tanulmányozására és alkalmazására, mint a támadás és védelem eszközeire nagy súlyt helyezzenek«. A londoni beszédek nagy hatást idéztek elő s felélesztették az anarchista mozgalmat. Az 1882.

évi genfi congressuson szerkesztett kiáltványban következőleg formulázták az anarchisták programját: »Mint anarchisták, azaz kormány nélküli emberek, mindenki ellen küzdünk, ki valamely hatalomra tett szert az emberek felett, a birtokos, a gyáros, az állam, sőt a socialista állam ellen is. Mindent, mi tekintélyre emlékeztet, gyűlölünk, minden törvény ellenségünk. Célunk tehát minden állam megsemmisítése forradalmi mozgalom útján; minden törvényes eszközt, az általános szavazati jogot is megvetünk. Miután azonban az egyéni szabadság más szabad társakkal való egyesülés nélkül fenn nem állhat; mivel mindenki a többinek támogatására szorul s mivel továbbá minden társadalmi termék az összesség műve, a melyhez mindenkinek egyenlő joga van: communisták is vagyunk. A közös tulajdont akarjuk meghódítani s megvédelmezni«.

Olaszországban Proudhonnak számos híve volt, kik 1877-ben Benevent mellett lázadást kíséreltek meg, minek következtében a kormány az anarchisztikus mozgalmakat erélyes eszközökkel elfojtotta. Spanyolországban Bakunin pártját 1873-ban 50,000 főre becsülték. Itt ismételt szítottak zendüléseket, több helyet teljesen hatalmukba kerítettek, a melyek csak valóságos ostrom útján voltak ismét a katonaság által visszahódíthatók. Belgiumban is számos híve volt Bakuninnak a hetvenes évek elején, de 187(> óta, midőn a socialdemokratia tért kezdett hódítani, az anarchismus csakhamar megszűnt. Oroszországban Bakunin tanai az egyetemi ifjúság körében kedvező talajra találtak, de nagyobb mozgalmat nem idéztek elő. Németországban Reinsdorf tüzes agitációja dacára az anarchismus nem bírta gyökeret verni, csak egy-

néhány kis csoport képződött. A Brousse által Bernben 1876 július havában megindított Arbeiterzeitung 1877-ben már megszűnt. A hetvenes évek végén már igen gyenge anarchikus mozgalmak új életre ébredtek, midőn Most János 1879-ben a német socialdemokrata pártból kilépve, Londonba tette át főhadiszállását s onnan az általa kiadott Freiheit című lapjával Európa csaknem minden államában megindította nemzetközi forradalmi agitációját. Most több terjedelmesebb munkát is adott ki, a melyek átmenetet képeznek a socialdemokratiától az anarchismushoz. Szerinte a föld, valamint az összes ingó és ingatlan tőke az egész társadalom tulajdonát képezze ugyan, de az egyes, szabadon képződő termelő-csoportoknak használatra átengedtesék. Az értékeket és árakat szakértői közegek fogják megállapítani, a minden árucikkben rejlő munka kiszámítása alapján. »Die wissenschaftliche revolutionäre Kriegskunst« című iratában kioktatja a cselekvő anarchistákat arra nézve, hogy kiket kell meggyilkolni és mily eszközökkel. A fentebb említett londoni congressus főleg Most működésének volt gyümölcse. Midőn a Freiheit 1881-ben, az orosz cár meggyilkolása alkalmával a többi népeket a példa utánzására ösztönözte, Mostot Ki havi fegyházra Ítélték, minek következtében a lap Londonban megszűnt s egyideig Svájcban jelent meg, míg Most 1882-ben Amerikába vándorolván ki, onnan terjesztette ismét a lapot.

Ausztriában és Magyarországon a nyolczvanas évek elején Peukert József heves agitációt fejtett ki az anarchismus érdekében. A Budapesten német nyelven megjelenő »Socialist« és »Radical« című lapokban »az erőszakos, véres és kíméletlen forradal-

mat«, »a nép minden vad szenvedélyeinek felszabadítását«, a terrorismust, a pusztítást követelte, s éltette a bestialitást. Számos titkos egyesületben élőszóval is terjesztette a tett propagandájának eszméjét. Az aknamunka nem is maradt eredménytelen. Kammerer és Stellmacher rablógyilkosságok útján óhajtottak az anarchizmusnak reklámot csinálni s a propaganda céljaira szükséges anyageszközöket megszerezni; több osztrák rendőri tisztviselő pedig az anarchisták áldozata lőn. Ekkor azonban a hatóságok egész erővel hozzáláttak a mindinkább terjedő mozgalom elfojtásához. A lapokat elkobozták, számos anarchistát, kikre bebizonyult, hogy a Freiheit terjesztésében részük volt, 10-15 évig terjedő börtönre ítélték; Stellmachert és Kammerert kivégezték. Peukert is jónak látta megszökni, mire azután a mozgalom nemcsak Ausztriában, hanem nálunk is, hol az anarchizmusnak különben is igen kevés híve volt, megszűnt. Ausztriában újabban ismét gyökeret vert az anarchizmus, de a tett propagandájától tartózkodik. A helvét köztársaság német részeiben a nyolcvanas és kilenczvenes években az anarchisták száma igen csekély volt s inkább a külföldiek sorából kerültek ki. A Fédération jurassienne azonban még ma is létezik, habár nagyobb jelentőséggel nem bír. A külföldi anarchisták is kerülnek újabban ezen országot, a mióta a hatóságok szigorúbban lépnek fel ellenük. Németországban az anarchisták száma a socialdemokráciának ellenük folytatott küzdelme folytán jelentéktelen, jóllehet a socialdemokrata pártból Werner vezetése alatt kivált »függetlenek« az anarchizmus táborába mentek át s az utóbbiak által kiadott »Socialist«-nak 3300 előfizetője volt. A német

anarchisták Londonban erősen vannak képviselve s több klubban tömörültek. Az egyik klub Peukert szerkesztése mellett Autonomie című lapot ad ki. Londonban él különben Krapotkin, itt szerkeszti Pouget Emil »Père Peinard«-ját s ide vonult vissza Werner, midőn lapjának megjelenését Németországban lehetetlenné tették. Jóllehet az anarchizmus főfészke Londonban van, az anarchistikus agitatio az angolok között teljesen eredménytelennek mondható. Olaszországban újabban jelentékenyen megcsappant az anarchisták száma, de egyes merényletek arra engednek következtetni, hogy a mozgalom még nem tekinthető megszűntnek. 1897 tavaszán is megkíséreltek egy merényletet Umberto király ellen. Spanyolországban a nyolczvanas években »a fekete kéz« című titkos szövetség működött, legutóbb pedig egy több ezer taggal bíró anarchista párt keletkezett, mely lemondott a tett propagandájáról; Canovas miniszterelnöknek 1897 augusztus havában Angiolitto által történt meggyilkolása azonban bizonyítéka annak, hogy a radicalis anarchisták még nem veszték ki. Az északamerikai Egyesült-Államokban csak Most megjelenésével kezdett az anarchizmus szerepet játszani, különösen a cseh és német munkások köréből toborozván híveit. Főleg Chicagóban igen erős volt a párt, mely tíznél több hírlap felett rendelkezett. 1897 május 3-án, midőn egy chicagói munkásgyűlés alkalmával a rendőrökre dynamit-bombákat dobtak, a közvélemény felzúdulása folytán az anarchisták ellen a legnagyobb erélylyel jártak el; két lapszerkesztőt és két agitátort, mint a merénylet értelmi szerzőit, kivégeztek, sokakat – Mostot is – bebörtönöztek. Erre a klubok nagy része feloszlott, a lapok

egy része megszűnt, más része visszakerült a socialdemokraták kezébe. Mostnak 1887-ben történt kiszabadulása óta föléledt a mozgalom, de nem öltötte az előbbi arányokat. Maga Most is mérsékeltebb hangot használ.

Az anarchizmus az utolsó években legnagyobb izgalmat és feltűnést Franciaországban okozott. A Grave által szerkesztett »Révolte« (mely 6000 példányban jelent meg) s a Pouget által kiadott »Père Peinard«, melynek 10,000 előfizetője volt, folytonos lazításainak, vad gyűlölettel telített fanatikus cikkeinek eredményei azok az egymást nyomom követt betörések, dynamit-robbanások és merényletek, melyek Ravachol (1892), Vaillant (1893), Henry (1894) és Caserio (1894) neveihez fűződnek. Carnot, a francia köztársaság elnökének meggyilkolása után, az anarchista sajtó elfojtásával, tömeges elfogatásokkal és kiutasításokkal csakhamar véget vetettek a mozgalomnak. Egy hazánkat is igen közelről és fájdalmasan érintő esemény újabban ismét figyelmeztetett az anarchizmus romboló munkájára. E veszedelmes tanoknak lőn áldozata Magyarország szeretett királynője, kinek nemes szívét Luccheni tőre Genfben 1898 szeptember havában ütötte át.

Az anarchistikus mozgalmak leküzdésére több államban kivételes törvényeket léptettek életbe. Így Franciaország példájára Svájc és Olaszország 1894-ben hoztak törvényeket, melyek egyenesen az anarchisták ellen irányulnak. A svájci törvény értelmében nemcsak azok büntetendők, kik robbantó szerekkel való merényleteket előkészítenek (az előkészítést a szó legtágabb értelmében véve) hanem azok is, kik azon célzattal, hogy félelmet keltsenek, vagy hogy a köz-

biztonságot megrendítsék, személyek és dolgok biztonsága elleni bűntettekre izgatnak. Az olasz törvény szerint pedig nemcsak az izgatás, hanem a dynamitmerényletek pusztá pártolása is fegyházzal, sőt deportációval sújtatik. Újabban nemzetközi egyezményeket is terveztek az anarchisták ellen, de azok több állam (főleg Anglia) ellenkezése folytán nem létesülhettek. Az anarchismus tárgyilagos ismertetésénél szem előtt kell tartanunk, hogy az anarchismus elmélete, aaptanai, úgy a mint azokat Stirner és Proudhon megteremtették, forradalmi irányzatuk daczára teljesen függetlenek a tett propagandájának elméletétől, a melyet az orosz anarchisták hoztak be a mozgalomba, de az anarchismus lényegével belső, szükség-szerű kapcsolatban nem áll. Az anarchistikus rendszerek taktikáját tekintve, két csoportot lehet megkülönböztetni; az egyik csoportban vannak azok, kik az erőszak alkalmazásától eltekinteni óhajtanak s az uralom- s erőszaknélküli állapotot a nép oktatása és felvilágosítása által kívánják megvalósítani, a másik sokkal nagyobb csoportban, mely az anarchismust tulajdonképen ismertté és hírhedtté tette, azok találhatók, kik a brutális erőszak alkalmazását ajánlják, sőt azt a propaganda leghatásosabb eszközének tekintik. Irányra nézve megkülönböztethető az individualistikus anarchismus és az anarchistikus communismus. Míg az előbbi inkább a germán néptörzseknél található, addig az utóbbi főleg a román népeknél talált hívőkre. Proudhon és Bakunin az egyéni birtoknak nem voltak ellenségei, csak azt akarták, hogy a munkaeszközök és a föld mindenki számára hozzáférhető legyen; Krapotkin és iskolája ellenben tiszta communismust akarnak. Az egyes rendszerek külön-

ben a részletek tekintetében sok eltérést mutatnak, több pontra nézve azonban megegyeznek. Kivétel nélkül követelik az egyén feltétlen szabadságát, önállóságát, függetlenségét; elvetnek minden tekintélyt, hatalmat, uralmat; nem akarnak tudni jogról, államról. Azon férfiak, kik az anarchismust irodalmilag terjesztették, szellemük egész irányánál fogva lázadás felé hajolnak, nagy szabadságszeretet, erősen kifejtett Individualismus, újjítási vágy jellemzi őket. A mint Hámon mondja: »Az anarchista szabad akar lenni, gyűlöli a törvényeket s a tekintélyt«. Az elméleti anarchisták további jellemvonásai az erősen kifejtett altruistikus érzelmek, a fanatikus emberszeretet s kosmopolitismus. Fő tulajdonságuk azonban az idealismus, mert a társadalomban nem látnak valódiságot, hanem azt pusztá fogalomnak tekintik, a melynek létezése vagy nem létezése az egyének akaratától függ. Ezzel szemben áll a modern, realistikus sociologiai felfogás, mely a társadalmat természetes productumnak, collectiv testnek tekinti, a mely nem pusztítható el, hanem szervesen fejlődik. Az anarchisták idealismusa magyarázza meg bírálatukat, a melynek a jelenlegi rendet alávetik, s az általuk ajánlott gyógymódot. Szerintük az emberek természettől fogva jók, nemesek, testvéri érzülettől vannak áthatva, belső ösztöntől fogva munkaszeretőek s ha ma a szabadság és egyenlőség eszméit megvalósítva nem látjuk, ez szerintük csak azon fonák előítéletekre vezetendő vissza, melyeket az emberek a szervezett társadalom iránt táplálnak. Nézetük szerint az embereket csak meg kell győzni arról, hogy az állam minden baj kútforrása s az, anarchia már, meg van valósítva. Az anarchisták bíznak a szabad megegyezés hatásaiban

s bíznak abban, hogy minden ember ismerni fogja azon korlátokat, melyeken belül mozoghat s ezen korlátokat nem is fogja túllépni.

Az anarchisták, kiket Plechanow igen helyesen decadens utópistáknak nevez, az államregények szerzőihez hasonlóan ideális emberekre számítanak; az utópistákkal abban is rokonok, hogy igen optimistikusan fogják fel a termelés problémáját, bízva abban, hogy a természet a szükségletek kielégítésére szolgáló javakat bőségesen fogja nyújtani, s hogy az új rend magával hozza majd a technika fejlődését, az új találmányok egész tömegét. Az anarchisták egy része (Hess, Grün, Krapotkin, Reclus) oly eszményi társadalomról ábrándoznak, melyben mindenki tetszése szerint élvez, de a termelésre kötelezve nincs; mert feltételezik, hogy mindenki teljes erejével fog közreműködni a termelésnél. Proudhon szerint az egyének vagy azok csoportjai a termeléshez szükséges eszközöket kamatmentesen kapják kölcsön a társadalomtól. A termelést főleg autonóm szövetkezetek által végeztetnék, a melyek egymással versenyeznek; a portékák árai pedig a termelésnél szükségelt munka mennyisége szerint állapíthatnának meg. Eltekintve attól, hogy a szövetkezeti termelés általánosítása ép oly ideális emberek létezését feltételezi, a milyenek az utópiákban szerepelnek, Proudhon árelmélete is téves. Proudhon eszményi társadalma is utópia, ő maga is előfeltételeként tekintette az emberek általános igazságosságát. Bakunin is autonóm csoportokra ruhazza a termelést, mindenkinek munkája teljes gyümölcsét biztosítva, de tervének közelebbi módzatait nem árulta el. Ő nem az általános kötelesség-érzettől és igazságosságtól, hanem az emberek között

uralkodandó solidaritástól várta az állami hatalom kiküszöbölése után a rendet és békét, tehát szintén utópista.

Az anarchizmus bírálatánál a jog és az állam jogosult és szükséges voltának kérdése is felmerül. Vannak jogbölcészek, kik abból indulnak ki, hogy az egyén szabadságát korlátozni kell, hacsak a bellum omnium contra omnes-t, az ököljog korát nem akarjuk feléleszteni. Az egyén szabadságának határvonalait a jogrend állapítja meg; annak fentartására és végrehajtására pedig államhatalomra van szükség. Újabb jogbölcészek (főleg Stammler) szerint a jogi szervezet szükséges volta az emberi együttélésre a priori ki nem mutatható s csak azzal indokolható, hogy az egyedüli szervezetet képezi, mely minden ember számára különös és esetleges tulajdonságokra való tekintet nélkül nyitva áll. Az anarchizmus elméletének magvát képező eszme, mely a jogrend helyébe a puszta egyezményeken nyugvó közösséget kívánja helyezni, csak oly emberek számára lehetséges, kik másokkal szerződészerű egyesülésre tényleg képességgel bírnak. Az elmebeteg, a csecsemő, stb. az anarchista elmélete szerint a társadalmi életből teljesen ki volnának rekesztve, mert midőn a csecsemő a közületbe felvétetnék s annak szabályainak alávetetnék, a kiküszöbölni óhajtott jogi kényszer újból előállana s az ember felett újból hatalom gyakoroltatnék. Tiszta szerződészerű egyesülésre csak oly egyének alkalmasak, kik jog- és szerződésképesek; tehát csupán empirikusan különösen minősített emberek s így mindig szükség lesz jogrendre s mindig szükség lesz hatalomra, mely a szerződéseket biztosítja.

A »cselekvő« anarchista taktikájával, a tett

propagandájával talán felesleges is e helyen foglalkozni. A társadalombölcészlet és a társadalompolitika körén kívül esik a bombavető, a gyilokkal és betörővassal dolgozó elvetemült és elfajult egyének úgynevezett elméletét bonczolgatni. Jól mondja Herkner:²⁾ »A büntető bíró és az elmeorvos feladata a cselekvő anarchistákkal foglalkozni«. Lombroso szerint a cselekvő anarchisták legtöbbször gonosztevő vagy őrült és néha mindkettő egyszerre, mint Kavachol, Pini; gyakran szenvednek »politikai hysteriában« és eskóiban, mint Monges és Vaillant. Caserio, Carnot gyilkosa, öröklött epileptikus hajlammal bírt. Politikai gyilkosságok rendszeres alkalmazásával más pártok történetében is találkozunk, de soha nem alkalmazták oly célból, hogy általuk párthívek toboroztassanak. Az anarchisták nem azért ajánlják a »tetteket«, mert tőlük eszményeik megvalósítását várják, hanem azokat csupán reklámeszközöknek tekintik. Már pedig ezen bestiális taktika teljesen elhibázottnak bizonyult, mert a merényletektől megriadt társadalom, az alsóbb néposztályokat sem véve ki, undorral fordult el ezen párttól. A »tettek« pedig arra kényszerítették a hatóságokat, hogy a párt minden nyilvánulását legnagyobb erélylyel elfojtsák s a tanok elterjedését minden eszközzel megakadályozzák. Az anarchismust az embe-
 riség egyik legnagyobb tévedésének kell tekintenünk, mely az alsóbb társadalmi osztályoknak nemhogy használt volna, de ellenkezőleg kárukra volt, a mennyiben a reakciónak szolgálva, a józan társadalmi reformokat hátráltatja.

Az anarchikus mozgalmak szülőökaira nézve

²⁾ Die Arbeiterfrage, 2. kiadás, 387. old.

a vélemények igen elágazók. Abban mindnyájan megegyeznek, hogy az anarchistikus eszmék terjedését nem lehet egyedül a nagy társadalmi és gazdasági ellentétekre s az alsóbb néposztályok körében oly gyakran található nagy nyomorra visszavezetni. Az anarchismns terjedését kétségtelenül előmozdította az egyén souverainitásának némely modern bölcész által hirdetett tana. Némelyek az anarchismust az önkormányzat elfojtására, az állami hatalom túltengésére, a közigazgatásnak merev, bürokratikus központosítására irányuló irányzat visszahatásának tekintik. Mások az anarchismust a hatalom birtokosai által elkövetett igtalanságokra, túlkapásokra és visszaélésekre vezetik vissza s utalnak arra, hogy ezen eszmék főleg ott burjánzottak fel, a hol némely politikai körök korrupciója egynéhány botrányper alkalmával lelepleztetett. (Panama-per, panamino, madridi botrányok.)

Az anarchistikus eszmék terjesztésének megakadályozására kivételes rendszabályok alkalmazását szokták ajánlani; így többek között, hogy az anarchistikus lapok megjelenése bírói ítélettel megtiltsák; hogy szigorú büntetésekkel sújtassanak azok, kik a fennálló rend felforgatására physikai erőszak alkalmazását akár közvetlenül, akár közvetve ajánlanak; szintúgy azok, kik anarchista merényleteket dicsőítenek. Azon bölcészek és írók bírói üldözése azonban, kik az állam- és uradalomnélküli állapot eszményként állítják oda s elméletileg fejtegetik az anarchismus kivihetőségét és czélszerűségét a nélkül, hogy törvényellenes agitációhoz fordulnának, indokoltan nem tekinthető.

Az anarchismus legyőzésére, illetve megelőzésére

a legjobb eszközök oly társadalmi reformok, melyek az alsóbb osztályok helyzetét javítják, a munkanélküliséggel járó nyomornak s kétségbeesésnek lehetőleg elejét -veszik, a nép érdekeit szem előtt tartó kormányzat, becsületes, pártatlan közigazgatás és jó igazságszolgáltatás.

Irodalom.

Zenker: Der Anarchismus, Jena 1895. – Zacher: Die rothe Internationale, Berlin 1887. – Adler G.: Geschichte der ersten socialpolitischen Arbeiterbewegung in Deutschland, Boroszló 1885. – Thun: Geschichte der revolutionären Bewegungen in Russland, Leipzig 1883. – Garin: Die Anarchisten, Leipzig 1887. – Der Anarchismus und seine Träger, Berlin 1887. – Lombroso: Die Anarchisten, Hamburg 1895. – Stammler: Die Theorie des Anarchismus, Berlin 1894. – Emanuel: Der Anarchismus und seine Heilung, Leipzig 1894. – Plechanow: Anarchismus und Socialismus, Berlin 1894. (Magyarra fordította Szirányi László, 1897.) – Reichesberg: Socialismus und Anarchismus, Bern 1895. – Wagner: Der Anarchismus, Linz 1894. – Mermeix: La France socialiste, Paris 1886. – Stepniak: Underground Russia, London. – Balogh Arthur: A társadalmi forradalom. (Az anarchismus), Budapest 1894.

A KAPITALIZMUS.¹⁾

A kapitalizmus fogalmával Louis Blanc socialista műveiben találkozhatunk először. Ő szembeállítva a tőkét a tőkeuralommal, így szól: »Criez donc: vive le capital! Nous applaudirons, et nous attaquerons avec d'autant plus de vivacité le capitalisme, son ennemi mortel«.²⁾ (Ha azt kiáltjátok: éljen a tőke! majd tapsolunk, s annál hevesebben fogjuk megtámadni annak halálos ellenségét: a kapitalizmust.) A kapitalizmus a tudományos irodalomban aránylag csak rövid idő óta szerepel s még ma sem általánosan elfogadott terminus technikus. Számos nemzetgazda csak idézőjel között említi, jelezni óhajtván ezzel, hogy nem recipiálja azt. (így Böhm-Bawerk is). Jellemző, hogy a Schönberg-féle Handbuch der politischen Oekonomie-ban (á. kiadás 1885.) a kapitalizmus fogalma még nem szerepel. Kautz Gyula munkáiban a kapitalizmusról nincs szó; Hermann, Mill, Knies sem említik. Röscher: Grundlagen der Nationaloekonomie-jában (Iá. kiadás 1885.) csak egy ízben akadunk a »Kapitalismus«-ra (idézőjel között), ellenben Dühring Jenő már 1865-ben Capital und

¹⁾ Megjelent a Közgazdasági Ismeretek Tára II. kötetében. Pallas, 1900.

²⁾ L. Organisation du travail. IV. könyv, 1. fejezet. Paris, 9. kiadás, 1839. 162 oldal.

Arbeit című munkájában szól »az egyoldalú tőkeuralom absolutismusáról, mely ellen küzdeni kell« (36. 1.). Csak a socialistikus eszmék nagyobb elterjedése's főleg Marx Károly Das Kapital cz. munkájának megjelenése óta (18(7.) találkozhatunk gyakrabban a nemzetgazdaságtani irodalomban a kapitalizmussal s ami azzal egyértelmű: a kapitalistikus gazdasági vagy termelési rendszerrel, A kifejezés népszerűsítéséhez nagyban hozzájárult Schaffienek 1870-ben megjelent Kapitalismus und Socialismus című munkája. Az újabb nemzetgazdaságtani rendszerekben (Földes, Lehr stb.) már külön szakaszok foglalkoznak a kapitalizmussal.

Kapitalismus alatt értik a tudományban azon állapotot, midőn a termelés a magánvállalkozók s magántőke-tulajdonosok vezetése alatt és parancsa szerint megy véghez. Rendszerint a kulturállamokban a dívó gazdasági rendszert szokták kapitalistikusnak nevezni. Meg kell jegyeznünk, hogy az elméletben kapitalistikus termelés alatt azon termelési eljárást is szokták érteni, amelynek folyamán tőkeerőket alkalmaznak azon termeléssel szemben,elynél ilyeneket nem használnak s pusztán a természeti erőkre s a munkaerő alkalmazására szorítkoznak.

Érdekes és jellemző, hogy a mindennapi életben a különböző társadalmi körök kebelében mit szokás kapitalismus alatt érteni. Agrárius körökből gyakran hallhatunk vádakát és panaszokat felhangzani a kapitalismus ellen, értvén alatta a mozgó tőke hatalmát a földtulajdonosok felett. A kisiparosok, ha a kapitalismus ellen panaszkodnak, a gyáripárt értik alatta. A kisebb gyáros a nagy gyárakban látja a kapitalismust. Kereskedelmi körökben a kisebb keres-

kedők a nagy áruházak versenyét nevezik kapitalizmusnak. A mozgó tőke kisebb-nagyobb képviselői is panaszosan említik néha a kapitalizmust, értve alatta a nagy pénzintézetek hatalmát velük szemben. A szellemi munka körében kapitalizmus alatt értik a tőkével bíró szellemi munkás túlsúlyát azokkal szemben, kik ilyennel nem bírnak. A socialdemokratikus »Neue Zeit« című folyóirat (1898. évfolyam) egyik cikkirója az orvosi gyakorlatban is látja a kapitalizmus hódítását, utalván a magán-klinikák és sanatoriumok versenyére.

Tagadhatatlan, hogy a tőkének az új korban s főleg a modern gazdasági életben sokkal nagyobb jelentősége van, mint volt a történelem bármely régebbi szakában, s hogy ezen jelentőség eddigelé folytonosan fokozódik. A kapitalizmus keletkezése a XV. századig nyúl vissza, s a közlekedési eszközök és a termelési eljárás tökéletesülésére vezethető vissza. Az első körülmény Amerika s a Kelet-Indiába vezető tengeri útnak felfedezését eredményezte. E felfedezések nagy piacot teremtettek az európai államok termékei számára. A szűk helyi piacot felváltotta a világpiacz, a különben is több irányban korlátolt lokális verseny helyébe lépett a világverseny. A piac szélesbedése s a termelés fokozására, a verseny nagyobbodása a termelési művelet javítására, olcsóbbítására ösztönzött. A nagyobb terjedelmű termelés egyrészt nagyobb tőke alkalmazását tette szükségessé s egyúttal nagyobb tőkék keletkezésére vezetett.

A tőke domináló szerepét előmozdították a természettudományi felfedezésekkel járó műszaki vívmányok is. A középkor feudalistikus és corporatív alapokon nyugvó termelési rendszere mellett nem

volt lehetséges nagyobb tőkéket gyűjteni és gyü-
mölcsöztetni, mert a termelés és forgalom, irány és
terjedelem tekintetében korlátolva volt. A czéhrend-
szer sem kedvezett a nagy üzemeknek. A mester-
legények száma csekély volt s együtt dolgoztak a
mesterrel. A termékek minősége s maguk az árak is
sok helyütt szabályrendeletileg voltak megállapítva,
A középkor vége felé az ipar terén már némi kapi-
talistikus tünetek észlelhetők. A mesterlegények
száma szaporodott, csökkent kilátásuk, hogy idővel
önállóságra vergődhetnek, egyes mesterek nagy gazdag-
ságra tettek szert. A tengerentúli kereskedelem fel-
lendülésével a nagyban való termelést megnehezítő
czéhrendszernek s a szabad forgalmat gátló különböző
korlátozásoknak el kellett pusztulniuk. Sietették
e procesust a természettudományi felfedezések és
műszaki találmányok, melyek a 18. század utolsó
évtizedeiben egymást kergették. James Watt gőzgépe
(1704), Hargreaves (1754), Arkwright (1769), Cart-
wright szövőgépei megteremtették az ipari forradal-
mat, mely a különböző középkori korlátokat elsöpörte.
A gépmunka könnyen győzedelmeskedett a kézimunka
felett. Ehhez járult a munkamegosztás és munka-
egyesítés nagyobb mérvű alkalmazása. Az ily módon
keletkezett nagyban való termelés folytán a terme-
lési költségek lényegesen hanyatlottak, minek követ-
keztében az eladási árak is csökkentek. A csökkenő
árak következtében a termelés számára újabb és újabb
fogyasztó körök nyíltak meg. A kereskedelem fel-
virágzott, a be- és kivitel óriási mértékben növeke-
dett, a tőkék és a nemzeti vagyon jelentékenyen
szaporodtak, a városi lakosság száma rohamosan nőtt,
a népszaporodás általában emelkedett.

A mai társadalom a kapitalistikus termelés befolyása alatt jóval több, jobb minőségű, tökéletesebb, változatosabb és olcsóbb termékek felett rendelkezik, mint bármely más társadalom annak előtte. A fogyasztó közönségre nézve a kapitalistikus nagyüzem, mely a termelési költségek leszállítását előmozdítja, kétségtelenül előnyös. Az, hogy a tért hódító nagy üzemek sok parasitikus existenciának s közvetítésnek vetnek véget, tisztán közgazdasági szempontból nem mondható kedvezőtlen tünetnek. A kapitalizmus a termelési erők meseszerű fejlesztésével a kultúrának, a haladásnak már is megbecsüli hetetlen szolgálatokat tett s még nagy szolgálatokra van hivatva. A vasutak, a távírda, a telefon, a villamosság s a gőz annyi más csudája a csatornák, az óriási hidak, végtelen alagutak, a modern műszaki tudomány bámulatos alkotásai mind a kapitalistikus termelési rendszer gyümölcsei.

A termelési eljárás rohamos fejlődése nagy társadalmi átalakulásokkal, rázkódtatásokkal volt összekötve. A gyárak keletkezésével a kisipar több téren teljesen versenyképtelenné vált. A nagyban való termelés megteremtette a bérmunkások nagyszámú osztályát s ezzel együtt a korunk legnagyobb problémáját képező társadalmi kérdést. A mint a Marx hatása alatt álló Sombart mondja: »A proletariátus keletkezési története egyúttal a kapitalizmus története.«³⁾ »A proletariátus úgy követi a kapitalistikus termelési rendet, mint az árnyék. Ezen termelési rend nem állhat fön­n másként, nem fejlődhetik más feltétel

³⁾ Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert. Jena 1896. 7. 1.

alatt, mint hogy egyesek parancsszava alatt birtoktalan munkások csapatjai nagy vállalatokban összetömörülnek; szükségképeni előfeltétele, hogy az egész társadalom két osztályba: a termelési eszközök birtokosainak s a személyes termelési tényezők osztályába szakadjon. S így a kapitalizmus létezése a proletariátusnak s ezzel együtt a modern társadalmi mozgalom szükségszerű előfeltétele.«⁴⁾

A kapitalizmusnak kétségtelenül árnyoldalai is vannak, főleg a javak eloszlásának tekintetében. Előmozdította a nagy vagyonok keletkezését s szélesbítette a különböző társadalmi osztályok közti űrt. A kapitalizmus legkárhózatosabb fiatalkori bűne, hogy az emberi munkaerő túlságos kihasználására csábított. A túl hosszú munkaidő, a gyermek- és női munka kizsákmányolása, az ismétlődő válságokkal járó munkanélküliség és létbizonytalanság az árnyoldalai; A nagy üzemeknek kedvező kapitalizmus a termelés némely terén az önálló existenciák számát apasztja s szaporítja azon népelemek számát, melyek munkabérből, fizetésből élnek. Csökkenti a lehetőséget, hogy az önállóan egyének önállóságra jussanak, miután a modern üzemek alapítása hovatovább nagyobb tőkeerőt igényel. Másrészt azonban nem szabad elfelejteni, hogy a nagy üzemek sok jól javadalmazott állást teremtettek, amelyeknek birtokosai jóval nagyobb és állandóbb jövedelmet élveznek, mint amilyenekre az önálló, de törpe gazdasági vállalkozások módot nyújtottak.

A kapitalizmus bírálói a mai társadalmi élet összes kedvezőtlen jelenségeit, milyenek pl.: a lakás-

⁴⁾ U. o. 6. 1.

szükség, a családi élet hanyatlása, az erkölcstelenség terjedése, a bűnösségi hajlam erősödése, az iszákosság, a nagy gyermekhalandóság, a nagy álló hadseregek, az államhivatalnokok szaporodása, az adóterhek súlyosbodása stb., a kapitalistikus termelési rendszer» rovására írják.

A kapitalizmus bírálatából veszik kiindulási pontjukat a különböző antikapitalistikus irányzatok, melyek a kapitalistikus termelési rend helyébe egy többé-kevésbé kollektivistikus társadalmi rendet óhajtanak helyezni. Mindezen irányzatok megegyeznek azon óhajban, hogy a most uralkodó szabad versenyt az egységes és tervszerű termelés váltsa fel s hogy a magántőke-tulajdon eltörlésével a termelési eszközök az összesség tulajdonát képezzék. Arra törekszenek továbbá, hogy a munkánélküli jövedelem (tőkekamat, földjáradék) megszüntetésével a munkások a termelés egész hozadékának élvezetébe lépjenek.

A kapitalistikus termelési rendszer egyik leg-szigorúbb bírálójának (Marx Károly) nézete szerint a modern társadalom összes fejlődési irányzatai a kapitalizmus ledöntésére vezetnek. Marx elmélete szerint a kapitalistikus termelés immanens törvényei a tőkék központosítására törekszenek. Egy nagyobb tőkés számos kisebb tőkést foszt meg tőkéjétől. A termelési művelet mindinkább korporatív alakot ölt, a munkaeszközök mindinkább csupán közösen használható eszközökké lesznek. E mellett a kapitalizmus nemzetközi jellegűvé lesz. A kapitalistikus termelés előnyeit kevesebb és kevesebb tőkemágnás élvezi, kiknek vagyona óriási mértékben nagyobbodik; a másik oldalon azonban fokozódik

a munkásosztály nyomora, szolgasága, elsatnyulása. A kapitalizmus majd valóságos monopólium lesz, mely a haladást hátráltatja s majd a termelési rendszer továbbfejlődésének nyüge. A munkaeszközök központosítása s a munka társadalmosítása végül összeférhetlen lesz a kapitalistikus formával. Ekkor a kapitalistikus termelés helyébe lép a kommunizmus termelése.

Marx álláspontjával merő ellentétben a jeles francia nemzetgazda Leroy Beaulieu: *Essai sur la répartition des richesses* című munkájában bő statisztikai anyag alapján azt igyekszik bebizonyítani, hogy a gazdasági fejlődés irányzata a viszonyok egyenlőtlenségének csökkentésére s a középosztály erősödésére vezet. Hasonló felfogásnak hódol Wolf Gyula sokat megtámadott könyvében: »Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung« (Stuttgart, 18192).

E helyen nem bocsátkozhatunk jóslásokba a várható fejlődés irányzatát illetőleg. Csak arra utalhatunk, hogy magában a socialdemokrácia kebelén belül elejtették már a Marx-féle katasztrófa-elméletet s már nem hangoztatják oly sűrűn s hangosan a munkásosztály szükségszerűen bekövetkező elsatnyulását. Megczáfolják ezen elméleteket a mindennapi élet tapasztalatai, melyek azt bizonyítják, hogy a munkásosztály helyzete nem rosszabbodik, hanem ellenkezőleg, javul. A munkabérek emelkedő irányzatot mutatnak, a munkaidő csökkenése jelentékeny, a munkásvédelmi törvényhozás folytonosan fejlődik, az iparfelügyelet szigorúbbá lesz, a közigazgatási hatóságok az alsóbb társadalmi osztályok helyzetét minden téren könnyíteni, előmozdítani iparkodnak. A törvény-

hozás, mely azelőtt a tőkének kedvezett a munkával szemben, mindinkább elismeri az utóbbinak egyenjogúságát, sőt itt-ott a demokratikus választási törvények hatása alatt egyenesen a munkát részesíti előnyben. A kapitalizmus fattyúhajtásainak, az uzsora különböző válfajainak, a tőzsdei üzérkedésnél s a részvénytársaságok alapításánál üzött visszaéléseknek, a trustok, cornerek és ringeknek stb. elfojtását már kezdeményezték. Az újabb államgazdasági politika inkább a munkának kedvez a tőkével szemben, a progresszivitás elvének általánosabb s erőteljesebb alkalmazásával. Nagyban előmozdítják a kapitalizmus veszélyeinek elhárítását az ethikai érzületnek – bár lassú, de folytonos – erősödése és terjedése a közélet minden terén. Az állami üzemek szaporodása, a vasutak, távírdák, telefon államosítása, postatakarék-pénztárak felállítása, az állami munkásbiztosítás meghonosítása mind oly tünetek, melyek nem amellet szólnak, hogy be fog állani a magánkapitalizmus túltengése. A községek politikájában érvényesülni kezdenek a víz- és villamossági műveknek, légszergyáraknak, közúti vasutaknak s hasonló monopoltermészetű vállalatoknak községi üzembe való átvitelére irányuló törekvések. Mindezen áramlatok és törekvések mellett nem hagyható figyelmen kívül a munkásoknak szakszervezetekben való folytonos tömörülése, mely már is nagy erőt kölcsönöz a munkásosztálynak a vállalkozókkal szemben. Jellemző, hogy az angol szakegyletek nagy sikereinek hatása alatt egyes vérmes vállalkozók már azt mondották, hogy ma már nem lehet a munkáskérdésről beszélni, hanem a munkaadók kérdésével állunk szemben. Végül a kapitalizmus irányának megállapításánál

figyelembe kell venni a napról-napra izmosodó kooperatív mozgalmat, mely a tőke demokratizálására törekszik s a legkisebb tőkeerők összegyűjtésével lehetővé teszi, hogy az összpontosított tőke előnyeiben a kis tőkések, sőt maguk a munkások is részesülhetnek.

Irodalom.

Stammhammer: Bibliographie des Socialismus und Communismus, Jena 1898, 279 oldal és II. kötet, u. o. 1900, 370-871. oldal. Marx: Das Kapital, I. kötet. Hamburg 1867. Kautsky: Das Erfurter Programm, Stuttgart 1892. – Sombart: Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert, Jena 1896. – Wolf: Socialismus und kapitalistische Gesellschaftsordnung, Stuttgart 1892. – Schäffle: Kapitalismus und Socialismus, Tübinga 1870. – Meyer: Der Kapitalismus fin de siècle. Bécs 1894. – Jentsch: Weder Kommunismus, noch Kapitalismus, Lipcse 1893. – Földes: Társadalmi Gazdaságtan I. k., Budapest 1893., 199-203. 1. – Lehr: Grundbegriffe der Volkswirtschaft, Lipcse 1893. 62-66. 1. – Leroy-Beaulieu: Répartition des richesses, 2 kiadás. Paris 1883. – Vandervelde: La décadence du capitalisme, Brüsszel 1892.

AZ INTERNATIONALE.¹⁾

A munkásmozgalmak történetében az Internationale neve alatt híressé vált nemzetközi munkásszövetség működése fontos mozzanat. A kosmopolitikus eszmék különben a legtöbb socialistikus iránynál nagyobb szerepet játszanak. A socialistikus irodalom régebbi termékeiben is több helyen találhatunk a munkásokhoz intézett fölhívásokat, hogy közös érdekeik védelmére s a tőkés ellen folytatandó harcra nemzetközileg szervezkedjenek. Már Meslier Jean (1664-1733) »Végrendeletem« című posthumus munkájában olvashatjuk a jelszót: Unissez-vous donc peuples! Rajta, népek! egyesüljete! Meslier fölhívja az összes proletárokat az egyesülésre, hogy közös nyomoruk alól fölszabadulhassanak, buzdítja őket arra, hogy gondolataikat, óhajaikat titokban közöljék egymással, hogy egymást kölcsönösen segíeyezék. A népek fojtsák el egymás közötti viszályaikat s ellenségeskedéseiket s minden haragot és gyűlöletet fordítsanak a közös ellenségek ellen, a kik őket nyomorba döntötték s munkájuk legjobb gyümölcseitől megfosztották.

Saint Simon a németek, francziák és angolok

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” II. kötetében. Budapest, Pallas 1900.

szövetségéről ábrándozott, a melynek hivatása lett volna a feudalizmus szövetségével szemben a békés kultúrát biztosítani. Fourier az általa tervezett falansterek szövetségéből alakult világállamot óhajtott a mai államrendszer helyébe tenni; Owen pedig nemzetközi egyesületet alapított a socializmus eszméjének terjesztésére.

A munkások nemzetközi szövetkezésének első kísérlete a főleg vándorló német mesterlegények által Parisban 1836-ban alapított Igazságosak Szövetsége (Bund der Gerechten), melyből később a Kommunisták Szövetsége lett. A titokban működő s forradalmi irányzatú szövetségnek Londonban, Franciaországban, Belgiumban, Svájcban és Németországban voltak »községei«. A községek csoportjai köröket alkottak, a melyek ismét »vezető, körök«-ben tömörültek. A szövetséget a »központi hatóság« vezette, a mely 1840-ig Parisban, 1841 elejéig pedig Londonban székelte. A szövetség által terjesztett tanoknak az akkor dívott francia és angol socialistikus elméletek s a német bölcsészet vegyülékén nyugodva, utópistikus jellegük volt. A szövetség 1847-ben Marx Károly és Engels Frigyes közreműködését megnyervén, általuk új irányba jutott. A Marx és Engels által kidolgozott s 1848 elején megjelent kommunista kiáltvány erősen hangsúlyozza, hogy a kommunizmus meg fogja szüntetni a népek nemzeti elkülönítését és ellentéteit s a nemzetközi szociáldemokrácia jelszavává lett fölhívással végződik: »minden népek proletárjai egyesüljetekek!« A forradalom alatt a szövetség működése csaknem teljesen szünetelt, lezajlása után pedig a különböző kormányok a »községeket« föloszlatták, a »testvérek« kiválóbbjait bebörtönözték. Csak Lon-

donban működött még egy kis község, mely azonban Marx indítványa folytán 1853-ban föloszlott.

A munkások nemzetközi szövetségének eszméje 1862-ben merült ismét föl. Ekkor történtek az első lépések az oly sokat emlegetett Internationale alapításának érdekében. III. Napoleon önkénytelenül mozdította elő keletkezését. A munkások rokonérzését igyekezvén ugyanis megnyerni, az 1862. évi londoni világkiállításra hivatalos támogatással kiküldetett több munkást, kik a tiszteletükre angol társaik által rendezett ünnepélyen a különböző nemzetek munkásosztályainak testvériségéről szónokoltak s egyesülésük eszméjét vetették föl. Ezért mondják a francziák, hogy az Internationale Parisban született s Londonba adták dajkaságba. Majd az elnyomott lengyelek ügyében Londonban tartott meetingen összejött angol, francia s német munkásküldöttségek fölelevenítették ismét az eszmét, hogy a munkások nemzetközileg egyesüljenek. A nemzetközi szövételésre a talajt különben maguk az angol munkaadók is némileg előkészítették, midőn bérharczok alkalmával azzal fenyegetöztek, hogy a külföldről olcsóbb munkaerőket fognak behozni. Kitűnik ez azon üzenetből, melyet a már említett lengyel meetingből kifolyólag az angol munkások képviselői a párisi munkásoknak küldöttek. Ebben köszönetet mondanak a lengyel kérdésben tanúsított támogatásért s hangsúlyozzák, hogy a munkások érdekében a népek testvérülése igen szükséges. Utalnak arra, hogy minden egyes alkalommal, midőn az angol munkások társadalmi helyzetük javításán fáradoznak, a kapitalisták külföldi munkások behozatalával fenyegetöztek, mi csak úgy volt lehetséges, hogy az összes

népek munkásosztályai között hiányzott a szoros kapcsolat. Az üzenet élénken foglalkoztatta a francia munkásokat s csakhamar küldöttséget választottak, melynek főadata volt az üzenetre Londonban személyesen válaszolni. Az 1864 szeptember 28-án a londoni St. Martin's Hallban Beesly tanár elnöklete alatt tartott meetingen, melyen több ország munkásai képviselve voltak, Tolain beszélt a francziák nevében, kifejtvén, hogy a tőke létesítette ipari jobbjóság lerázására csakis az összes országok munkásainak egyesülése képes. Azután elhatározták, hogy megalakítják a munkások nemzetközi szövetségét (Association internationale des travailleurs; International working men's association; Internationale Arbeiter-Association) s az alapszabályok kidolgozására bizottságot választottak, melynek székhelye Londonban volt. A bizottság többsége az angolokból került ki; kívülük képviselve voltak a németek (ezek között ott volt Marx Károly), a francziák, a svájcziaiak, az olaszok s a lengyelek. A bizottság előtt csakhamar két alapszabály- és program-tervezet feküdt, az egyiket a forradalmi szellemű, de a kommunistikus eszméktől távol álló Mazzini szerkesztette, a másiknak szerzője Marx Károly volt. Az utóbbinak most alkalma nyílt régi tervét megvalósítani, mely nem volt csekélyebb, mint az egész világ munkásmozgalmait eszméinek megfelelően vezetni s az összes nemzetek proletárjait egyesíteni. De óvatosan kellett eljárnia, végső céljait gondosan el kellett rejtenie, nagy önmeztagadással elveivel homlokegyenest ellenkező irányoknak kellett engedményeket tennie, hogy munkálata az annyira heterogén elemekből álló bizottság tetszését megnyerje. Valóban nem volt könnyű főadat a

különböző irányú és célú munkásmozgalmak és socialistikus rendszerek közös nevezőjét megtalálni s oly formában kifejezni, hogy Lassalle, Blanc, Proudhon, Mazzini hívei, a szövetkezeti eszme pártolói, a szakegyesületi mozgalom barátai s a mindent a forradalmaktól remélő s összeesküvéseket tervező emigránsok egyformán kielégítenek. S hogy Marxnak a jóformán lehetetlennek tetsző föladat sikerült, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy tervezetét egyhangúlag elfogadták.

A Marx által előterjesztett program (az úgynevezett Inauguraladresse) utalt arra, hogy az ipar s kereskedelemnek 1848-tól 1864-ig elért páratlan fejlődése daczára, a munkásosztály nyomora nem csökkent, hanem ellenkezőleg, növekedett s hogy a további fejlődésnek a fönnálló rend hamis alapján oda kell vezetnie, hogy a társadalmi ellentétek öregbedjenek s hogy a társadalmi harcok élesbedjenek. A természet nyújtotta termelési eszközöknek az öszszesség tulajdonává kell lenniök, a mi csak úgy érhető el, ha a munkásosztály a politikai hatalom birtokába jut. A politikai hatalommal a munkások képesek lesznek a külpolitikát is az erkölcs és jog egyszerű törvényei szerint vezetni. Az Internationale számára készült program ugyanazon szavakkal végződik, mint a kommunisták kiáltványa: minden ország proletárjai, egyesüljetek!

A Marx által kidolgozott alapszabály-tervezet föbb pontjai a következők: »Tekintve, hogy a munkásosztályok fölszabadítása maga a munkásosztály által kívánandó; hogy a munka fölszabadítása sem helyi, sem nemzeti, hanem oly társadalmi föladat, mely mindazon országokat felöleli, melyekben modern tár-

sadalom létezik, mely föladat megoldására, a legelőrehaladottabb országok elméleti és gyakorlati segélye szükséges ... ezen okoknál fogva az alulírott bizottsági tagok megtették a nemzetközi munkásegylet alapítására kívánatos lépéseket. Kijelentik, hogy e nemzetközi szövetség, úgy mint a vele összefüggő társaságok és egyének mind egymás közt, mind az emberekkel szemben vallás-, nemzetiség és bőrszínkülönbség nélkül, cselekvéseik alapjául igazságot, jogosságot és erkölcsiséget fogadnak el. Semmi jog kötelesség nélkül, semmi kötelesség jog nélkül. Ez egyesületet azért alapították, hogy központot képezzen a munkásegyletek közti érintkezés és közös működés számára; mindezek egy és ugyanazon cél felé törekcsenek. Ezen cél a munkásosztályok védelmezése, elősegítése és tökéletes fölszabadítása. A társaság a »Nemzetközi munkásegylet« címét fogja viselni. 1805-ben Belgiumban egy általános munkáskongresszus tartassék, melyen mindazon munkásegyletek képviseltessenek, melyek ezen időig a szövetséghez csatlakoztak. A congressus Európa előtt a munkásosztályok” közös törekvéseit fogja hirdetni, a végleges alapszabályok fölött fog határozni és egy központi tanácsot kinevezni. Az általános congressus évenként egyszer fog összegyűlni; e congressus a központi tanács működéséről a lefolyt évben nyilvános jelentést fog nyerni. A központi tanács, melyet évenként a congressus nevez ki, föl van jogosítva tagjai számát saját hatalmából szaporítani. Sürgős esetekben a congressus az év lejártá előtt is összehívható. A központi tanács egy nemzetközi ügynökséget képez a cooperáló egyesületek közt, úgy hogy a munkások egyik országban mindig osztályaik moz-

galmáról más országokban tudósítatnak, hogy továbbá a szociális állapotok megvizsgálása Európa különböző országaiban egyidejűleg és közös vezetés alatt eszközölhető legyen, hogy általános érdekű kérdések, melyek egyes esetekben fölvetetnek, mindenütt megvitathassanak, és végre, hogy ha közvetlen gyakorlati lépések szükségessége mutatkozik – mint pl. nemzetközi viszályok alkalmával – az egyesült társaságok tevékenysége egyidejű és egyöntetű lehessen. A nemzetközi munkásegyletnek minden tagja, ha egyik országból a másikba utazik, az egyesült munkások testvéri támogatásában fog részesülni, a fönálló munkásegyletek e föloldhatatlan testvéri összeműködő szövetségbe belépven, eddigi szervezetüket változtatlanul megtartják.«

Az Internationale első congressusát különböző akadályok miatt csak 1800-ban tarthatta meg Genfben Jung órás elnöklete alatt. Mindenek előtt elfogadták a fentebb főbb pontjaiban ismertetett alapszabálytervezetet. Az itt megállapított szervezet szerint az Internationale tagjai sectiókban egyesülnek, mely sectiók társulása képezi azután a foederatiót. A foederatióban minden sectiót egy delegátus képvisel, s így a foederatió alkotja az összekötő kapcsolatot a sectiók s a főtanács között. A foederatió a főtanácsnak havonként jelentést tartozik tenni saját állapotáról s a sectiók helyzetéről. A foederatió határoz a sectiókhoz tartozó munkásegyletek által kimondani szándékozott strikeok időszerűsége felett, ő választja a congressusi kiküldötteket s határoz a csatlakozni óhajtó egyletek felvétele vagy visszautasítása tárgyában. A főhatalom a congressus által választott főtanács kezében nyugszik, ez hajtja végre

a congressus határozatait. Ő állapítja meg a congressusok napirendjét, ő tartja nyilván a munkások helyzetét az összes államokban. Minden nemzet a főtanácsnál titkárral bír; ezek vezetik a levelezést a különböző foederatiók levelező titkáiraival. A foederalismus s a centralisáció elvének az Internationale szervezetében történt összeforrasztása nagy erő kifejtést tett volna lehetségessé, ha a szövetség tagjai a következő alapelvek tekintetében megegyeztek volna. Ettől azonban távol voltak.

Ha a programban s az alapszabályokban sikerült is a mélyen járó elvi különbségeken ügyesen végigsiklani, a rikító ellentéteket szóvirágokkal eltakarni, előre volt látható, hogy az oly annyira különböző elemek csakhamar össze fognak tűzni s előbb-utóbb szétválnak. Az első congressus gazdag napirendje a következő pontokból állott: 1. a munkásegyesületek, azok múltja, jelene és jövője, ünnepnapok és strikeok; 2. elemi és szakoktatás; 3. női és gyermekmunka a gyárakban, erkölcsi és egészségügyi szempontból; 4. a munkanap rövidítése, annak célja, hordereje, erkölcsi következményei; a munkakötelezettség általánosítása; 5. a munkás-czéhek s a coope-ráció; 6. a tőke és munka közötti viszony; 7. egyenes és közvetett megadóztatás; 8. nemzetközi intézmények: kölcsönös hitel, papírpénz, mértékek, pénzek, nyelvek; 9). Oroszország hatalmának megsemmisítése Európában; Lengyelország helyreállítása sociáldemokrata alapon; 10. az álló hadseregek viszonya a termeléshez; 11. vallási alapeszmék, befolyásuk a társadalmi, politikai és szellemi mozgalmakra; 12. egy társaság alapítása kölcsönös segélyezésre. A hozott határozatok közül ki emelendőknek tartom azokat, melyek a

nemzetközi munkás-statisztika előkészítésére, a 8 órai munkaidőre, a gyermekek s a nők munkájának szabályozására, a gyermekek nevelésére vonatkoznak.

A vitákból s a különböző csoportok által beterjesztett határozati javaslatokból élesen kitűnt a nagy elvi különbség, mely a proudhonistikus és részben manchesteri irányt követő francziák, a gyakorlati irányú angolok s Marxnak hívei között fennállott. A hozott határozatok indokolásának csaknem mind-egyikében többé-kevésbé mégis Marx szellemének bélyege fedezhető fel.

Az Internationale második Lausanneban tartott congressusán (1807) a politikai szabadság megszerzésének szükségét hirdették s a szövetkezeti ügy mellett nyilatkoztak. Heves vitára adott alkalmat a hitel kérdése. A francziák előterjesztette határozati javaslat Proudhon eszméit fogadván el, ingyenes hitelt nyújtó nemzeti bankok felállítását ajánlotta. A congressus által hozott határozat a munkásegyleteknek azt javasolja, hogy tőkéiket termelési szövetkezetek rendelkezésére bocsássák s mindennek-előtt oly nemzeti hitelrendszer megteremtésén fáradozzanak, amely a munkás-szövetkezeteket támogatja s végül a bankügyet szövetkezeti alapokra fektetné. Egy további határozat kimondja, hogy a közlekedés-ügy egészében államosíttassék. Midőn ezen határozati javaslat felett tanácskoztak, a francziák a magántulajdon szentségének s a személyiség feltétlen szabadságának elvét hirdették, ezzel szemben a Marx hatása alatt álló németek a földnek collectiv birtoklása mellett nyilatkoztak. A congressus végül a világnyelv behozatala s a helyesírásnak phonetikai alapokra való fektetése mellett foglalt állást.

A Brüsszelben tartott III. congressuson (1868) a többi között a következő kérdések felett vitatkoztak: Hogy viselkedjék a munkásosztály, ha a nagyhatalmak között háború üt ki? a strikeok, a szakegyesületek s a választott bíróságok szerepe; az integrális oktatás; a munkások hitelügye; a földtulajdon; a munkaidő leszállítása. Érdekes a háború kérdésében hozott határozat, melyben élénken tiltakoznak ellene, s a melyben felszólítják a népeket, hogy vele szemben is strikeoljanak, a munkásoknak azt ajánlván, hogy háború esetén minden munkát szüntessenek be. A hitelügy kérdésében a Marxista iránynyal szemben győzött a Proudhont követő francziák határozati javaslata, melyben a congressus cserebankok felállítását ajánlja. Ezen cserebankok a munkát helyeznék a tőke fölé, a tőkét demokratizálnák s a hitelt ingyenessé tennék. A földbirtok kérdésében a Proudhonistákkal szemben a Marxisták javaslatát fogadták, a mely szerint kívánatos és szükséges, hogy a bányák, vasutak, csatornák, utak, távírdák, a termőföld s az erdők a társadalom ösztulajdonába menjenek át.

A Baselben ülésezett IV. congressuson (1869) főleg a földtulajdon s az örökjog kérdését tárgyalták. Az előbbeni kérdésben a francziák újból ellenezték a földbirtok államosítását. Ők a hitelügy újjászervezésével remélték a magántulajdonnal való visszaéléseket meggátolhatni, anélkül, hogy az egyén szabadságát bármiképen korlátozni kellene. A congressus többsége azonban kimondotta, hogy a társadalomnak joga van a föld magántulajdonát eltörölni s azt közös tulajdonná tenni s kijelentette egyúttal, hogy ezen átalakulás szükséges. Még nagyobb volt az ellentét az örökjog kérdésénél. A Marx hatása alatt álló

főtanács az örökjog kérdésének csak átmeneti jelleget tulajdonított, abból a felfogásból indulva ki, hogy a magántulajdon megszüntetésével az örökjogról szó sem lehet többé. A főtanács határozati javaslatában az örökösödési adók kiterjesztését s a végrendekezé-
 zésen alapuló örökösödés korlátozását indítványozta. A kérdés megvitatására kiküldött bizottság által elő-
 terjesztett határozati javaslatban az örökjog eltörlését óhajtják, mint amely alapfeltétele annak, hogy a munka joga a maga teljességében helyreállíttassék. A congressus azonban ezen határozati javaslatot elvetette. A szakegyesületek kérdésében oly határozati javaslatot fogadtak el, amelyben szakegyesületek alapítására buzdítanak s óhajtják, hogy a megalakult szakegyesületek nemzeti szövetségekben tömörüljenek, a főtanácsot pedig utasítják, hogy minden ország szakegyesületeinek nemzetközi összeköttetését közvetítse. Az 1870-71. évi francia-német háború alatt az Internationale többször adott magáról életjelt, jóllehet, 1871-ig nem tarthatott congressust. Az Internationale-hoz tartozó párisi munkások még a hadi üzenet elküldése előtt tartott gyűlésen élénken tiltakoztak a háború ellen; erre az Internationale befolyása folytán egy Braunschweigban tartott népgyűlés a párisi munkások által hozott határozattal való rokonszenvenek adott kifejezést. A főtanács által 1870. ápr. 23-án kibocsátott kiáltvány, annak hangsúlyozásával, hogy a háborút a francia s a német nép nem óhajtják, a németeket felszólítja, hogy pusztán a védelemre szorítkozzanak s végül megjósolja második császárság bukását. A főtanácsnak második (1870. szeptember 9-én kelt) kiáltványában Elzász-Lotharingiának annexiója ellen nyilatkozott, miután

ez új háború csiráit rejti magában s Franciaországot Oroszország karjaiba űzi. A német munkásosztályt felszólítja, hogy a francia köztársaság elismerése s méltányos békefeltételek mellett foglaljon állást. A köztársaságot a munkások rokonérzéséről biztosítja. A párisi commune alatt az Internationale nagyobb szerepet játszott. Tagjai közül 19-et választottak be a községtanácsba, közöttük Varlint, Malont és a magyar származású Frankel Leót. Ezek a commune több sociálpolitikai intézkedésénél közreműködtek s a pusztításokért is felelősek. A commune leveretése után az Internationale főtanácsa kiáltványt bocsátott ki, melyben a legyőzöttek pártját fogva, a commune tetteiért a felelősséget elvállalja s a commune-t egy új társadalom dicső előhírnökének nevezi.

A commune után a kormányok az Internationale tagjaival szemben nagy szigorral jártak el, a vezetők közül többeket perbe fogtak. Ily körülmények között 1871-ben congressust sem tarthattak. Egy londoni értekezleten azonban a munkásosztály általános statisztikája, a szakegyesületek nemzetközi viszonyai s a munkásosztály politikai tevékenysége felett tanácskoztak. Az utóbbi kérdésnél újból hangsúlyozták, hogy a munkásosztály gazdasági mozgalma s politikai tevékenysége elválaszthatatlanul összeforrtak.

Az Internationale congressusainak fentebb vázolt ismertetéséből is kitűnik, hogy a szövetség kebelében kezdettől fogva nagy elvi ellentétek küzdöttek egymással s hogy a hozott határozatok legtöbbje compromissum gyümölcse volt. A baseli congressus óta az elvi harcokhoz személyes jellegű torzsalkodások is járultak, melyek bénítólag hatottak a szövetség működésére és nem hosszú idő múlva bekö-

vetkezett feloszlását vonták maguk után. Bakunin Mihály az anarchistikus szellemű Alliance Internationale alapítója (1. *Az Anarchismus* című tanulmányt), midőn 1869-ben többszöri elutasítás után az Internationaléba felvétetett, magához igyekezett ragadni a vezetést. Ez nem sikerülvén neki, a többnyire francia, olasz, spanyol elemekből álló híveivel 1871-ben megállapította az u. n. Jura-szövetséget, amelyben az Internationalének Marx vezetése alatt álló főtanácsa ellen nyíltan állást foglalt.

A haágai congressuson (1872) összetűztek Bakunin hívei a főtanács marxista tagjaival. A Bakunin befolyása alatt álló belgák, spanyolok s a Jura-szövetség képviselői a politikai küzdelmet feleslegesnek ítélték s a főtanács intézményének eltörlését indítványozták, elégségesnek tartván azt, ha egy központi statisztikai és levelező-irodát létesítenek. Marx hívei ezen indítványnyal szemben a főtanács hatáskörének tágítását óhajtották. A nagy többség Marx mellett nyilatkozott s felhatalmazta a főtanácsot, hogy az Alliance Internationalehoz csatlakozott egyleteket és szövetségeket feloszlathassa, Bakunint és főbb elvarátaikat pedig az Internationaleból kizárták.

A Bakunin és Marx közötti személyes viszályhoz még egyéb körülmények is hozzájárultak, amelyek az Internationale csakhamar bekövetkezett bomlását előmozdították. A gyakorlati emberek vezetése alatt álló s a gyakorlati célokat követő angol szakegyletek elítélték a főtanácsnak szereplését a párisi commune mozgalmaiban s ezért az Internationaleból kiléptek. Németországban a háború diadalainak hatása alatt a nemzetközi eszmék tért vesztek. Franciaországban a commune leveretése után a

sociális mozgalmakat a legnagyobb szigorral elfojtották. Spanyolországban, Belgiumban, Olaszországban, Svájcban a munkásegyletek legnagyobb része Bakunin befolyása alatt állott s vezérük kizárása után az Internationaleból kiléptek.

Marx, ki már a haágai kongresszuson érezte a szövetség elgyengülését s előrelátta közeli feloszlását, a főtanács székhelyét New-Yorkba helyeztette át. A szövetség ügyeinek vezetésével Sorget bízták meg. Az 1873. évi genfi congressuson már csak kevés képviselő jelent meg Németországból, Angliából és Amerikából s a tárgyalások is jelentéktelenek voltak. A munkásokat újólag a politikai tevékenységre figyelmeztették s szakegyletek alapítását ajánlották. Az Internationale, miután több évig csak névleg állott fenn s minden befolyását elveszítette, 1876-ban formailag is feloszlott.

Az Internationale befolyását, erejét igen túlbecsülték. Tagjainak száma sohasem volt oly nagy, mint általában gondolták. A közzétett jelentésekben kimutatott taglétszám lényegesen meghaladta a tényleges számot.

Testút sensációt hajhászó műveiben a tagok számát öt millióra becsülte, mások két millió tagról beszélnek. Busch Mór szerint, ki úgy látszik hivatalos adatokra támaszkodott, a szövetségnek Franciaországban 10,000, Angliában 70,000, Belgiumban 20,000, Spanyolországban 9000, Olaszországban 16,000, összesen pedig 237,000 tagja volt. E számok minden valószínűség szerint jóval meghaladják a valóságot.

Az Internationalének hazánkban állítólag 25 sectionja volt, a mit Enyedi (Eisenstädter) Lukács túl-

zásnak mond.²⁾ Az Internationale tagjainak száma 1869)-ben Budapesten és Temesváron 2500-ra rúgott.³⁾ A főtanács az Internationale magyarországi vezér-ügynökének 1870-ben Farkas Károlyt, az általános, munkásbetegsegélyző és rokkantpénztár titkárát nevezte ki. Alapszabályait György Aladár fordította” magyarrá.

Az Internationale pénzügyei sohasem állottak erős lábón, a tagsági járulékok igen gyengén folytak be. Magában Németországban alig 1000 tag fizette rendszeresen a tagsági díjakat. Az Internationale rendelkezésére álló összegek Marx szavai szerint mindig növekedő nemleges nagyságok voltak.

Az Internationale sajtótermékeiben s tanácskozásain használt hang igen heves, lázas, sőt forradalmi volt. A lapjaiban közölt cikkek s a gyűlésein elhangzott beszédek igen gyakran nem tartalmazznak mást, mint a polgári osztályok elleni szidalmakat s a munkások lazítására alkalmas kitérőket az uralkodók, kormányférfiak s birtokosok ellen.

Az Internationale csak rövid ideig működött s maradandó sikereket nem ért el. Tulajdonképeni célját: minden ország proletárjait egyesíteni s az egyesült erővel azután a mai társadalom intézményeinek eltörlésével új társadalmi rendet teremteni, el nem érhetette. Marx figyelmen kívül hagyta, hogy az egyes országok munkásainak nemzetiségi sajátságai, vérmérséklete, hagyományai, erkölcei, társadalmi és gazdasági helyzete, politikai viszonyai, műveltségi állapota stb. sokkal inkább eltérők, semhogy őket

²⁾L. A jelenkori socialismusról, Budapest 1878, 68. 1.

³⁾L. *Testat*: L'Internationale, Paris 1871, 200. 1.

egy közös program alapján egy központból lehetne vezetni. A congressusok tárgyalásai is megmutatták, hogy mily mélyen járók az ellentétek a különböző nemzetek között. Csak ideig-óráig volt lehetséges a különböző nemzetiségű disparat elemeket összefűzni. De azért az Internationalenak mégis meg van a maga történeti jelentősége. A különböző országok munkásmozgalmaira élénkítőleg hatott, sőt több országban egyenesen az ő működésére vezethető vissza a munkásmozgalom keletkezése. Az Internationale hangsúlyozta először élesebben a munkásmozgalom nemzetköziségét s az összes országok proletariátusának érdekközöségét. Fő jelentősége abban rejlik, hogy nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Marx eszméi oly széles körben elterjedtek, mi a társadalmi mozgalmak irányára nem maradt hatás nélkül.

A különböző népek proletariátusainak összekötését az Internationale széthullása után is többször kezdeményezték, sőt újabban azon szálak, melyek a különböző országok munkásait összefűzik, szaporodnak és erősödnek. Bizonyítják ezt az 1881) óta ismételten ülésezett nemzetközi munkáscongressusok és május hó első napjának 1890 óta a világ minden részén való megünneplése. A politikai munkásmozgalom mellett a szakegyesületi mozgalom is nemzetközi vonásokat mutat. Az utolsó években mind sűrűbben ismétlődtek a szakegyesületek nemzetközi kongressusai, melyeken állandó nemzetközi titkárságokat szerveztek s mind gyakrabban előfordul, hogy munkabeszüntetések alkalmával a strikeokat külföldi szaktársak, sőt más szakmabeli munkások is jelentékeny anyagi támogatásban részesítik.

Irodalom.

Eisenstädter (Enyedy) Lukács: A jelenkori socialismus-ról, Budapest 1878. – Testút: L'Internationale, Paris 1871. – Adler: „Internationale”, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, IV. 591-592. old., Jena 1892. – Grünberg: Internationale Arbeiter-Association, Wörterbuch der Volkswirtschaft, II. 17-20. U. o. 1898. – Mayer: Emancipationskampf des vierten Standes, Berlin 1874-75. – Eichhoff: Die internationale Arbeiterassociation, U. o. 1868. – Favre: Histoire de l'Internationale, 2 köt. Paris 1879. – Tenaille: L'Internationale, U. o. 1880. – Sombart: Socialismus und sociale Bewegung im XIX. Jahrhundert, Jena 1896. – Mehring: Geschichte der deutschen Socialdemokratie, II. rész, Stuttgart 1898. – Stegmann Hugo: Handbuch d. Socialismus. Zürich 1897.

GYÁRFELÜGYELET ÉS MUNKÁSVISZONYOK HAZÁNKBAN.¹⁾

Irodalmunk nem részesítette eddigelé kellő figyelemben a gyárfelügyeletre vonatkozó, most már három év óta közzétett jelentéseket. Pedig ezek méltán igényt tarthatnának rá. Hisz munkásviszonyainkat illetőleg oly keveset tudunk, hogy e jelentések, minden fogyatékoságuk mellett, valódi forrásmunkát képeznek azok számára, kiket gyáriparunk és munkásosztályunk helyzete érdekel.

Hogy az ipartörvénynek a munkásvédelemre vonatkozó határozmányai keresztül is vitessenek, új intézményt kellett létesíteni: a gyárfelügyeletet. A külföldi tapasztalatok ugyanis azt tanúsították, hogy a legjobb munkásvédelmi törvények terjesen hatálytalanok addig, míg azok keresztülvitelével helyi és önkormányzati közegek vannak megbízva. Míg Angliában a gyári törvények keresztülvitele a »local authorities« és békebírák kezében volt, míg Németországban a gyárvizsgálatot helyi bizottságok (Local-Commissionen) végezték, addig a törvény csak írott malaszt maradt. Belátták csakhamar, hogy a gyárfelügyeletet pártatlanul, komolyan és hatályosan eszközölni csak állami

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” VIII. évfolyamának 2., 3., 4. és 5. számában. (1891. jan. 11-től febr. 1-ig.)

közeggel lehetséges, kiket az állam a kellő tekintélyvel és hatalmi körrel felruház, kik a kellő szak-képzettséget bírják, s kiknek e hivatal élethivatását képezi. így keletkezett a gyárfelügyelői intézmény, mely nélkül egészséges munkáviszonyokat teremteni merő lehetetlenség. Ha nincs gyárfelügyelet, hiába hozzák a legüdvösebb törvényeket, mert vagy egyáltalán nem, vagy csak hiányosan hajtják Őket végre; nélkülök az állam munkástörvényhozása a tényleges viszonyok és szükségletek ismerete nélkül sötétben tapogatózik és végzetes kísérletezéshez vezethet. A helyesen felfogott gyárfelügyelői intézményre három feladat hárul. Az *első* és főfeladat a munkások védelmét célzó törvények keresztülvitelében és ellenőrzésében áll. Miután e célból a gyárakat sűrűbben látogatni kénytelenek és sok az alkalmuk a munkások között megfordulni, közelebről megismerhetik a munkáviszonyokat, észlelhetik a bajokat, a törvények hézagait. Ebből kifolyó *második* feladatuk: tanulmányaik és tapasztalataik alapján e törvények továbbfejlesztését előkészíteni és elősegíteni. Az angol gyárfelügyelői intézmény pl. mindig kitűnően felelt meg e feladatának, úgy, hogy joggal nevezhették »állandó szaktanácskozmánynak társadalmi viszonyok számára«. A gyárfelügyelő *harmadik* és nem kevésbé fontos feladata, mikép bizalmi állását arra használja fel, hogy véget vessen egyes fölmerülő oly visszáságoknak, melyekre a törvények eddig még nem terjeszkednek ki, vagy természetüknél fogva ki nem terjeszkedhetnek. E fontos feladatok hárulnak e még meglehetősen fiatal intézményre, melyről *Roscher* így nyilatkozik: »Die staatliche Anstellung von orts- und sachkundigen Fabrikinspectoren wird eines der

notwendigsten und wirksamsten Mittel sein die sociale Frage zu lösen. Es gibt wenig Ämter, die in der Hand eines tüchtigen Mannes mehr stiften können, als das eines Fabrikinspectors«. (»A helyi viszonyokkal ismerős és szakértő gyárfelügyelők állami alkalmazása a társadalmi kérdés megoldásának egyik leg-szükségesebb és leghatékonyabb eszköze lesz. Kevés hivatal van, mely egy derék férfiú kezében több jót tehetne, mint a gyárfelügyelő hivatala.«)

Nálunk az 1884. évi 27. t.-cz., ipartörvényünk, honosította meg a gyárfelügyelői intézményt. Az idézett törvény 121. szakasza így hangzik: »A fővárosban és nagyobb számú gyárakkal bíró vidékeken levő, valamint egyes fontosabb iparágat képviselő gyárak megvizsgálásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter külön közegeket, a gyárfelügyelőket bízta meg; e közegeknek alkalmazása a rendes évi költségvetéssel kapcsolatban, kellő indokolással terjesztendő a törvényhozás helybenhagyása alá és a gyárak megvizsgálásával megbízott hatósági közegek jelentései megfelelő alakban évenként nyilvánosságra hozandók«. Látjuk tehát, hogy mily röviden és kevésbé szabatosan intézkedik a törvény az iparfelügyeletről. Nem határozza meg a gyárfelügyelők számát, nem írja körül közelebről hatáskörüket, nem szól jogaikról és kötelességeikről, nem jelöli meg tüzetesebben a megvizsgálandó ipartelepeket. A gyárfelügyelők kinevezését a kormány pénzügyi szempontból mellőzte, hanem 1887-ben megbízott egy miniszteri tanácsost a gyárvizsgálat fölött gyakorlandó főfelügyelettel és kirendelte az iparunk fejlesztésére hivatott három iparfelügyelőt a gyárvizsgálatok eszközzésére. Hogy az iparfelügyelők, kik egyeb és

egészen más természetű teendőkkel túl vannak halmozva, a csak mellékesen űzött gyárfelügyeletet legnagyobb buzgalom mellett is csak hiányosan gyakorolhatták, bővebb bizonyításra nem szorul. A kereskedelemügyi miniszter maga is constatálja az 1889. évi működéséről az országgyűlés elé terjesztett jelentésében a jelenlegi személyzet elégtelen voltát, s az iparfelügyelői intézmény újjászervezését tervezi. S ez valóban nagyon szükséges, mert a mostani szervezet és csekély személyzet mellett, a gyárfelügyeletet sikeresen és komolyan végezni lehetetlenség.

1887. és 1888. évben hat-hat iparkamara kerületében található gyári vállalatot vizsgálták meg. 1889-ben ismét hat, már egyszer megvizsgált kamarakerületben fekvő gyárban eszközölték a vizsgálatot. Tehát egy-egy gyárra két évenként csak egyszer kerül a sor. Ez pedig édeskevés. Szükséges volna, hogy évenként minden gyár legalább egyszer tüzetes vizsgálat tárgyává tétessék, sőt oly gyárak, hol azt tapasztalják, hogy különösen veszélyes természetűek, vagy a melyeknek tulajdonosai a gyárfelügyelő figyelmeztetéseit meg nem fogadják, évenként többször is. Csak ily módon válik lehetségessé a gyáros lelkiismeretét ébren tartani s a törvényt kellően végrehajtani.

A gyárfelügyelőknek meglehetősen hézagoss utasításából a következő pontokat tartjuk kiemelendőknek, megjegyezvén egyúttal, hogy hallomás szerint kimerítőbb utasítást most készítenek elő a kereskedelmi minisztériumban. A gyárfelügyelők a minisztérium által nyílt levél alakjában kiállított megbízással vannak ellátva. A gyáros a gyárnak vagy a gyár egy részének meg szemlélését még abból az okból sem tagadhatja meg, hogy ott titkos berendezéssel

vagy üzleti különlegességgel bír. A gyárfelügyelőnek azonban nincs joga az üzleti könyvek elő mutatását követelni és általában a gyárszemle folytán tudomására jutott üzleti viszonyokat hivatalos titokként megőrizni köteles. Az utasítás felsorolja mindazokat a körülményeket, melyekre a gyárfelügyelőnek figyelmét ki kell terjesztenie. Ezekkel dolgozatunk folyamán egyenként fogunk foglalkozni. A gyárban tapasztalt hiányokra vagy törvényellenességre a gyáros figyelmeztetendő és minden ily hiány a minisztériumhoz terjesztendő jelentésben felemlítendő. Önálló intézkedésre a gyárfelügyelők egyelőre nincsenek felhatalmazva.

Alkotmányjogi szempontból szükségesnek tartanak, hogy az utasítás főelvei önálló törvénybe foglaltassanak^{2).}

A hazai gyárvizsgálatokról szóló évi jelentések két részre oszlanak. Az első rész az összefoglaló főjelentést tartalmazza, melyben az egyes jelentésekben foglalt statisztikai adatok áttekinthető táblázatokban feltüntetve és a főbb eredmények és tapasztalatok felsorolva találhatóak. A második részben az egyes kereskedelmi és iparkamarák kerületeiben foganatosított gyárvizsgálatokról az egyes iparfelügyelők által készített részletes jelentések foglaltatnak.

Sajnálattal nélkülözzük a főjelentésekben, valamint a részletes jelentésekben az ipar általános helyzetének vázolását, úgy az országban, mint az egyes vidékeken. Pedig ez nemcsak érdekes keretét képezné a munkás viszonyok képének, hanem egyúttal számos tüneménynek magyarázatát nyújtaná.

^{2).} Időközben megtörtént.

Az 1888. évi jelentés egy függelékében a hazai bányamunkások helyzetének érdekes ösmertetését is találjuk.

A gyárvizsgálat első évében – 1887-ben- megvizsgálták a brassói, budapesti, fiumei, kolozsvári, pécsi és pozsonyi, 1888-ban az aradi, debreczeni, kassai, miskolczi, soproni és temesvári kamarai kerületben levő gyárat, valamint a budapesti és pozsonyi kerületben egyes gyárat ismételten. E két év alatt megvizsgált gyári telepek összes száma 938 volt, mely gyárakban összesen 89,958 munkás volt alkalmazva. 1889-ben ismét hat kerületben 555 gyárat vizsgáltak meg. E számot túlságosan magasnak kell tekintenünk, ha figyelembe vesszük, hogy a három iparfelügyelő más fontos teendőket is végzett. Tudván azt is, hogy a vidéken az egyes gyárak mily távol esnek egymástól, attól tartunk, hogy a meglátogatott gyártelepek nagy száma folytán a vizsgálatok alaposága némileg szenvedett. De már itt is kötelességünknek tartjuk konstatálni azt, hogy iparfelügyelőink derék munkát végeztek, és ha tekintetbe vesszük az intézmény szokatlanságát, a kezdet nehézségeit, a közegek túlterheltségét, csak legnagyobb elismeréssel adózhatunk nekik s köszönetet kell mondanunk az anyagért, amelyet nyújtottak. E hiányos anyag is dérit némi fényt munkásviszonyainkra, melyek iránt eddigelé jóformán egészen tájékozatlanok voltunk. Teljes képét a munkásviszonyoknak nem nyújtják e jelentések, de nem is nyújthatják. Munkastatisztikai egyediratok feladata a részletesebb és finomabb vizsgálatok eszközlése. Ilyeneket a leg-tökéletesebb gyárfelügyelői jelentések sem fognak nélkülözhetőkké tenni. Bérstatisztika készítése pedig

a némely külföldi államban már található munka-statisztikai hivatalok működési körébe tartozik, melyeknek czélját és berendezését ösmertetni más alkalomra tartjuk fenn magunknak.

A jelentések gyöngé surrogatumát nyújtják a még mindig sajnosán nélkülözött gyáripari statisztikának, amennyiben kitüntetik az egyes kamarai kerületekben minden egyes iparági csoportból megvizsgált telepek, az azokban használt motorok számát és erejét, a motor nélküli telepek számát, a munkások számát, osztály, nem és kor szerint. E statisztikát nem tarthatjuk teljesnek, mert iparfelügyelőink a régi telepeket iparhatósági jegyzékekből és kamarai lajstromokból állították össze, mely-módszer mellett nem egy nagyobb vállalat került ki a figyelmet. Több vidéki malom és számos gazdasági szeszgyár, az előbbieik idő- és költségkímélésből, az utóbbiak azért, mert az ipartörvény rájuk ki nem terjed, a vizsgált telepek sorából hiányzik.

Az 1887. és 1888-ban az összes hazai kamarák kerületében megvizsgáltatott 938 gyári vállalatban alkalmazva volt 89,958 munkás. Ezeknek 803⁰/o-a gyári munkás, 2,9%-a tanoncz és 16,8%-a napszámos. A megvizsgált telepeken használt motorok száma és ereje:

gőzmotor	1182	53611 lóerővel
vízmotor	445	9585 „
gázmotor	75	377 „
összesen . .	1702	63573 lóerővel.

Motor nélküli telep volt 144.

Iparstatisztikai szempontból van a megvizsgált telepek között, számunknak sorrendjében: élelmezési ipar 178, faipar 143, vegyészeti ipar 105, szesz-

ipar 98, vas-, fémipar 84, bőripar 84, gépipar 05, fonó- és szövőipar 60, agyag- és üvepipar 44, sokszorosító ipar 30, papírosipar 29, építési ipar 27, járművek ipara 15, vegyes ipar 12, üdítő ipar 11, tudományos eszközök ipara 11, ruházati ipar 8, ezüst és apróáru ipar 3, elektromos világítást eszközöző telep 1.

A foglalkoztatott *munkások száma* szerint pedig következőképp sorakoznak a különféle iparágak: vas-, fémipar 10,455, üdítő ipar 14,467, élelmezési ipar 11,230, faipar 7530, gépipar 0009, járművek ipara 5422, vegyészeti ipar 5016, fonó- és szövőipar 4910, építési ipar 3703, agyag és üvepipar 3659, szeszipar 3223, sokszorosító ipar 2001, papíros ipar 1751, bőripar 1347, vegyes ipar 684, ruházati ipar 650, ezüstipar 405, tudományos eszközök ipara 282, és végül elektromos telep 8 munkással.

A megvizsgált *gyártelepek területi eloszlását* illetőleg azt találjuk, hogy a legtöbb gyár a budapesti kamara kerületében van, a legkevesebb a fiumeiben. A sorrend különben a következő: a budapestiben 310, a kassaiban 126, a brassóiban 105, a pozsonyiban 74, a temesváriban 66, a soproniban 60, az aradiban 50, a debreczeniben 44, a miskolcziban 41, a kolozsváriban 40, a pécsiben 12, a fiumeiben 10. E felsorolásból is láthatjuk, hogy gyáriparunk főleg a főváros felé gravitál. Magában Budapesten 228 gyár vizsgálatot meg, melyben 23,207 munkás van alkalmazva. Az összes hazai gyári munkások egy negyede tehát a fővárosi gyárakban dolgozik, a budapesti iparkamara kerületében pedig egy harmadánál több (35,044). Nagyon is messze vezetne tárgyunktól, ha részletesebben akarnók fejtegetni, vajon közgazdasági

és társadalompolitikai szempontból nem káros és veszélyes-e a gyáriparnak és a gyári munkásoknak illetően erős központosítása?

A gyárakban alkalmazottak között 72,811 (80%) tulajdonképeni gyári munkás, 2646 (8%) tanoncz és 15,001 (1.7%) napszámos van. A legtöbb napszámos az élelmezési iparnál van alkalmazva: 2981, a faiparnál 2580, a vas- és fémiparnál 2357, a vegyészeti iparnál 1369 stb. Legtöbb tanoncz van a fémiparnál (659), a gépiparnál (560), a sokszorosítóiparnál (412), az agyag-és üvegiparnál (358), a fonó-és szövőiparnál (140) stb.

Nem szerint a munkások 75%-a férfiú, 25%-a nő. Tehát elég magas százalékkal szerepelnek nálunk a női munkások. Különösen erősen van képviselve »a gyöngé nem« az üdítő iparnál (dohánygyárak!), hol az összes munkások 58.5%-át képezik, továbbá a fonó- és szövőiparnál, hol a női munkások száma szintén meghaladja a finemű alkalmazottak számát. Aránylag nagyobb számmal találhatók továbbá nők a vegyes iparnál, a sokszorosító, a vegyészeti és élelmezési iparnál; alig vannak alkalmazva női munkások a szesz- és gépiparnál.

Ha azt nézzük, hogy a különböző kereskedelmi kamarák kerületében mikép van képviselve a *női munka*; azt tapasztaljuk, hogy a fiumei- és kolozsvárban dolgozik aránylag a legtöbb nő, mindkét kerületben ők vannak többségben a férfimunkásokkal szemben. A pozsonyi kerületben az összes munkások 42%-a, Budapesten pedig 19%-a nő. Feltűnően csekély a női munkások száma az aradi, miskolczi és debreczeni kamarák kerületeiben.

A jelentésekben sajnálattal nélkülözzük a női

munkások korviszonyának, valamint családi állapotának feltüntetését, mi a női munkások kérdésére érdekes világot vetne. Annak részletezését is kívánatosnak tartanok, hogy a nők mily munkánál lesznek alkalmazva, vajon alkalmaznak-e nőket éjjel is, hány óráig tart a nők munkaideje?

Ipartörvényünk 115. és 116. szakaszai üdvös, bár nem elégséges intézkedéseket tartalmaznak a *gyermek* munkájának szabályozására vonatkozólag. A gyárfelügyelők jelentései azt a benyomást teszik reánk, hogy a törvény ez intézkedései eddigelé csak a papíron vannak és keresztülvitelük még várat magára. A fiatal munkások összes száma 8776-ra rúg, tehát az összes munkások csaknem tizedrésze 17 éven aluli, 12 éven aluli 171, 12-14 éves 2069, 14-16 éves 6536. Aránylag legtöbb fiatal munkás dolgozik a dohány-iparnál, t. i. 1784, továbbá a vas- és fémiparnál 1414, és a fonó- és szövő-iparnál 923.

A jelentések hangsúlyozzák, hogy a nők és fiatalok munkájának alkalmaztatását illetőleg a viszonyok nálunk nem oly kedvezőtlenek, mint más iparos országokban, mi egyrészt arra vezethető vissza, hogy hazánkban a fonó- és szövőipar, mely a nők és fiatalok munkájára rászorult, még meglehetősen fejletlen, másrészt, hogy a hazánkban leginkább kifejlődött fém- és faipar nagyobb testi erőt igényel.

Az ipartörvénynek a fiatalok munkájára vonatkozó határozmányai ellen főképp az üveg- és gyufagyárakban vétének. Így többek között a brassói kerület egy üvegyárában 12 éven aluli munkások nemcsak nappal, hanem éjjel is alkalmaztatnak, iparhatósági engedély nélkül. 1887-ben 73 tíz éven aluli gyermeket találtak iparfelügyelőink a gyárakban.

Különben az utolsó jelentés szerint a gyermekek törvényellenes alkalmazása máris ritkábban fordul elő s reméljük, hogy ha a gyárfelügyeletet erélyesen folytatják, idővel egészen meg fog szűnni. Baj az, hogy a gyárfelügyelők e fiatal munkások korának megállapítására nem bírnak a kellő eszközökkel, a mennyiben gyárfelügyeletünk nem ismeri az Angliában honos »certifying surgeons« intézményét. Az angol gyárfelügyelők ugyanis fel vannak hatalmazva gyári orvosokat alkalmazni, kiknek feladatukat képezi, hogy a gyermekeket megvizsgálják és korukat megállapítsák.

Az iparfelügyelők különös figyelmet fordítottak arra, hogy az ipartörvény 113. §-a által körülírt munkarend a gyárhelyiségekben ki van-e függesztve és láttamozva van-e az iparhatóság részéről. Sok hiányt tapasztaltak e részben. Vagy egyáltalán hiányzott, vagy kellőleg kifüggesztve nem találtak, vagy az iparhatóság által láttamozva nem volt, vagy végül nem tartalmazta mindazokat, a miket a törvény értelmében tartalmaznia kellene. Pedig e munkarendek, mint tudjuk, igen fontosak, a mennyiben a munkaadó és munkás közti viszonyt szabályozó szerződést pótolják. A megvizsgált 938 gyár közül csak 437-ben volt munkarend kifüggesztve s annak szerkezetét is sok esetben hiányosnak találták. A minister ama tapasztalattól vezérelve, hogy a legtöbb gyáros a munkarend helyes szerkesztése iránt nincs is tájékozva, minta-munkarendet dolgoztatott ki s azt sokszoroztatván, a vállalkozók rendelkezésére bocsátotta. Az iparfelügyelők panaszoják, hogy a munkarendek hiánya sok esetben iparhatóságaink gyarlóságára vezethető vissza. A gyárosok közül ugyanis számo-

san azzal védekeznek, hogy a fél, egy év előtt az iparhatósághoz láttaozás végett beadott munkarendet többszöri sürgetés daczára sem kapták még vissza.

A munkások számát, neveiket, születési helyüket, korukat és munkabérüket feltüntető *munkásjegyzék* szintén számos gyárban hiányzik, mert a gyárosok tévesen azt hiszik, hogy azt a bérjegyzék, vagy a fizetési lajstrom helyettesítheti. Az iparfelügyelők a megvizsgált gyárak 55%-ában nem találták a munkásjegyzéket.

A gyárfelügyelői jelentések azt is konstatálják, hogy az összes gyári munkásoknak *munkakönyvvel* való ellátását, az iparhatóságok kellőleg nem hajtják végre. Az összes telepek 22%-ában a munkásoknak egyáltalán nincsen munkakönyve, 26%-ában pedig vagy nem kellő számban találták őket, vagy kezelésük hiányos. A munkakönyvek kiállítása nagy munkát ró az iparhatóságokra, sok kellemetlenséggel járnak a munkaadókra nézve, megszerzésük a munkásnak sok utánjárásába, idővesztésébe kerül, és különben is népszerűtlen intézmény a munkások körében. Ezek valami zaklatót, lealacsonyítót és rendőrit látnak benne. Ezen okoknál fogva czélszerűnek tartjuk fölvetni azt a kérdést, vajjon nem volna-e helyes a munkakönyvek intézményét egészen elejteni, annál is inkább, mivel azt látjuk, hogy tulajdonképeni rendeltetésüknek, mely a munkás személyazonosságának megállapításában, a munkaszerződés megszégésének nehezítésében és a munkás erkölcsi érzetének emelésében áll, alig, vagy csak nagyon is hiányosan felelnek meg?

Tanoncszerződéseket a gyárakban csak ritkán

találunk. Az összes tanoncok 52%-ára nézve ily szerződés hiányzik. Úgynevezett tanoncok azonban, kik tulajdonképp fiatalkori munkások, nagyobb számban vannak. Szomorú jelenség, hogy számos vállalkozó nem akar a tanoncz szellemi képeztetéseért felelősséget vállalni és azért inkább nem köt tanoncz-szerződést. Igaz, hogy e szerződés terhet ró a munkaadóra, hogy az erők teljes kihasználását a jelenben akadályozza, de az ipar fejlődésének és szilárdításának egyik főbb segédeszköze, mit előrelátó gyárosnak nem volna szabad szem előtt téveszteni. Jelenleg jóformán csak azok a vállalkozók kötnek tanoncz-szerződést, kik ily módon olcsó és biztos munkaerőre akarnak szert tenni, így különösen a nyomdatulajdonosok és üveggyárosok.

A *munkaidőt* illetőleg a gyárfelügyelői jelentések alapján vidékenként és iparáganként fölötte különböző viszonyokkal találkozunk. Az általános benyomás mégis az, hogy a munkaidő nálunk még aránytalanul hosszú és nagyon el van terjedve az a nézet, hogy »időparányok képezik a nyereség elemeit«. Pedig az újabb tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a munkaidő hossza és a munkaeredmény nagysága nincsenek egyenes arányban, hogy rövidebb munka idő mellett hasonló, sőt nagyobb munkaeredményt lehet felmutatni. Ehhez járul még, hogy a vállalkozó fűtési és világítási költségei csökkennek. A legrövidebb munkaidő a kincstári dohánygyárakban divik, ott ugyanis 8-10 óráig tart, a legtöbb gyárban azonban 10-12 óráig (mindenütt a munkaszünetek levonásával). Malmokban, szesz- és papírgyáraknál, valamint magas kemenczéknél, öntödékben, téglá- és porcellán-égetésnél a munka 12 órai szakaszfelváltás mellett

folyik. A szakaszfelváltás némely esetben 18 órai, a legtöbb gyárban pedig 24 órai folytonos szolgálat mellett történik. »E 24 órai munka melletti felváltást maguk a munkások kívánják, mert csak ily módon jutnak két hetenkint egy teljesen szabad vasárnap élvezetéhez«. Vidéki kisebb malmokban sokszor a munkaidő előre meg nem határozható és bizonytalan. Van idő, midőn a malom áll, máskor 18 órán át is üzemben van. Maláta- és sörgyárakban a munkaidő egyáltalán nincsen meghatározva. Ezeknél a munkások többnyire a gyárban laknak és akkor dolgoznak, midőn a gyártási eljárás a munkát kívánja. A leghosszabb folyton tartó munkát az üvegyárakban látjuk, hol a munkások gyakran 15 órán át egyhuzamban dolgoznak. A főjelentés azt hangsúlyozza ugyan, hogy az üvegyári munkások hetenkénti munkája tulajdonképp más munkások hetenkénti munkáját nem haladja túl, a mennyiben e gyárakban az egyes csapatok az olvasztás után rendszeren 28-36 óráig szünetelnek, mi azonban azt hisszük, hogy a testi szervezetre nézve nem mindegy az, vajjon hetenként 70 órán át dolgoznak e rendszer mellett, vagy pedig naponkénti rendszeres 12 órai munkaidő mellett. A megvizsgált gyárak közül 8 órai munkaidő van 4 gyárban, 9 órai 157-ben, 10½ órai 117-ben, 11 órai 157-ben, 11½ 66-ban, 12 órai 231-ben, 12½ órai 7-ben, 13 órai 30-ban, 13½ órai 8-ban és végül bizonytalan munkaidő van 136 gyárban.

A jelentések arra engednek következtetni, hogy az ipartörvény 115. §-a, mely azt rendeli, hogy a 12-14 éves munkások naponként csak 8 óra hosszát foglalkoztathatók, oly fiatal személyek pedig, kik a 14 éves életkort betöltötték, de a 16. évet még el

nem érték, naponként csak 10 órai munkaidőre alkalmazhatók, a gyárosok által figyelembe nem vették. Alá éven aluli fiatal munkások közül 22 dolgozik oly gyárban, hol a munkaidő 12 órán át tart, 27-en olyanokban, hol 1272-1372 órán át és 122-en olyanokban, hol bizonytalan időn át tart. A 12-14 éves fiatalok közül 264-en dolgoznak oly gyárakban, hol a munkaidő 12 órán át folyik, 458-an olyanokban, hol 1272-1372 órán át és 266-an olyanokban, hol bizonytalan időn át folyik a munka. A jelentések fölhozzák, hogy az üvegyárakban e foglalkoztatás azzal indokoltatik, »hogy az üvegfűvásnál az egyszer munkába vett üvegtömeget elhagyni nem lehet és hogy a felnőtt fűvók mellett szükségképen oly fiatalok is alkalmazandók, kik a vas- és faformát tartják és elzárják, valamint a kész üvegárut elhordják.« Nem tekinthetjük enyhítő körülménynek, hogy: »egy munkásszakasz a 15, illetőleg étkezési és pihenési idő leszámításával 13 órai munkaidő után többnyire 18 órán át folytonosan szünetel és így a testi erőnek túlságos igénybevételéről szó sem lehet (?), a fonodákban pedig az eljárás a munka könnyű voltával indokoltatik, mind a kettő pedig azzal, hogy a fiatalok eltávozása után az egész üzemet be kellene állítani és akkor a külföldi gyárakkal, melyek épen ily módon alkalmaztatják a fiatal munkásokat, és az ipart hosszabb munkaidővel üzik, versenyezni általában nem lehetne«. Jól tudjuk, hogy zsenge iparunk nem nélkülözheti a fiatal munkaerőket, de azok kizsákmányolását az állam humanistikus szempontokból és a jövő nemzedékre való tekintetéből nem tűrheti. Csak nézzék meg az észak-csehországi vagy más osztrák és német iparkerületek újonczozási

statistikáját és meg fognak döbbsenni, észlelve, hogy a gyáripár mennyire degenerálj az ott alkalmazott fiatalok munkásokat. Magasabb állami és erkölcsi érdekek parancsolják tehát a törvény idevonatkozó határozmányainak szigorú és lelkiismeretes betartását és ellenőrzését. Ami pedig a külföld hasonló viszonyaira és a külföld versenyére való hivatkozást illeti, a berlini nemzetközi munkásvédelmi értekezletre utalunk és reméljük, hogy az ott megpendített nemzetközi egyezmények megkötése kicsinyes tekintetéből nem fog meghiúsulni.

A törvény szerint a munkásoknak úgy délelőtt, mint délután fél-fél órai, délben pedig egy órai szünidő engedendő, a déli szünidő a legtöbb gyárban megtartatik, némely gyárban 1½2, sőt 3 órára is kiterjesztetik, számos gyárban azonban a délutáni és számosban a délelőtti szünidő elesik. Ez sokszor a munkások saját kívánságára történik, hogy így előbb távozhassanak a gyárból. A főváros területén eszközölt vizsgálatokról szóló jelentésből kiemeljük a következő idevonatkozó helyet: »A meghosszabbított déli szünidő különösen a fővárosi viszonyoknál fogva (lakásviszonyok!) igen indokolt és kívánatos volna, hogy a beosztás különösen a nehezebb testi munkával foglalkozó gyárakban is alkalmazást nyerjen.«

Éjjeli munka az összes gyárak 37%-ában van; majdnem az összes vidéki gőzmalmokban, a cukor-, szesz- és sörgyárakban, az üveg- és papírgyárakban és némely vasgyárban és nyomdában. Ennél fiatal munkások is vannak alkalmazva, s itt ismét az üveggyárakat kell megemlítenünk, mint a melyeknél a gyárfelügyelők jelentései szerint: »a fiatal munkásoknak éjjel való foglalkoztatását teljesen kiküszöbölni,

legalább a legközelebbi időben, nagyobb közgazdasági hátrányok nélkül nem sikerülend . . . Szigorú tilalom e tekintetben az üvegyárak versenyét, nevezetesen a csehországi gyárakkal, lehetetlenné tenné, melyekre nézve megengedi az osztrák cs. kir. kereskedelmi miniszternek 1885 máj. 27-én kelt rendelete, hogy 14-16 éves fiatalok az üvegyártásban éjjel is foglalkoztassanak«. E téren is csak nemzetközi egyezményekkel lesz lehetséges segíteni. Egyelőre azonban célszerű volna az egyik iparfelügyelő javaslatát elfogadni, hogy tudniillik azokban a gyárakban, hol a fiatal munkások nélkülözhetetlen segédmunkát végeznek s így ezeknek a felnőttekkel együtt a munkaidőt be kell tartani, minden szakasz felnőtt munkáshoz két szakasz fiatal munkás osztassék be, mely szakasz minden hat órában felváltandó.

A *vasár- és ünnepnapi munkát*, melynek szabályozása ép most foglalkoztatja törvényhozásunk tényezőit, főképp a gőzmalmokban és oly gyárakban üzik, melyek folytonos üzemre vannak berendezve. Szintúgy a nyomdáknak. A gyárak 25%-ában, a mely gyárakban az összes munkások 13%-a van alkalmazva, vasárnap nem szünetel a munka. Azonban e munkások is a szakaszfelváltás folytán minden második vasárnapon egész, vagy minden vasárnapon egy fél napig szünetelnek. A milyen kívánatos és szükséges, hogy a munkásnak is legyen hetenkint egy szabad napja, melyen üdüljön, szórakozzék, ép oly káros és minden lehető módon meggátlandó a »blaue Montag«, idegennevű, de sajnos, nálunk is otthonos szokása, melyre nézve a jelentések csak kevés konkrét adatot tartalmaznak. Csak azt konstatálják, hogy vannak gyárak, melyeknél a munkások

hétfőn és minden nagyobb ünnepnap után is szünetelnek, vagy ha meg is jelennek, oly állapotban vannak, hogy munkára alig használhatók. Különösen kedvezőtlen viszonyok uralkodnak e tekintetben Grölniczban, hol a kassai jelentés szerint az iszákosság a lánczkovácsok között igen lábra kapott, hogy nemcsak hétfőn, de kedden, sőt némelyek szerdán is szünetelnek. Az iparhatóságok vannak hivatva e káros állapotoknak elejét venni, az által, hogy minden egyes fölmerülő panasz esetén, a munkarend megszegőit példásan megbüntetik.

A gyárfelügyelők többé-kevésbé kimerítően foglalkoznak a *bérvizonyokkal* is. Az ezekre vonatkozó adatok nemcsak arra nézve érdekesek, ki a munkások gazdasági helyzete iránt kíván tájékozást szerezni, hanem fontossággal bír azokra nézve is, kik hazánkban új ipartelepeket létesíteni szándékoznak. És ép e gyakorlati célnál fogva részletesebb és kimerítőbb adatokat szerettünk volna a jelentésekben találni. Az ott nyújtottak a munkabérstatistikának csak körvonalait képezhetik. Az accord-munkáról, arról, hogy a vasárnapi, az éjjeli, valamint a túlidői munkát hogy fizetik, alig tesznek említést. A gyárfelügyelők utasításuk értelmében vizsgálni tartoznak a munkabér nagyságát átlag és osztályok, nem és kor szerint, a leszámolás módját, a munkabér kifizetésére vonatkozó határozmányokat és azokat a körülményeket, vajon a gyáros ellátja-e a munkásokat lakással, rendes étellel, tűzi fával, földhaszonélvezettel, orvossággal, orvosi segélylyel, szerszámmal és anyaggal és mily levonások történnek mindezen czímeken.

A munkások gazdasági helyzetéről nem tájékoztatnak az átlagos, vagy a fizetett legmagasabb és

legalacsonyabb bérekről összeállított kimutatások, ha nem ismerjük az életfentartási költségeket, a főbb élelmi cikkek árát a különböző piaczon, ha nem tudjuk, hogy milyen a különböző vidékek munkásainak élettartása (»standard of life«). Erre nézve pedig a jelentések ki nem terjeszkednek. A főjelentés készítője érzi, hogy a felsorolt bérvizonyok a munkások anyagi helyzetét csak hézagosan tüntetik fel és hogy ennek tanulmányozása fontos feladatot képezne, de arra ki nem lehetett terjeszkedni, mert az a gyárfelügyelők utasításainak keretén kívül esik. Ezen pedig könnyen lehetne segíteni az által, hogy az utasítások keretét – kibővítik.

A munkabérek fölvetelénél az iparfelügyelők különféle módszert követtek; némelyik csak az átlagbéreket közli, a másik felsorolja a legalacsonyabb és legmagasabb béreket, a harmadik az egy órára eső munkabérekről ad összeállítást. Mindegyik megkülönbözteti a fiatalok, a nők és a férfimunkások bérét, az utóbbiaknál ismét különbséget téve tanult munkások és napszámosok között. Sok helyet foglalna el, ha a gyárfelügyelői jelentések nyomán ösmertetni akarnók a különböző kerületekben és különböző iparágaknál alkalmazott munkáscsoportok bérvizonyait. Itt tehát csak egy táblázatot közlünk, mely a férfiak és nők legnagyobb és legkisebb bérét iparkamarai kerületenként feltünteti:

A kerület neve	férfiaknál	nőknél
Arad	80 krtól 1 frt 20 kr.-ig	átlag 50 kr.
Brassó	30 „ 1 „ 50 „	30 krtól 50 kr.-ig
Budapest . . .	90 „ 2 „ 80 „	50 „ 60 „
Debreczen . .	40 „ 2 „ 10 „	25 „ 90 „
Fiume	100 „ 2 „ 50 „	30 „ 70 „

Kassa	50 krtól	2 frt	50 kr.-ig	30 krtól	100 kr.-ig
Kolozsvár	50	„ 1	„ 20	30	„ 50
Miskolcz	50	„ 2	„ 60	25	„ 100
Pécs	60	„ 2	„ —	25	„ 90
Pozsony	50	„ 2	„ 50	20	„ 100
Temesvár	80	„ 2	„ 30	40	„ 50
Sopron	40	„ 2	„ 50	30	„ 100

Egészben véve, úgy látszik, hogy a hazai bérviszonyok nem kedvezőtlenek. Tartózkodnunk kell azonban elhamarkodott ítélettől, mert a bérek általános magasságáról azoknak viszonylagos magasságára nem lehet következtetni. Fiume városában például a munkabérek feltűnően magasak és túlszárnyalják a fővárosban fizetett bérek mérvét. De kikötővárosunk munkásai gazdasági helyzetének megítélésénél tekintetbe kell vennünk, hogy ott a fogyasztási cikkekre rendkívül magas községi adók nehezeden, mi az élelmezést fölötté drágítja. Annak illusztrálására, hogy mily mellékkörülmények befolyásolhatják a munkabérek viszonylagos magasságát, idézzük a miskolci jelentésből a következő helyet: »Az üvepiparnál az üvegfúvó előmunkások havi keresete 40-60 forint, s ezenfelül rendszerint lakást, fűtést, egy kis földdarab haszonélvezetét és 1-2 tehén legeltetési jogát kapják. A kereset után Ítéelve a munkások helyzete igen kedvezőnek látszik, a valóságban azonban helyzetük nem oly rózsás. Az üvegyárak a városoktól távol esnek s a gyárosok kezdetben valószínűleg humanusból a szükséges élelmi cikkeket s italokat elárúsító árucarnokot, boltot rendeztek be és tartottak fenn. Minthogy a gyárosok regalebérlok vagy tulajdonosok is voltak, a gyár közelében más versenyző üzlet nem is keletkezhetett. E kiváltságolt

helyzet a gyárosokat csakhamar leterelte a humanizmus útjáról s a boltot egyszerű üzletnek tekintették, a melynek haszonnal kell dolgozni, úgy, hogy ma a gyárak ily utón szép jövedelemre tesznek szert s e boltokat kiegészítő üzletágnak tekintik. A gyárosok által ez utón elért haszon tulajdonképpen bérlevonásnak tekinthető, mert ennyivel drágábban fizettetik az élelmi szereket.« Ez a truck-rendszer egy válfaja, melyre alantabb még visszatérünk.

A jelentések hangsúlyozzák,; hogy még ott is, hol a bérek igen alacsonyok, mint például a felvidéken és az erdélyrészi határszélen, nyomor egyáltalán nem mutatkozik, miután ott a megélhetés föltételei kedvezőbbek. *Szükség azokon a hegyes-vidékeken mutatkozik leginkább, hol vagy egyáltalán nincs ipar, vagy nem foglalkoztatja eléggé a népet.* A tanult munkások helyzete kielégítő. Vannak ügyesebb szakmunkások, például a temesvári kerületben, kik havonként 162 forint keresetre tesznek szert.

Számos vidéki gyár bérvizsnya még a naturálgazdaság korára emlékeztet. így a miskolczi kerületben a kisebb malmok az előmunkásoknak természetben szoktak járandóságot adni, és pedig 100 frtnyi évi fizetésen kívül 10 köből rozsot, 4 köből búzát, 8 köből árpát, egy öl fát; vagy pedig a szamolányi (Pozsonymegye) eczetsavgyárban a szakmunkások 40-60 frtnyi évi fizetés mellett kapnak ingyen lakást, világítást, 600 négyszögöl földhaszonélvezetet, végre évente 1240 liter rozsot, 240 liter búzát, 240 liter árpát, 12 kiló főzősót, 10 köbméter tűzifát és ingyen gyógyítást.

A munkabéreket a gyárak túlnyomó részénél szombaton fizetik ki, Budapesten a gyárak 94%-ában.

Csak kevés gyáros látja be, hogy gazdasági és erkölcsi szempontokból mily üdvös volna a munkásokra nézve, ha a béreket a hét más napján fizetnék ki. A »blaue Montag«-nak talán sok esetben elejét lehetne venni, a munkás a heti vásárokon olcsóbban szerezhetné be az élelmi és háztartási cikkeket, mint a vasárnapi piacon. A hol behozták, mindenütt czélszerűnek és üdvösnek bizonyult.

A *bér kifizetése* körül kevés a visszaélés s oly esetek, a milyenekről a miskolci jelentés tesz említést, csak ritkán fordulnak elő. Az említett kerületben ugyanis »némely gyárban a munkabér kifizetését sohasem eszközlik s esetről esetre, midőn a munkásnak pénzre van szüksége, előleget adnak. A munkás apránként ki szokta ugyan kapni keresetét, de ezzel sorsán segítve nincs, mert rendes bevételi összegét nem ismerve, rendes háztartást nem vezethet, ebből folyólag eladósodik s így munkaadójához kötve van. Más gyárakban pedig előlegek helyett bárczákat, avagy hitelt kapnak a munkások a gyáros által fenntartott árucarnokban való vásárlásra. Ily esetben a munkások annyit szoktak vásárolni, hogy a kifizetésnél e tartozások levonása után igen csekély összeget kapnak kezükhöz, a melylyel nagyobb készpénzbeli bevásárlást nem végezhetnek s így újból hitelből élnek».

Az undok *truck-rendszer* főképp a már több ízben kifogásolt üvegyárakban üetik, melyekben úgy látzik a legsötétebb viszonyok uralkodnak. Többek között a budapesti iparkamara keretében: »némely üvegyárban a nyereszkező gyárostól vásárolt élelmi szerek, italok és esetleges ruházatért járó összegek levonatnak. Ily üvegyári munkások sajnos helyzetét

még az is növeli, hogy a gyárosok már adóssággal veszik át a munkásokat, mely adósság az úti előlegek és számlák által még tetemesen növeltetik. Az így felcsigázott adósságot a munkás ritkán törlesztheti, mert az életviszonyok kedvezőtlenek«. Ily esetek azonban a ritkaságok közé tartoznak, valamint illetéktelen bérlevonások is a gyárak túlnyomó nagy részében elő nem fordulnak.

A munkások segélyezéséről becses adatokat tartalmaznak a jelentések, melyeknek a törvényhozás a munkások betegsegélyező pénztáiról és a balesetek elleni biztosításról szóló most napirendre kerülő törvényjavaslatok tárgyalásánál nagy hasznát fogja venni.

A jelentéseknek a *lakáviszonyokra* vonatkozó részei igen elszomorítóak. Egészséges és olcsó munkáslakásokról csak kevés vállalat gondoskodik. Összesen 31 gyáros épített bérbeadó lakásokat, a melyekben 7074 munkás talált hajlékot, és 130 gyáros 6065 munkásnak ingyenlakást nyújt. Ezek azonban a legtöbbször az egészségügyi követelményeknek egyáltalán nem felelnek meg. Túlzsúfoltak, s a jelentések oly gyárakról is tesznek említést, hol 30-50 személy közös szobában egy időben lakik, étkezik és hál. A lakások rendszeren tisztátlanok, némelyik alacsony és nedves, a szellőztetés rossz. Némely helyen a hálókelyek »egy ronda szalmazsákból állanak, a mely esténként a műhely padlózatára, illetőleg a földre helyeztetik, nappal pedig valamely félreeső piszkos helyen tartatik. Ágyneműről, avagy mosdóhelyről s a többiről itt szó sincs s az egész rendszer csak a fiatalok erkölcsére is igen rossz hatással van.«
 »Különösen rosszak a viszonyok ott, a hol a gyár

nappali és éjjeli üzemmel bír, mert a közös hálószobát ily helyen folytonosan lakják és annak tisztességes, jó szellőztetése alig foganatosítható.« A cot tage-rendszer szerint épített munkásházákban sokkal kedvezőbbek a viszonyok. Ilyenek azonban csak a nagyobb gyári vállalatoknál találhatók. A nem a gyáros által nyújtott lakásokban lakó munkások helyzete szintén kedvezőtlenként jelölendő meg, a mennyiben ezeknek aránylag drága lakásai nem ritkán igen messze esnek a gyáraktól. Így a Fiumében dolgozó munkások legnagyobb része roppant távolságról, különösen Buccari vidékéről naponta 3½ órányi utat tesz meg a gyárba s onnan haza. Különös figyelmet érdemelnek a zólyom-brezói gyárban fennálló lakásviszonyok. Ott ugyanis a munkásoknak csaknem fele, számra nézve 810, e gyártelepen levő munkáskaszárnyákban, katonák módjára, van elszállásolva. Ezek közül 290 nőtlen és 520 *nos és családos*. Ezek családjai nagyjából a megyének félreesőbb részeiben levő régi elhagyott bányatelepeken, saját házaikban laknak. A családapa szerzeményének egy részét havonként hazaküldi. Ő maga azonban családját csak a gyárnak évenként rendszeren a húsvéti, pünkösdi és karácsoni ünnepekre eső hosszabb szünete alkalmával 2-3 hétre látogathatja meg. Hasonlók a viszonyok a kis-garami magy. kir. vasgyárban.

A munkásházépítő-szövetkezeteket hiába keressük hazánkban, pedig ezek sokat lendíthetnének a lakásviszonyok javításán; a munkás *fogyasztási szövetkezetek* ügye is most kezd még csak csírázni. Ily egyletek összesen 10 gyárban találhatók s ezek útján 10,103 munkás jut olcsóbb ételmezéshez.

Fölötte érdekes adatokat tartalmaznak a jelentések még a hazánkban előfordult munkamegszünetésekről, a munkások életének és egészségének biztosítására szolgáló intézkedésekről, a gyári balesetekről, stb. Az itt közölt mutatóanyagokból is kitetszik, hogy a szárazaknak látszó jelentések mily sok irányban adnak alkalmat a gondolkozásra. Megnyugtatják egyrészt az olvasót a felől, hogy nálunk munkáskérdésről a szó igazi értelmében szó sem lehet és megmutatják másrészt a hiányokat, melyeket pótolnunk, a visszaállásokat, melyeket gyógyítanunk kell. Nem búcsúzhatunk el a jelentésektől a nélkül, hogy kifejezés ne adnánk egy reményünknek és egy kívánságunknak. Reményünk az, hogy a jövő jelentések kerete még tágabb és tartalmuk még intenzívebb lesz, mit majd az intézmény contemplait újjászervezése és erősítése lehetővé fog tenni. Kívánságunk pedig: vajha az érdekelt körök a gyárfelügyelői jelentésekben oly sűrűn tartalmazott útmutatásokat, tanácsokat megszívlelnék és követnék.

AZ Ó-BUDAI HAJÓGYÁR MUNKÁSAINAK HELYZETE.¹⁾

BEVEZETÉS.

A társadalmi tudományok művelői újabb időben felkarolták az oly sokáig mellőzött és elhanyagolt inductiv eljárást. Ez abban áll, hogy az elméletet nem bizonyos általános érvényű tanokból, hanem pontosan kiderített tényekből vonják le, tehát a tényleges állapotok részletes ismertetésén alapszik. Mindinkább kezdik belátni, hogy a társadalom állapotát és törvényeit nem lehet pusztán elmélgedésekkel feltárni, hanem hogy valamint a természet észlelésénél, úgy e téren is, a tények megfigyeléséből kell kiindulni, az inductiv módszer útján kell haladni. Az inductiv módszer alkalmazása folytán a nemzetgazdaságtan bizonyos realistikus színezetet nyer és így, a mint *Inama-Sternegg*²⁾ mondja: »e tudományban is érvényesíti magát korunk jellemző sajátsága, hogy nem elégszik meg szóformulákkal és tiszta gondolat-

¹⁾ Felolvasatott a Földes Béla egyet. tanár úr vezetése alatt álló nemzetgazdasági seminariumban 1887. év őszén és megjelent a „Statistikai Havi Füzetek” 1888. évi évfolyamában. (Szerkeszti Körösi József) és különnyomatban. (Budapest, 1888.)

²⁾ „Idealismus und Realismus in der Nationalökonomie” Innsbruck, 1875.

forradalmakkal, hanem a kutatás tényleges eredményeiben keresi a megismerés ösztönének kielégítését«.

A statistika csak lassan részesült a kellő méltóságban a társadalmi tudományok művelői által. Még azok is, mint *Spencer*, *Carey* és *Schäffle*, a kik erősen hangsúlyozták az inductiv módszer szükséges voltát, saját műveikben mellőzték. E jelenség részben arra vezethető vissza, hogy ezen tudomány még kevésbé fejlődött. A közönséges statistikai feltételek ugyanis nem nyújthatják azon felvilágosításokat, melyekre a socialstatistikának szüksége van és pedig rendszeren annál kevésbbé, mennél nagyobbszabású, mennél általánosabb a felvétel; a nagy számokban egészen elvesznek a helyi sajátságok, az egyéni tulajdonságok. A közönséges statistikai felvételek alkalmával továbbá egészen háttérbe szorul a közvetlen észlelet, mi által a feldolgozott anyag sokat veszít értékéből. Ezen tapasztalatok által indítatva, már többen, mint *Fallati*, később *Scheel* és *Mayr* a statistikai tevékenység decentralisation át, illetőleg statistikai megfigyelő-állomások berendezését indítványozták, különösen ott, hol nem annyira a tömeges észlelésekre, a quantításokra, mint inkább a minőségre fektetik a fősúlyt.

A socialstatistikai vizsgálatokat különösen három tulajdonság jellemzi:

1. lehetőleg kis körre szorítani vizsgálatait, azaz lokálisálni;
2. lehetőleg behatóan és részletesen kutatni, azaz specialisálni;
3. inkább az egyénekre, mint az összeségre fordítani a figyelmet, azaz egyenesíteni.

E három szóban: lokalisálni, specialisálni és individualisálni, foglalja össze *Böhmert*, a szász statisztikai hivatal főnöke és módszerünk egyik úttörője, a socialstatistika feladatát.

Efféle *specialis* kutatásokat főleg az angolok alkalmaznak és az angol socialis törvények fölénye nagyrészt azon alapszik, hogy ott a törvényhozást a tényleges állapotok részletes kiderítése előzi meg és hogy az így kiderített tények képezik azután a törvényhozási elmélet sarkkövét. *Angliában* időnkint meg lehetős nagy hatalom felett rendelkező vizsgáló bizottságokat küldenek ki a gazdasági állapotok megvizsgálására. Anglia volt azon állam, mely először rendszeresítette a gyárfelügyelők intézményét, mely orvosi előadokat küldött ki, mely majd a nők és gyermekek munkájának kizsákmányolását, majd a gyári munkások lakás- és táplálkozási viszonyait külön kiküldött parlamenti bizottságok által megvizsgáltatta.

Az *észak-amerikai államok* még tovább mentek e tekintetben, mint Anglia, a mennyiben az alkalmi, tervnélküli vizsgálatokat külön hivatalok felállításával szervezték és állandósították.

Példájukat sorban követték azután az európai államok is s ma már a hivataloknak egész, sora kizárólag a munkára vonatkozó adatok gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozik.

A hivatalokon kívül a külföldön számos tudományos férfiú (és egynéhány kiváló hölgy) vizsgálat tárgyává tette a munkások viszonyait, úgy; hogy a munkás-statisztikai monographiákból csinos kis könyvtárt lehetne összeállítani.

A szociálistatikusnak három irányban kell a lakosság tényleges helyzetét vizsgálni, t. i. egészségügyi, gazdasági és végre szellemi, valamint erkölcsi tekintetben.

Egészségügyi tekintetben fontosak a lakásviszonyok, a táplálkozási és háztartási viszonyok, a munkaidő, a közegészségügynek általános állapota és a különös rendszabályok az egészségtelen foglalkozások és üzemberendezések, valamint a gyermek és női munkatúlságos kihasználása ellen.

Gazdasági tekintetből figyelembe veendők a bérviszonyok, az életszükségletek áraival összehasonlítva, továbbá a segélyezési és biztosítási ügy, a szövetkezeti ügy, a munkaadó és munkás közötti szerződési viszony, a munkarend, a házi mellékkereset előmozdító intézmények.

Szellemi és erkölcsi tekintetből kiemelendők a továbbképzést és üdülést, a családi élet emelését és ápolását, a rend- és közérületet előmozdító intézkedések.

Ezen állapotok előadásánál lehetőleg meg kell különböztetni, hogy mi történt a társadalmi állapotok javításánál *a)* maguk a munkások által, *b)* a munkaadó által, *c)* a közönség által, *d)* a község és állam által.

Ezen szempontokból fogjuk tárgyalni az ó-budai hajógyári munkások helyzetét, melynek kiderítését tűztük ki tanulmányunk tárgyául.

* * *

A főváros számos ipartelepei között alig találhattunk volna alkalmasabb vizsgálati objektumot az ó-budai hajógyárnál. Először is azért, mert a hajógyár hazánk legrégebb és legnagyobb gyári vállalatai közé tartozik – 1883-ban alapították – továbbá,

mert sok és sokféle munkást alkalmaz és így alkalmat nyújt a különféle munkaágaknál alkalmazott munkások viszonyainak összehasonlítására. A hajógyár tulajdonképen egész komplexusa a különféle iparágaknak. A vas-, fa-, fonó- és építő-ipar különféle fajtái ép úgy vannak itt képviselve, mint a magasabb képzettséget feltételező iparágak, a milyenek a minta-asztalosok, gépkovácsok stb. Ha tekintetbe vesszük, hogy azok a nagy úszó paloták, a milyenek a dunagőzhajózási társaság hajói, mind az ó-budai hajógyárból kerültek ki, úgy fogalmat alkothatunk magunknak az abban alkalmazott munkássereg változatos voltáról.

A forgalmi igazgatóság, valamint a gyár igazgatósága szívesek voltak az összes a munkásokra vonatkozó iratokat, a munkabér-lajstromokat rendelkezésünkre bocsátani, miért is ezen, a munkások sorsának javítása körül máskülönbben is annyi érdemet szerzett közegeknek, szíves támogatásukért különös köszönettel tartozunk. De nemcsak ezek, hanem egyes, a munkásokkal sűrűn érintkező férfiak, mint a gyári orvos, a gyári iskola tanítói, a fogyasztási egylet igazgatói, egyes munkások stb. sok becses részleteket közöltek velünk, a kiknek mindnyájuknak köszönettel tartozunk.

I.

A munkások létszáma és annak hullámzása.

A hajógyár, mely a cs. és kir. szabadalmazott Dunagőzhajózási társaság tulajdonát képezi, a főváros III. kerületéhez tartozó szigeten fekszik és a mint már említettük, egész komplexusa a különféle ipar-

ágaknak. A hajógyári munkások lajstroma a munkások következő 25 kategóriáját különbözteti meg: (a létszám 1887. november 1-jére vonatkozik).

1. gépműhely	166
2. fűtő	23
3. légszeszgyár	8
4. minta-asztalos	7
5. asztalos	54
6. hajóács	208
7. hengermű	20
8. kovács	24
9. gépkovács	25
10. kazánkovács	80
11. hajókovács	210
12. reszelőműves	4
13. rézkovács	10
14. bádogos	13
15. lakatos	42
16. kárpitos	13
17. matrózsabó ³⁾	46
18. mázóló és festékkészítő	47
19. rézöntő	22
20. az építészeti osztály	30
21. a gőzfűrészde	56
22. a kötélgyár	58
23. a külső gyártelep ⁴⁾	48
24. ör	5
25. kocsis	3

Összesen 1217

³⁾ A kik a hajó vászonsátrát varrják és a vízáthatlan ponyvákat készítik.

⁴⁾ Ezen kategóriába a legkülönbélebb foglalkozású munkások tartoznak. így a raktárnokok. mázsálok, irodaszolgák, nap-számosok stb.

A különböző kategóriák pusztá felsorolásából is kitetszik, milyen heterogen elemekből áll a hajógyári munkássereg. Minden kategória ismét több alosztályra oszlik: munkavezető, képzett munkás, segédmunkás, tanoncz és napszámos.

1887. november 1-jén összesen alkalmazva volt 1:217 munkás, nemre nézve, ötnök kivételével, mind férfiú.

A mi a munkások számát illeti, ez az utóbbi években tetemesen lepadt. Egy futó pillantás az alábbi táblázatra, mely a munkások számának hullámzását 1870-től feltünteti, meggyőz bennünket erről. 1870-ben 2500-nál több munkás volt a hajógyárban alkalmazva, 1873-nak elején 2487, de az ezen év folyamában beállt gazdasági válság után e szám 18^(.)4-re apadt. Közel 600 munkás vesztette el kenyérét közvetlenül a krízis beállta után. De a nagy »Krach« következményei csak a következő évben nehezdedek egész súlyukkal a vállalatra és így a munkásokra is. így 1874-nek elején a munkások száma 2120-ra rúgott, az év végén pedig 1293-ra apadt, azaz egyetlen egy évben 833 munkással csökkent az állomány.

A közgazdasági pangás legmélyebb pontját 1875-ben érte el. Ekkor 1059-re apadt a munkások száma. 1870-től fogva 1881-ig lassanként javul a helyzet. A munkásállomány lassan, de folytonosan növekedik. De 1881-től fogva a munkások száma ismét rohamosan apad. Befolyással voltak erre monarchiánk vámháborúja Romániával, a német birodalom vámemelései, a Duna vizének alacsony állása, a bolgár zavarok, az államvasutak versenye stb.

A hajógyári munkások száma 1870-től
1887-ig.⁵⁾

	Január	Julius	Október
1870.....	2538	2429	2318
1871.....	2525	2201	2175
1872.....	2352	2897	2453
1873.....	2429	1974	1959
1874.....	2120	1543	1581
1875.....	1298	1162	1173
1870.....	1059	1264	1329
1877.....	1345	1249	1296
1878.....	1295	1440	1431
1879.....	1404	1626	1866
1880.....	1877	–	2184
1881.....	2024	2205	2196
1882.....	2076	1766	1873
1883.....	1911	2045	1998
1884.....	2010	2098	1545
1885.....	1916	1818	1810
1886.....	1877	1436	1410
1887.....	1405	–	–

De a munkásállományban nemcsak akkor, ha több évet hasonlíthatunk össze, hanem az egyes évszakokban is találkozunk hullámzásokkal, melyek szintén az üzlet természetével szorosan összefüggnek. Így egy tekintet a felső táblázatra meggyőz bennünket arról, hogy az év első felében növekszik, az év második felében fogy a munkások száma.

A mi a *munkások nemzetiségét* illeti, a munkásoknak elég magas százaléka külföldi, a mennyiben 100 munkás között 21 idegen ország szülöttje. Külö-

¹⁾ A havonkénti részletes kimutatás az 1888-ban megjelent tanulmányom 4. lapján található.

nősen a régibb munkások közül sok az idegen, a kiknek legnagyobb része azonban már egészen meghonosult, gyermekeik már magyar neveltetésben részesültek. A 259 idegen munkás között 2.10 Ausztriából került hozzánk, vagyis 100 idegen munkás között 85 osztrák. A cseh és morva munkások különösen a vasmunkások, valamint a kőművesek között vannak erősen képviselve. Galicziai munkások különösen a napszámosok között számosak. Istriai és dalmát munkás az ácsok között található.

Az idegen munkások a következő államokból sorakoztak:

Ausztriából . .	210	85 ⁰ / ₀ -a	a	külföldi	munkásoknak
Németországból	16	6·1 ⁰ / ₀	„	„	„
Olaszországból .	18	6·9 ⁰ / ₀	„	„	„
Svájczból . . .	2	0·8 ⁰ / ₀	„	„	„
Romániából . .	2	0·8 ⁰ / ₀	„	„	„
Hollandiából . .	1	0·4 ⁰ / ₀	„	„	„

A hazai munkások egy tetemes része fővárosi illetőségű, még pedig a III. kerületből való.

Az idősebb ó-budai munkások németajkúak, de a fiatalabbak már mind beszélnek magyarul. Az ácsok és kovácsok túlnyomó része magyarajkú, az előbbieket jobbra komáromiak. A napszámosok között sok a felvidéki tót. A legmagyarabb a faipar, a mennyiben az asztalosok és mintaasztalosoknál a külföldiek csak 14%-ot tesznek, az ácsoknál pedig 17%-ot. A kötélgyártóknál a külföldiek csak 10%-ot tesznek, a mi arra vezethető vissza, hogy ezen iparágnál túlnyomólag fiatalkori munkások dolgoznak. Legtöbb bevándorolt munkást találunk a fűtők között (43%), a hengerműben (30%), a reszelőműveseknél (75%)

a kőműveseknél (40%), a matrózsabóknál (82%) Kitetszik tehát, hogy *jelenleg ép azon munkaágaknál, melyek nagyobb szakképzettséget feltételeznek boni munkások dolgoznak*, míg ellenkezőleg egy néhány évtizeddel ezelőtt a tanult munkás túlnyomó része külföldi volt s csak a napszámosok között dominált a magyar elem.

A munkaszerződést nem kötik írásban. A tanonczokkal azonban ipartörvényünk értelmében az iparhatóságnál szerződést kötnek. A hajógyárban *felmondási határidő* nincsen megállapítva, hanem a mint a munkarend mondja: »a munkások a szolgálatból bármikor kiléphetnek és felmondás nélkül bocsáttatnak el.« *A munkarendet* minden műhelyben kifüggesztve találtuk és az 1884: XVII. t.-cz. II H. §-a alapján láttamozva van az iparhatóság által.

A gyári fegyelem igen szigorú. Dohányzás és szeszes italok élvezése a gyár összes helyiségeiben tilos. A későn jövő vagy a gyári harang megszólalása előtt kezeit mosó vagy távozó munkást megbüntetik.

A fegyelmi eljárás rendkívül egyszerű. Első fokú fegyelmi hatóság a munkavezető, a kinek ítélete ellen az igazgatóhoz lehet felebbezni. A kisebb kihágásokra 20 kr.-tól 1 frtig terjedő bírság van szabva, nagyobb kihágások vagy vétségek egy naptól egy hétig terjedhető munkától való felfüggesztéssel vagy pedig elbocsátással büntettetnek. A bírságokból befolyó összegek nem kezelhetnek külön, a min változtatni kellene. Czélszerű lenne ezen a gőzhajózási társaságra nézve elenyésző csekély összeget, valamely munkás-célokra szolgáló intézetre fordítani.

II.

A munkások egészségi állapota.

A gyáripár a munkások egészségét sokféleképen veszélyezteti és így szükséges, hogy ezen veszélyek elhárítására különös gondot fordítsanak. A modern gyáripár egyik jellemző vonása, hogy a közegészségi szempontok mindinkább növekedő méltatásban részesülnek. Ha valamely gyár munkásainak egészségügyi viszonyait vizsgáljuk, mindenekelőtt tekintetbe kell vennünk, vajjon a gyári helyiségek berendezése megfelel-e az egészségtan követelményeinek. Elég tágasak, elég magasak-e a gyártermek? Van-e gondoskodva elég egészséges levegőről, megújítatik-e időnként a gyári helyiségek romlott levegője? a feldolgozásra kerülő anyagok káros behatásainak elkerülését miképpen kísérlik meg? Van-e gondoskodva kellő világosságról? a köztisztaság mennyire van figyelembe véve stb. stb.

Ha mármost a hajógyárt ezen szempontokból vizsgáljuk, úgy e tekintetben rendkívül kedvező viszonyokat konstatálhatunk. A hajógyár a főváros egyik legegészségesebb fekvésű gyártelepe és a gyár-helyiségek berendezése egészségügyi tekintetben mintaszerűnek nevezhető. A gyártermek magasak, tágasak, széles ablakokkal vannak minden oldalon ellátva. Este a gyár különböző műhelyeibe külön légszeszgyár szolgáltatja a világítást, a kötélgyárnak kivételével, mely az ott felhalmozott könnyen lángra lobbanó anyagok miatt elektromos világításra van berendezve. A tisztaságra az összes gyári helyiségekben nagy gondot fordítanak. Kedvezőtlen viszonyokat csak két műhelyben u. m.: a kötélgyártóknál, valamint a

festék-készítőknél észleltünk. A kötélgyárban a kender tisztítása és a kender feldolgozása közben keletkező por eltávolításáról nincsen kellőképpen gondoskodva, a festék-készítőknél pedig a mérges festékek készítésénél keletkező gőzök elvezetése hiányos. Azért is oly sűrűek a lélegzési szervek betegségei a kötélgyártók között és azért van alig egy munkás a festék-készítők között, a ki idült, vagy heveny ólommérgezésben (Bleikolik) nem szenvedne. Ezen komoly baj, mely görcsökkel, ízületi fájdalommal, bénulással kezdődik, megtámadja az egész szervezetet elannyira, hogy néha elmezavar is lép fel. A betegség kimenetele sokszor halálos. A hajógyári kórházban 1886-ban őo ólommérgezésben szenvedő munkást gyógykezelték. Ez esetek 381 betegnapot vettek igénybe, azaz egy betegre átlag 15, nap esett. Ezen számból azonban nem alkothatunk hű képet a betegség tartamáról, az csak a heveny esetekre vonatkozik. Nagy azoknak száma, a kik jóllehet idült ólommérgezésben szenvednek, mégsem zavartatják magukat az egészségtelen foglalkozás folytatásától. Lehetséges volna ugyan respirator készülékek alkalmazásával ezen és hasonló betegségek keletkezését sok esetben megakadályozni, a munkásokat azonban, hol hiúságuk, hol könnyelműségük az ilyenek alkalmazásától visszatartja.

Az ivóvíz a hajógyárban kitűnő, még pedig kutakból ered. Van a hajógyárnak külön vízvezetéke is, de az ezzel nyert vizet csak a gépek számára használják.

A mi a gyárhelyiségekben uralkodó hőmérséketet illeti az a különféle műhelyekben nagyon különböző. Legrosszabb e tekintetben a vasmunkások, valamint a fűtők helyzete, a kik télen-nyáron a pokoli hőséget

terjesztő lángkemenczék és olvasztókályhák körül vannak elfoglalva. Csak kis része a munkásoknak tartózkodik közepes hőmérséklettel bíró helyiségekben. Ilyenek az asztalosok, bádogosok, kárposok és matrózszabók. Ezeknek műhelye télen gőzfűtésre van berendezve. A kötélgyártók sokat szenvednek télen, mert a legnagyobb hidegben is nyitva kell hagyniok az ablakokat a nagy por miatt. A hajóácsok és hajókovácsok is sokat szenvednek az időjárás folytán. Ezeknek t. i. télen-nyáron a szabadban kell dolgozniuk, a mi télen a balesetek számát is szaporítja.

A baleset-statisztika, különösen pedig a hazai, meglehetősen szegény. Igen keveset tudunk a balesetek számáról, a sérülések neméről, az azokat előidéző körülményekről. — Az e tekintetben megkérdezett munkaadók emlékezőtehetsége feltűnően rövid szokott lenni!

Mi az általunk megvizsgált gyárra nézve azon szerencsés helyzetben voltunk, hogy a gyári orvos szívesége folytán betekintést szerezhettünk az általa készített évi kimutatásba, valamint a beteglajstromokba és így a hajógyári munkások körében történt balesetek pontos statistikájának birtokába jutottunk. Mindenekelőtt konstatálnunk kell, hogy a balesetek száma megdöbbentően nagy. Alig van a gyárban munkás, a ki kisebb-nagyobb sebhelyet fel nem mutathatna, alig múlik nap, melynek ne volna a maga sebesültje. És milyen változatosság a sérülésekben!

Csonttörések, izomficzamodások, a karnak vagy a kéznek csonkítása, zúzódások, vágási és szurási sebek, égési sebek folytonosan váltakoznak a beteglajstromok néma rovataiban, a melyek mégis

oly hangosan beszélnek szenvedésekről és nyomorról.

1886-ban az összes 562 betegedési eset között 228 azaz 40% baleset következménye. Baleseteknek tekintjük a túlmegeőrtetés következményeit is, a milyenek izomficzamodások és sérvek. A Ganz-féle gyárban 4 év folyamán alkalmazott 2813 munkás között 541 baleset fordult elő, melyek 7784 betegnapot igényeltek. Itt minden *ötödik* egyénre esik egy sérülés, míg a hajógyárban minden *hetedik* munkás lett baleset áldozata. A balesetek (sérvek kivételével) összesen 2082 betegnapot vontak maguk után. Egy sérülés átlag 14.7 betegnappal járt, míg az általános munkás-betegségélyző pénztár tagjainál 15.7 napot, a Ganz-féle gyár munkásainál pedig 14.3) napot vett igénybe egy-egy sérülés gyógyítása.

A részletes kimutatás a következő:

1886-ban kezeltetett a gyári orvos által :

Betegségek neve	Betegek száma	Meghalt	Betegnapok száma
Friss seb	100	—	1533
Contusio	66	—	510
Ficzamodás	1	—	33
Csonttörés	4	—	214
Égési seb	10	—	101
Sérv	19	—	35
Bőrlehorzsolás	2	—	14
Szemsérülés	26	—	677
Összesen . .	228	—	3117

Az összes betegnapok 9793-at tesznek ki és így a sérülések az összes betegnapok 31 %-át teszik.

Halálos kimenetelű sérülés ez évben nem fordult elő.

A mi a sérült munkások foglalkozását illeti, a hajókovácsok között esik meg a legtöbb sérülés. Utánuk foglalnak helyet az ácsok, továbbá a gőzfűrészdében alkalmazott munkások.

A tanult munkások között aránylag sokkal ritkábban fordul elő sérülés, mint a segédmunkásoknál és napszámosoknál, a kikre a legnehezebb és legveszélyesebb munkát bízák és a kik a gépek és szerszámaik kezelésében is járattanabbak. Hogy a sérülések számára az évszak nincsen minden befolyás nélkül, hogy télen több a sérülés mint nyáron, azt már fentebb említettük.

– A sérüléseknek és baleseteknek nem ritkán a munkások könnyelműsége vagy vigyázatlansága az oka, de sokkal gyakrabban magának a foglalkozás természetének következményei azok.

A hajógyárban a modern technika minden vívmányát felhasználták a balesetek elhárítására és ha mégis oly nagy a balesetek száma e mintaszerűen berendezett gyárban, úgy fogalmat alkothatunk magunknak, hogy hány baleset történik más telepeken.

A legtöbb munkaadó azt mondja és hiszi is, hogy a balesetek nagyrészt a szeszes italok élvezetére vezethetők vissza, hogy a mámoros fővel munkába álló munkás van leginkább balesetnek kitéve, a miért is a legtöbb baleset épen a hétfői napra esik, midőn a munkás agya még zavaros a vasárnapi élvezetek-től, midőn még nincsen helyreállítva a testi és lelki egyensúly. Mások ismét – ezek között *Singer*, ki Csehország északkeleti kerületeiben behatóan vizs-

gálta a munkásviszonyokat – azt mondják, hogy épen a hét végére esik a legtöbb baleset.⁶⁾

Elég érdekesnek tartottuk a kérdést, hogy behatóbban foglalkozzunk vele. Sikerült megszerezni a hajógyári kórház 1887. év első négy hónapjáról szóló beteglajstromokat, a melyekben Si sérüléssel találkoztunk. Meg lévén minden esetről feljegyezve a sérülés napja, a naptár segítségével kikerestük minden sérüléshez a hét megfelelő napját és azt találtuk, hogy a sérülés között esik

hétfőre	11 eset
keddre.....	12 „
szerdára	11 „
csütörtökre	13 „
péntekre.....	18 „
szombatra.....	17 „

Ezen számok sokkal kisebbek, semhogy következtetéseket mernénk belőlük vonni. De tény, hogy a hét első felében is, különösen hétfőn, sokkal kevesebb a baleset, mint a hét második felében és különösen pénteken és szombaton. A hét vége felé már kimerültek a munkások, a gépek kezelésében már hiányzik a szükséges figyelem, továbbá a munkaadó is jobban sürgeti a munkást és többet követel tőle, mint a hét elején. Ehhez járul még a darabszám

⁶⁾ 105 tudomására eseti baleset közül történt:

Hétfőn	7
Kedden.....	6
Szerdán	8
Csütörtökön	21
Pénteken	21
Szombaton v.....	25
Vasárnapon.....	13

szerinti munka (accord) hatása. A hét végén ugyanis a munkás igyekszik behozni az esetleg a hét folyamán tett mulasztásokat, igyekezvén az elvállalt munkát a kifizetés napjáig minden áron befejezni, megfedkezve egészségéről és a fenyegető veszélyekről.

A. kérdés különben még nincsen tisztázva és kívánatos volna, hogy több gyárban tegyenek ez irányban megfigyeléseket.

A baleset-statistika, fontosságánál fogva, általában nagyobb figyelmet érdemelne. Szükséges, hogy az állam a balesetek bejelentését a rendőrségnél, illetőleg az iparhatóságnál kötelezővé tegye, úgy a mint ez Angliában és Németországban már történt. Csak így lesz lehetséges a balesetek számáról, neméről és az azokat előidéző körülményekről pontos adatokat nyerni és csak így lesz a gyárvizsgálattal megbízott közegeknek lehetséges a szükségeseknek mutatózó óvintézkedések elrendelése. Továbbá ez után a baleset elleni biztosítás törvényes rendezésénél, mely előbb-utóbb kikerülhetővé nem lesz, a kormány és a törvényhozás becses anyag felett fog rendelkezni.

A baleseteknél nyújtandó első segélyhez a hajógyár helyiségeiben több mentő-szekrény van elhelyezve a szükséges kötszerekkel. Továbbá a Dunagőzhajózási társaság a hajószemélyzet, valamint a munkavezetők közti szétosztás céljára főorvosa által könyvecskét íratott, mely az első segélynyújtásról szól. Különben a hajógyárnak jól berendezett kórháza nincs messze a gyártól. Ezen kórház orvosa egyszersmind gyári orvos is. A gyár a munkásokat nem biztosítja baleset ellen valamely biztosító-társaságnál, hanem közvetlenül maga gyakorolja a seffe-lyezést. Így a gyári munkások a foglalkozásból származó

betegségek esetén ingyen gyógykezeltetnek vagy saját lakásukon, vagy a kórházban. Továbbá a beteg vagy sérült munkás felgyógyulásáig „bérének felét húzza.

A mi az 1880-ban a hajógyári munkások között észlelt betegségeket illeti, konstatálnunk kell mindenekelőtt, hogy az ázsiai kolerajárvány, mely ez évben a főváros terén oly sok áldozatot kívánt, a hajógyári munkások és azoknak családai között egyáltalán fel nem lépett. Úgyszintén kiméivé maradtak a himlőjárványtól is. Az összes munkásokat a gyári orvos a himlő ellen beoltotta. Az 1.880. évi orvosi jelentés 562 betegedési esetről tesz említést. A betegnapok száma 9793. A betegségek átlagos tartama 17,5 napot tett. Legtöbb betegséget a bal-esetek vontak maguk után, a húgy és nemiszervek betegségeiben, a legkevesebb eset fordult elő. A lélegzési szervek betegségei 94 esettel szerepelnek. Az általános vagy vérbetegségek 67 esetet tettek. Az emésztési szervek betegségeiben 65 munkás szenvedett. Kisebb számokkal vannak képviselve az agy-, hátgerincz- és idegbetegségek 12, a vérkeringési szervek betegségei 18, valamint a csont, izom és ízület betegségei 19 esettel.

Az egyes betegségek tartama a lélegzési szervek és a szem betegségeinél a leghosszabb. Ezeknél a betegség tartama átlag 29 nap. A csont-, izom- és ízületbántalmaknál 25 nap. Legrövidebb tartamúak az emésztési szervek betegségei és a bőrbajok; az előbbiek átlag 10, az utóbbiak 8 betegnapot vettek igénybe.⁷⁾

⁷⁾ Az 1886-ban előfordult betegségeket részletesen feltüntető táblázat az 1888-ban megjelent tanulmányom 9. lapján található.

A halálesetek száma 1886-ban 30-at tett. Legtöbb haláleset 19 volt a lélegzési szervek bántalmainál, amelyeknél a betegek 20%-a hunyt el. Az agybántalmaknál a betegek 40%-a halt meg. Ezer a hajógyárban 1886-ban alkalmazott munkás között átlag 19 hunyt el. Egy-egy halott esett 52 egészséges és I S beteg munkásra.

A munkások túlnyomó része az 1869-ben alapított »általános munkás-betegsegélyző és rokkantpénztárnak« tagja, az abba való belépésre azonban a gyárigazgatóság által kötelezve nincsenek. A pénztárnak Ó-Budán élőhelye van, a tagok gyűjtésére és a tagdíjak beszedésére.

III.

A munkások gazdasági helyzete.

Ha a munkások gazdasági helyzetét meg akarjuk ösmerni, meg kell vizsgálnunk egyrészt mennyi a jövedelmük mily magas munkájuk ára, másrészt pedig milyenek a kiadások.

a) *Kereset* A munkabér magasságának megállapításánál különféle módszert követtek. Vagy egyszerűen arra szorítkoztak, hogy a munkások, legmagasabb bérét a legalacsonyabbak összeadva, az így nyert középszámot tüntették fel az átlagos munkabérként, vagy pedig, hogy a kifizetett összes munkabéreket elosztották a munkások számával.

Mi az utóbbi módot arra alkalmaztuk -természetesen külön-külön minden iparágról – és e mellett megkülönböztetvén a közönséges munkások bérét a vezetőkétől, valamint a tanoncokétól.

A hajógyárban a rendes munkanap 10 órát tesz.

Nyáron a munkanap hatkor kezdődik és délután leihatkor végződik. Délben munkaszünet van 12-től félkettőig. A délelőtt és délután folyamán nincsen munkaszünet. Télen 7-kor reggel kezdődik a munka és tart délután félötig. De minthogy télen a munka először csak $\frac{9}{10}$ -re, majd $\frac{8}{10}$ -re redukáltatik, úgy ennek megfelelően a munkaidő is változást szenved. Vasárnapi és éjjeli munka csak sürgős esetben vétetik igénybe. Ilyenkor pedig a munkások felváltásáról kellőképen gondoskodva van. Minden a rendes munkanapon túl tartó munkára $\frac{1}{8}$ -ad, a vásár- és ünnepnapi munkára pedig $\frac{1}{6}$ -od napot számít. Az elszámolási hét pénteken reggel kezdődik és a reá következő csütörtökön este végződik. A munkabér kiszámítása és kifizetése készpénzben szombaton délután történik. Munkabérlevonások, a bíróságok ritkán előforduló esetein kívül, nem történnek. Előleg csak igen kivételes esetekben adatik.

A hajógyárban idő és darabszám szerint fizetik a munkásokat. A darabszám szerinti munka a csoportakkord alakjában divatos.

Akkordmunkában dolgozóknak a hét végén a rendes munkabért fizetik, a többletet pedig az akkord befejezte után. Az idő szerint fizetett munkások rendszerint napibért húznak. Csakis a munkavezetők egy része, valamint a fűtők, a matróz-szabók és kocsisok kapnak havibért.

Ami a munkások korát illeti, mely a munkabér magasságára oly nagy befolyással van, úgy mindjárt konstatálhatjuk, hogy a hajógyárban alkalmazott munkások között aránylag kevés a fiatalkori munkás. 12 éven aluli munkás egyáltalán nincsen, 14 éven alulit pedig csak kettőt találtunk. Az 1887. évi

április havi munkásállományt, mely 1419 főre rúgott, alapul véve, azt találjuk, hogy a 14-10 éves korú munkások az összes munkások 2,6%-át, a 10-20 éves korúak pedig 6,9%-át teszik. Az alább következő 7-dik számú táblázat az egyes korosztályokat a foglalkozás neme szerint tünteti fel. Legerősebben vannak képviselve a 31-50 évig terjedő korosztályok, de 105 munkás már túl van a 60-ik esztendőn és ezek közül 20 már túlhaladta a hetvenedik, kettő pedig a 70-ik életévet is. A legidősebb munkásokat a fűtőknél találjuk (átlagkor 58 év), míg a hajókovácsoknál, mivel itt erőteljes, fiatal munkásokra van szükség, az átlagoskor csak 30 év. Az összes munkások átlagos kora 41 év.⁸⁾

A havibérrel alkalmazottak csak kis részét – 5%-át – képezik a munkásoknak. Az előmunkások, művezetők, 50-80 frtot kapnak havonként, a fűtők kivétel nélkül 38 frtot, a matróz-szabók pedig 25-50 frtot. A havibérrel alkalmazottak azon előnyben részesülnek, hogy jövedelmük nincsen alávetve az évszakok szerint változó napibér esélyeinek, a mennyiben akkor is megkapják rendes bérüket, midőn a munkanap 8 vagy 9⁹ órára leszáll.

⁸⁾ Mint ebből kitűnik, az átlagkor sehogy sem szolgálhat az illető foglalkozás egészségi befolyásának jellemzésére, hanem csakis a tényleges állapotokat tükrözi vissza. Ezen fentartással közöljük a következő átlagkorokat: gépkovácsok 40 év, közönséges kovácsok 40, rézkovácsok 41, mintaasztalosok 34, fűtők 58, kazánkovácsok 39, építészeti osztályban működők 39, hajókovácsok 36, ácsok 49, asztalosok 36, lakatosok 40, bádogosok 41, kárpitások 45, matróz-szabók 43, mázolóok 44, öntők 39, kötélgyártók 27, gőzfűrésznél dolgozók 38, külső gyártelepen

működők 34 év.

Ha mármost az egyes munkaágaknál 1883. óta fizetett átlagos munkabéreket szemléljük, tanult és nem tanult fiatalkori és felnőtt munkások között különbséget nem téve, azt találjuk, hogy az ácsok, rézkovácsok, asztalosok húzzák a legmagasabb átlagos munkabért, a gőzfűrészde, az építészeti osztály a külső gyártelep és a kötélgyár munkásai a legalacsonyabbat, ami az ezen osztályban nagyobb számban alkalmazott napszámosokra és fiatalkori munkásokra vezethető vissza.

A munkások korviszonyai⁹⁾

Kor		%-ban	Kor		%-ban
14-15	38	2.6	46-50	138	9.7
16-20	98	6.9	51-55	121	8.5
21-25	121	8.5	56-60	106	7.4
26-30	186	13.1	61-65	89	6.2
31-35	172	12.1	66-70	48	3.3
36-40	130	9.1	71-75	26	1.8
41-45	114	10.1	76-80	2	0.1

Íme közöljük az 1.883-tól 1887-ig fizetett átlagbért:¹⁰⁾

1883.   1884.   1885.   1886.   1887.
1 frt 44 kr.   1 frt 36 kr.   1 frt 36 kr.   1 frt 39 kr.   1 frt 44 ki.

⁹⁾ A foglalkozási nemek szerint részletezett táblázat 1888-ban megjelent tanulmányom 11. lapján található.

¹⁰⁾ Az egyes munkanemek szerint összeállított részletes táblázat az idézett tanulmány 12. lapján található.

A tanult munkások az összes munkások 57%-át teszik, számuk 700. Az átlagos munkabér a tanult munkásoknál 1 frt 50 kr. és 2 frt 9 kr. között ingadozik. Az összes tanult munkások átlagos napi-bére 1 frt 7:2 krt tesz s így az átlagos hetibér 10 frt 32 krra tehető.

A fiatalkori munkások, illetőleg tanoncok napi-bére 48 kr. és 1 frt között ingadozik. A napszamosok munkájának bére pedig 1 frt, egészen 1 frt 36 kr., átlagban 1 frt 10 kr.

A tanult munkások száma és átlagos bére 1883-1887-ig.

Munkanem	Tanult munkások száma	Átlagos bér
Gépműhely	106	1 frt 74 kr.
Légszergyár	3	1 „ 70 „
Hengermű	3	1 „ 66 „
Közönséges kovács	15	1 „ 64 „
Rézkovács	6	2 „ 09 „
Gépkovács	18	1 „ 65 „
Kazánkovács	58	1 „ 61 „
Reszelőműves	4	1 „ 70 „
Öntő	11	1 „ 91 „
Hajókovács	84	1 „ 65 „
Ács	194	1 „ 75 „
Gőzfűrészde	14	1 „ 64 „
Mintaasztalos	5	1 „ 84 „
Asztalos	50	1 „ 73 „
Lakatos	27	1 „ 88 „
Mázoló	17	1 „ 56 „
Bádogos	11	1 „ 81 „
Kárpitos	10	1 „ 72 „
Kőműves	18	1 „ 68 „
Matróz-szabók	27	1 „ 58 „
Kötélgyártó	13	1 „ 63 „
Összesen tanult munkás	700	1 frt 72 kr.

Az itt következő kimutatásban közöljük az összes munkások átlagbérének hat fokozat körüli eloszlását:

	48 krtól, 1 frtig	1 frttől, 1 frt 36 krig	1 frt 36 krtól, 1 frt 50 krig	1 frt 50 krtól, 2 frtig	2 frttől, 2 frt 50 krig	2 frt 50 krtól, 3 frt 40 krig	Össz.
Gépműhely	7	53	14	62	24	6	166
Fűtő	—	—	23	—	—	—	23
Légszuszgyár	—	—	1	1	1	—	3
Hengermű	—	11	4	1	4	—	20
Közönséges kovács	—	9	7	6	2	—	24
Rézkovács	1	3	1	—	4	1	10
Gépkovács	—	7	8	5	5	—	25
Kazánkovács	4	18	36	10	12	—	80
Reszelműves	—	—	—	3	1	—	4
Hajókovács	24	102	32	46	5	1	210
Ontó	4	7	3	2	6	—	22
Acé	1	13	62	148	17	3	208
Gőzfűrésзде	—	42	6	7	—	1	56
Mintaasztalos	1	1	—	4	1	—	7
Lakatos	5	10	4	17	5	1	42
Asztalos	—	4	4	39	6	1	54
Mázoló	1	29	9	7	1	—	47
Bádogos	—	2	—	10	—	1	13
Kárpító	—	3	4	4	2	—	13
Kőműves	7	5	2	15	—	1	30
Matróz-szabók	1	18	16	9	2	—	46
Kötélgyártó	32	13	6	6	1	—	58
Külső gyártelep	—	37	8	3	—	—	48
Kocsis és ör	—	8	—	—	—	—	8
abszolút szám	38	395	214	505	99	16	1217
százalékban	7.2 ^o	32.4 ^o	17.5 ^o	33.3 ^o	8.2 ^o	1.4 ^o	100

Látjuk, hogy a legáltalánosabb bérfokozat az 1½-2 frtnyi, mely osztályhoz, ugyanis a munkások teljes harmada tartozik. 1000 munkás között csak 14-nek munkabére magasabb a 2 frt 50 kr.-nál.

A munkabér névleg ugyanaz marad az egész éven keresztül, de tényleg mégis különböző az év különböző szakaiban. Bizonyos hónapokban ugyanis a munkanapot egy-két órával leszállítják, a mi egyértelmű a munkabérnek 10, illetőleg 20%-kal való

Februártól szeptemberig legmagasabb a munka-

bér, mert akkor a munkanap 10 órából áll. Szeptemberben már csak 9 óra, november közepétől kezdve pedig csak 8 óra.

Az akkordmunkát, a hol csak lehetséges, alkalmazza az igazgatóság. Alig van munkaág, melynél állandóan egyes munkások vagy egész csoportok akkordmunkával elfoglalva nem lennének. Érdekesnek tartottuk tehát megvizsgálni azt, hogy milyen befolyása van az akkordmunkának a munkás jövedelmére. E célból összehasonlítottuk bizonyos munkásoknak akkordmunkában szerzett napibéretét azon bérrrel, a melyet közönséges munkánál nyert volna és a többletet vagy kevesebbet, mert ilyen nincsen kizárva, százalékban fejeztük ki.

Egy asztalos például egy akkordmunkával nyolcz napig volt elfoglalva. Rendes, 1 frt 60 krnyi munkabére mellett, ezen idő alatt szerzett volna 12 forint 80 krajczárt. A kikötött akkordbér 16 frtot tévén, ezen asztalos 25%-al többet szerzett az akkordmunkával. Kisebb asztalosmunkáknál ugyanazon héten az akkordmunkával nyert többlet 32, 69, sőt 89%-ot tett.

A mázolóok között 19 ember vállalta el egy hajónak festését 78 forintért. Ezek ugyanazon idő alatt, melyet az akkordmunka igénybe vett, szereztek volna 54 forintot s így a többlet 42%.

Még a napszámosoknál is szokásos az akkordbér alkalmazása; így pl. a favágásnál, az áruk ki- és beraktározásánál, stb.

A következő felsorolásban összeállítottuk lékban kiszámítva azon többletet, mely akkordmunkában a különböző munkaágaknál egy hét folyama alatt eléretett.

Az asztalosoknál	52%
A lakatosoknál.....	40,,
A bádigosoknál	56 ,,
A kárpitósoknál.....	81,,
A matróz-szabóknál	40,,
A mázolóknál	47,,
Az öntőknél.....	38 ,,
A kötélgyártóknál.....	86,,
A napszámosoknál	7,,
A gépműhelyben	38 ,,
A gépkovácsoknál.....	85,,
A kazánkovácsoknál.....	19,,
A kovácsoknál	38 ,,
A hajókovácsoknál.....	45,,
A reszelőműveseknél	52 ,,
Az ácsoknál.....	31 ,,
Átlagban.....	43%.

Szokásos a hajógyárban a régiebb és kiválóbb munkások között újevkor jutalmakat kiosztani. Így 1887. január 1-én 208 munkás részesült ilyen jutalmakban, a melyeknek összege 2430 forintot tett, tehát átlag évenként csaknem 10 forintnyi jutalom esett a részesített munkásokra.

A hajógyárban 1880-ban kifizetett összes munkabérek *700,838 forintot* tettek. Így egy munkásra esett átlag 446 frt.

A szorgalomidők 1880-ban *448,184* napot tettek és így az átlagos munkásállományt véve tekintetbe, egy munkásra esett ez évben átlag 285 munkanap.

b) *Kiadótok.* Ezeknek lehetőleg pontos megismerése nagy fontossággal bírván, ennek kiderítését vizsgálatunk egyik főfeladatának tekintettük. És épen ezen a téren kellett a legtöbb akadálylal megküzdőnk. Itt nem meríthettük az adatokat okmányokból, bérlajstromokból, hiteles feljegyzésekből, hanem magukhoz a munkásokhoz kellett fordulnunk a szükséges adatok beszerzése céljából. Ezek pedig nem

igen voltak hajlandók a kért felvilágosításokat megadni. Hogy teljes képét nyerhessük a munkás háztartásának, a munkások egy része között kérdőíveket osztattunk szét a hivatalnokok és a munkavezetők által. Ezen kérdőívek főbb kérdései a munkások korára, családi állapotára, a munkabérre, a lakásviszonyokra, a lakbérre, a főbb élelmi és háztartási cikkekre, valamint azoknak árára, az adóviszonyokra és a betegség és életbiztosításra tett kiadásokra vonatkoztak.

Első ízben az összes kérdőíveket kitöltetlenül kaptuk vissza, nem azért, mert a munkások nem tudták azokat kitölteni, nem tudván azt, hogy mennyit költenek erre vagy arra, hanem mivel a bizalmatlanság tartotta őket vissza a választ megadni. A munkás képtelen azt felfogni, hogy léteznének olyanok, kik minden önzéstől menten érdeklődhetnek az ő sorsuk iránt. A legtöbb munkás kereken megtagadta a kérdőívek kitöltését, a melyet valamely őket fenyegető baj, előhírnökének tekintettek. Részint egyáltalán nem kaptuk vissza a kérdőíveket, részint pedig azon megjegyzéssel, hogy a megkérdezett maga sem tudja, hogy mennyit költ erre vagy arra. Legdrasztikusabban fejezte ki magát egy kovács, mondván, hogy ő »biz senki fiát se hagyja gyomrába pillantani«.

A legjobb módszer a munkásviszonyok megismerésére kétségkívül az volna, melyet *Merrywether* amerikai tudós követett, a ki egy teljes esztendő töltött, mint közönséges munkás, a munkások között, – csakhogy kissé kényelmetlen. Végre sikerült a művezetők közvetítésével több munkással megismerkednünk és ezektől közvetlenül, szóbeli érintkezés

útján szereztük be a szükséges adatokat. Vizsgálattunk sikerét nagyban elősegítették a munkások fogyasztási egyletének a jobb munkások köréből kikerülő vezetői. Bepillanthattunk az egyes munkások fogyasztás-egyleti könyvecskéibe s azokból pontosan megállapíthattuk az egyes élelmi cikkekre havonként tett kiadásokat.

Mindenekelőtt a *lakásviszonyokat* fogjuk vizsgálni.

Bár az ó-budai munkások lakásviszonyai sokkal jobbak a balparti társaiknál, absolute még sem nevezhetők kedvezőknek. A főváros jobbpárti kerületeinek egyes részei egészen vidékies külsővel bírnak; a III. kerületnek legnagyobb része is ilyen. Nincsenek itt magas bérkaszárnnyák, sőt ritkák a pinczelakások is, csak a magas lakberek emlékeztetnek arra, hogy a fővárosban vagyunk. A legszerényebb igényeknek megfelelő szoba és konyhából álló lakást a város beltelkein 80 frtnyi évi béren alul kapni lehetetlen-ség. Künn a szőlők között azonban, messze a gyártól, bérelhetők düledező félben levő viskók 60 frtért is. A lakások legnagyobb része nem felel meg a közegészség kívánalmainak. Gyakran összeáll két család és közösen bérel egy nagyobb lakást. A konyhát közösen használják s így egy családra esik azután 70-100 frt. Csaknem minden munkáslakásban vannak kiadandó ágyak. Nem ritkán a munkás, 6-8 tagból álló családjával, a konyhába húzódik, a drága szobát jó pénzen átengedve az albérlőknek. A legénymunkások 3-5 frtot fizetnek havonként az ágyért. A külön szoba »fényűzését«, csak kevés engedheti meg magának.

Hogy a munkásoknak kedvezőtlen lakásviszonyain segíteni kell, azt a Dunagőzhajózási Társaság már

több év előtt belátta és öt percznyi távolban a hajógyártól, a Duna mentén egy eredetileg hat házból álló munkástelepnek vetette meg alapját. Oly nagy volt a kereslet az egészséges és *aránylag olcsó* lakások után, hogy nemsokára indítatva érzé magát a társaság, négy új házzal gyarapítani a telepet, úgy, hogy az jelenleg 10 házból áll, a melyekben 141 lakás áll a munkásoknak rendelkezésére. A nagyobb lakások heti bérösszege 2 frt 25 krt tesz (évi bér 117 frt), a kisebb lakások pedig hetenkint 1 frt 40 krt fizetnek (évi bér 72 frt). A házak szerkezete rendkívül egyszerű és könnyű. A nagyobb lakásokhoz egy kis udvar tartozik, melynek térfogata 6-10 négyszögméter. Talán felesleges felemlíteni, a főváros szomorú lakásviszonyai köztudomásúak lévén, hogy ezen munkástelepen lakás, még sohasem állott üresen. A házak különben a Dunagőzhajózási Társaság vagyonszerkezetében 203,000 frtnyi értékkel szerepelnek. A bruttó-jövedelem 1886-ban 12682 frtot tett.

Mint a hajógyári munkásokat jellemző körülményt fel kell említenünk, hogy 42 munkás saját házában lakik, ezeknek legnagyobb része házasság, vagy örökség útján került a munkások birtokába. Takarított pénzből csak nagyon kevés vásároltatott, egyes jobban fizetett munkavezetők által. A házak jobbára földszintiek és forgalmi értékük különben nem igen haladja túl a 3000 frtot. Munkásházat építő szövetkezet a fővárosban nincsen.

A lakások belseje és berendezése sok helyen meglepett bennünket, mert a szegényes külsejű hajlékokban, a kényelem és csinosság nyomaira akadni elkészülve nem voltunk. A legtöbb lakás példászerű tisztaságban és rendben van tartva. A hófehérre

meszelt falakon sokhelyütt aranykeretű tükröket és ríktó színnyomatos olajképeket láttunk. A bútorok szegényesek, de tisztességeseK. Az ablakokon egynehány virágcserep, néhol vakító fehér csipkefüggöny barát-ságos külsőt kölcsönöz a munkáslakásnak. De nem minden lakásból távoztunk ilyen kellemes benyomásokkal. Füstös konyhákba is jöttünk, a hol az asszonyt mosódézsánál találtuk, melynek forró párája az egész lakást betöltötte. A szobában kötelek voltak kifeszítve, rajtuk nedves fehérműek. Ezen egészségtelen állapoton a társaság egy mosóháznak, valamint egy szárítóhelyiségnek berendezésével olcsó szeren segíthetne.

A munkástelep, melynek továbbfejlesztése igen kívánatos volna, kiegészítését nyeri a jól berendezett gyári kórház és a gyári iskola épületei által.

A mi az *élelmezési* viszonyokat illeti előre kell bocsátanunk, hogy a hajógyári munkások jó élethez vannak szokva. Hihetetlennek tartják, hogy léteznek emberek, a kik egész éven keresztül csak elvétve esznek marhahúst és csak burgonyával és kenyérral táplálkoznak. Kivétel nélkül az összes megkérdezett munkások hármat jelöltek meg főtáplálékukként, húst, kenyeret és bort. Sokan el sem képzelhetnek ebédet hus és bor nélkül.

A *reggeli* csaknem kivétel nélkül szalonnából, kenyérből és egy kis pohár pálinkából áll. Kávét csakis az asszonyok és a gyermekek isznak. Az ebéd áll rendesen levesből, főzelékből egy darab hússal, vagy pedig, ami azonban ritkább, tésztából. A vacsora az ebéd felmelegített maradékaiból áll. Frisset estére csak ritkán főznek, többször megesik, hogy kolbász- vagy sajtfélét esznek.

A fogyasztott hús mennyiségét a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján átlag 20 dekára tehetjük személyenként és naponként. A hetenkénti húsfogyasztás a különféle munkáscsaládoknál 2-6 kiló között ingadozik. Főképen csak marhahúst vásárolnak a fogyasztási egyletnél, disznóhús csak jelentéktelen mennyiségben, a mi arra vezethető vissza, hogy a munkástelepen lakó munkások legnagyobb része maga hizlal sertést.

A hétköznapi ebédétől egészen eltérő képet nyújt a vasárnapi ebéd, mely gyakran lakomának is beillenek. Van ilyenkor 4-5 tál étel is; pecsenye, hal, gyümölcs is. A hal különben nem ritkán szerepel az ó-budai munkások étlapján, a kik közül sokan üres óráikat kedvtelés és mellékkereset céljából halászatra szokták fordítani.

A búzalisztból készült kenyeret otthon szokták készíteni. Igen jónak mondják. Főképen a 7-es lisztet használják kenyérsütésre. Öt felnőtt tagból álló család átlag 12 kiló lisztet fogyaszt hetenkint. Hatos számú lisztből, mely tésztára használtatik, 2-3 kilót fogyasztanak átlag.

A *bor* a főbb élelmezési cikkek közé tartozik, de a munkások azzal visszaélni nem szoktak. Az ó-budai bort, mely a fővárosban jó névnek örvend, a korcsmákban 14 krtól feljebb mérik literenkint. Egy munkás átlag $\frac{1}{2}$ liter bort fogyaszt naponként. Sörből keveset fogyasztanak. A pálinka élvezete csakis a reggelinél szokásos; kivételt képeznek e tekintetben a felvidéki napszámosok, kik az Ó-Budán is nagyszámban található pálinkamérések törzsvendégei.

A mi a *dohányzást* illeti, a munkások hétköznap csak pipadohányt szívnak, naponként átlag egy ese-

magot, melynek ára 8 kr. Vasárnap rendszeren szivart szívnak és erre átlag egy hétre 20 krt költenek.

A többi fogyasztási cikkek között nagyobb szerepet játszanak: a *burgonya*, melyből a család nagysága szerint átlag 10-12 kiló fogyasztatik, továbbá a *czukor*, átlag ½-1 kiló, a *káv*, melyből 10-15 dekát és kétszerannyi pótkávét fogyasztanak hetenként.

Sóból átlag 1 kilót fogyasztanak hetenként.

Kőolajból hetenként átlag egy literre van szükség. A fűtés részben fával, részben kőszénnel történik. Egy-egy munkás családra évenként 1-1½ öl fa számítandó. *Kőszénből* a téli hónapokban 2-8 méter-mázsát fogyasztanak havonként. *Szappanból* átlag egy kilóra van szükségük havonként.

A legtöbb itt felsorolt cikket a hajógyári munkások az általuk 1808-ban alapított »budapesti munkások fogyasztási és önszegélyző szövetkezete« árucarnokából legjutányosabb áron szerezhetik be. Ezen szövetkezet nagy virágzásnak örvendett a 70-es évek elején, midőn máris 1800 tagja volt; de akkor a hajógyári munkás állomány 2500 főnél nagyobb volt, 1886-ban 349 tagja volt, míg 1887-ben a tagok száma 300-ra olvadt le, a mi a munkások számának apadására vezethető vissza.

A tagok a szövetkezet kötelezettségeiért csak betéteik, illetve üzletrészeikkel felelősek. Minden tag 5 forint betétet fizet és magát, míg betéte 50 frtra nem emelkedik, 10 kr. heti betétei fizetésére kötelezi. A bevásárlás könyvecskékkel történik és a számlák hetenként egyenlítendőek ki. Törlesztés mellett csakis ruha, czipő és tüzelő-fa adatik 1 frtnyi heti részletek ellen. A betét kamatai, míg a betét 50 frtra nem emelkedik, nem adatnak ki, hanem a tőkéhez csa-

toltatnak. A betételek 6%-al kamatoznak. A tagoknak tíz frtig és három óra terjedhető 8% kamat mellett kölcsönhitel nyittatik. A hátralékos kamatok lefizetése után azonban a lejárat az igazgatóság által újból meghosszabbítható. A kiszolgált kölcsönnek különben az illető tag betételével fedezve kell lennie. Az igazgatóság tagjai, valamint az összes tisztviselők a munkások köréből kerülnek ki. A fogyasztási egyesület árucarnoka, valamint saját mézszárszéke az egyesület birtokát képező házban van.

Az évi mérlegfelállítása után elért tiszta jövedelemből mindenekelőtt a szövetkezet költségeit és a betétek kamatait fedezik, a megmaradt többlet egy-egy részét a tartalék tőke gyarapítására fordítják, $\frac{3}{4}$ részt pedig a tagok között fogyasztásuk arányában felosztják.

A fogyasztási egyesület forgalma 1886-ban 59500 frtot tett, 13,698 frttal kevesebbet mint az előző évben, a minek oka a tagállomány csökkenésében keresendő. A tagok családos munkások köréből kerülvén ki, összehasonlítva a női munkások számát a fogyasztási egyesület tagjainak számával, azt találjuk, hogy a családos munkások 44,4%-a tagja az egyesületnek.

A következőkben közöljük a főbb fogyasztási cikkek piaci árát 1887 november hó végéről.

4 □ m. (öl) tüzelő fa . . .	13 frt 50 kr.
100 kg. 6-os liszt	12 „ — „
100 „ 7-es liszt	11 „ — „
1 „ marhahús	— „ 50 „
1 „ disznóhús	— „ 56 „
1 „ zsír	— „ 60 „
1 „ burgonya	— „ 4 „
1 „ cukor	— „ 42 „
1 „ pörkölt kávé	2 „ 40 „

1 liter bab	—	frt 10 kr.
1 „ borsó	—	„ 18 „
1 „ rizskása	—	„ 32 „
1 kg. só	—	„ 13 „
1 „ szappan	—	„ 32 „
1 „ kőolaj	—	„ 18 „

A ruházatra fordít a nőtlen munkás évenként átlag 30-40 frtot. A családos munkásoknál azonban a ruházatra fordított összeg gyakran kétszer akkora, bár a nők leginkább maguk szabják a saját, valamint a gyermekek ruháit. A ruházat átlag a munkás szerzeményének 10%-át veszi igénybe.

Ezek után áttérhetünk néhány munkáscsalád háztartási költségének megállapítására. Ez iránt a következő tábla (lásd 140. oldal) tartalmaz öt tipikus példát, melyekről megjegyezzük, hogy azok egytől-egyig a konkrét esetekből vannak merítve.

A kiadások felsorolásánál azon összegekről sem szabad megfeledkeznünk, a melyeket a munkás önbiztosításra és tagsági díjakra fordít. Mint az általános munkás betegsegélyző pénztár tagja fizet évenként 1 frt 20-3 frtot. Számos munkás azonban nejét is beírhatja az egyletbe. Nem ritka az olyan munkás sem, aki életét valamely biztosító-társaságnál 100-600 frtig terjedő összegre biztosította, ami évi 6-20 frtnyi kiadást okoz. De a tagsági díjak a biztosítási díjakkal együtt sohasem haladják túl a munkás szerzeményének 6%-át.

Az állami és községi adó a munkás kiadásaiban átlag 10 frittal szerepel.

A napszámosok azonban adótörvényünk értelmében általános jövedelmi adót nem fizetnek, de ha hadmentesek, a hadmentességi illeték fizetése alól fel-

Munkások háztartási költsége.

Családi foglalkozása	A család létszáma	Bevételek		K i r á d á s o k												
		1. Családi szociális segély	2. Családtagok szociális segély	lakbér	adó	életbiztosítási és tagsági díjak	életi szerek	szesziszilakok	dohány	fűtés és világítás	ruházat	Összesen				
A. Kovács	50	Felcségy, 18 éves fiú (szerezhetetlenként 6 forintot s abból 4 forinttal járul a háztartás költségéhez), 15 éves fiú (járastananyag, a szülők támogatására szorít)		540	208	748	70	10	30	364	80	25	30	100	689	59
B. dr.	53	Felcségy és három felöltött leány (varrással foglalkoznak)		540	270	810	72	10	30	380	36	24	24	150	636	114
C. Kárpátos	32	Felcségy és lánthozajnos (veszemény)		624	—	624	100	10	32	250	16	26	25	80	552	65
D. „	30	Anyja, ki a háztartást vezeti		408	—	408	00	10	20	18	32	23	20	50	460	7
E. napsz.	28	Nincs		360	—	360	48	—	1	00	182	36	24	—	30	321

* A családfő életét a magyar államilagos biztosító társasulatnál biztosította, továbbá ő és neje tagjai a betegsegélyző pénzintézetnek a családfő ezrei kívüli egy dubliróluk is tagjai, a bol 6 fty tagsági díjat fizet éventéknél.

Feladeg v. egyéb szociális költségre fordíthatók

mentve nincsenek. És most miután felsoroltuk és részleteztük a főbb kiadásokat, a részben a munkásoktól, részben a fogyasztási egylettől nyert adatok alapján összeállíthatjuk egyes munkáscsaládoknak háztartási költségvetéseit.

A munkások közül egy némelyiknek van mellék keresete, mint házmesternek, vagy szatócsnak, vagy kisebb” bormérések tulajdonosának.

A nők legnagyobb része a háztartás mellett még háziiparral is foglalkozik, ami nagyban hozzájárul a munkás családok helyzetének javításához. Áldásos e tekintetben az ó-budai munkásokra nézve a cs. és kir. katonai felszerelési raktár, amely egész éven keresztül több száz nőt foglalkoztat öltönydarabok, köpenyegek, sipkák, borjúk stb. varrásával. A darabszám szerint fizetett munkabér meglehetősen alacsony, de azért a nők, némi szorgalom mellett, naponként mégis kereshetnek 30-60 krt, a nélkül, hogy azért kénytelenek lennének gazdaságukat elhanyagolni.

Hogy a munkások segélyezése betegség esetében miként történik, azt már fentebb vázoltuk. Hátra maradna tehát még csak annak előadása, miképpen segélyezik a rokkant munkásokat, valamint az elhunyt munkások özvegyeit és árváit. A Dunagőzhajózási társaság csak hivatalnokait részesíti nyugdíjban egy külön alpból, egyéb alkalmazottjai nyugdíjra igényt nem tarthatnak. Ezen nem-nyugdíjképes alkalmazottak özvegyei és árvái segélyezéséről a Dunagőzhajózási-társasági munkásoknak Bécsben székelő «segély-egyleténél» gondoskodnak. Ez egylet 150 frtig terjedhető segély-összegeket utalványoz tagoknak, sőt kivételesen nemtagok özvegyeinek és árváinak is. Az egylet vagyona meghaladja a 26000 frtot 1885-ben

3850 frtot fordított segélyezésekre. Különben a Duna-gőzhajózási társaság igazgatósága a nem-nyugdíjképesek segélyezéséről sem feledkezik meg. A huzamosabb ideig alkalmazva volt munkások 3 frt 50 krnyi heti »kegydíj«-ban részesülnek. Ilyen kegy díjat 1887. végén 46 rokkant munkás élvezett. Továbbá a gyárban legalább 10 esztendeig alkalmazott munkás özvegye 3-4 hónapi munkabér kiutalványozásával nyer végkielégítést.

A munkások körében újabban mozgalom keletkezett egy munkás-nyugdíj egyesület alapítására, melybe az előttünk fekvő felhívás szerint, minden a hajógyárban alkalmazott munkás köteles lenne belépni. Minden szerzett forint után egy krajczár a nyugdíjalap számára lenne levonandó. A munkásnak munkaképtelenség esetén 15 éves korától 40 éves koráig, 6 év után, 31 éves korától 60 év koráig 4 év után, és 61. éves korán felül 3 év múlva lehet igénye a nyugdíjazásra. Az egyesület egész vezetése a munkások által a munkások közül választott igazgatóság kezébe lenne letéve. A munkások meg vannak arról győződve, hogy a Dunagőzhajózási társaság az alaptőkéhez, valamint az évi járulékokhoz bizonyos összeggel hozzá fog járulni, annál is inkább, miután ezen intézmény által az u. n. »végkielégítés« és »kegy-díj« fizetése beszüntethető lesz.

IV.

A munkások műveltségi, erkölcsi és politikai viszonyai.

A munkások műveltségi állapotáról meglehetősen tiszta képet szerezhethünk a hajógyár munkás törzs-

könyvéből, a melyben minden munkás törzslapján, megtaláljuk az iskolai műveltségre vonatkozó adatokat. Úgy találtuk, hogy az összes munkások 73%-a írni és olvasni tud, még pedig 100 belföldi munkás között tud írni-olvasni 74, míg 100 külföldi munkás között csak 68. A hazai munkások műveltségi állapota tehát kedvezőbb a külföldiekénél. A mi az iskolai műveltséget az egyes munkaágaknál illeti, úgy a legtöbb írni-olvasni tudó munkásokkal az asztalosak és gépkovácsoknál találkozunk; kedvezőtlenebb a műveltségi állapot a hajókovácsoknál, a fűtőknél, mázolóknál és kőműveseknél.

A munkás törzskönyvből meggyőződünk, hogy a fiatalabb munkások csaknem kivétel nélkül iskolai műveltséggel bírnak, némelyik egynehány gymnasiumi vagy reáliskolai osztályt is végzett. Többek között láttunk egy ácsot a ki tökéletesen beszél latinul. Egy közönséges napszámos is van a hajógyárban alkalmazva, a ki a tanítóképezdeből került a taliga mellé. Szép kézírása miatt néha a gyári irodában is alkalmazzák – de ha nincs számára az irodában munka, ki kell menni ismét az áruk ki- és berakásánál segíteni.

A munkások között számosan szorgalmas újság-olvasók és különösen a képes napilapok örvendenek kivált vasárnap nagy kelendőségnek. Könyvek olvasására nem igen érnek rá a munkások, bár gyakrabban találkoztunk a munkáslakásokban azokkal a füzetekben megjelenő »érdekesítő« regényekkel.

Ezen a képzeletet rontó, az érzelmeket elvadító férczműveknek bőbeszédű elárusítói (Kolporteure) jutalomdíjakkal édesgetik az előfizetőket. Az érdekesítő regény utolsó füzetével, (rendesen a 80-ik, de

nem ritkán az 50-ik,) nemcsak kielégítő végét a cselekménynek, hanem egy »értékes« ajándékot is »garantíroznak«, a milyen pl. »egy gyönyörű függőlámpa« vagy egy »elegáns kávékészlet« – csekély 3-5 frt ráfizetése mellett.

Van ugyan a főváros III. kerületében egy »nép-és iskolai könyvtár«, mely ingyen kölcsönöz jó könyveket, de ennek létezéséről a munkások mitsem tudnak.

A munkások gyermekei számára a hajógyár igazgatósága egy czélszerűen berendezett, a munkástelep közelében fekvő iskolaépületet emelt, a melynek berendezését és tanerőkkel való ellátását a fővárosi tanács vállalta el. Ezen iskolában 1886-ban 107 gyermek volt beiratkozva. A tanulók előmenetelével és felfogási képességével a tanítók nagyon meg vannak elégedve és különösen kiemelik a szülők igyekezetét a gyermekek nevelését lehetőleg előmozdítani.

Ragályos betegségek ritkábbak, mint a kerület többi iskoláiban és egyáltalán kielégítőnek mondható a gyermekek egészségi állapota, a mit részben a telep kitűnő kútvizének tulajdonítanak. A legtöbb gyermek jól van táplálva, a kiknél pedig a táplálkozás fogyatékosnak mutatkozott, a népkonyhában kapnak a főváros költségén ebédet.

Nem mulaszthatjuk el e helyen egy pár jellemző vonás feljegyzését. Karácsonkor a hajógyári és a »Goldberger-féle kékfestő-gyár« munkásainak egy része karácsonfát állít fel és összegyűjtött filléreikből egynéhány szegény iskolás-gyermekeket látnak el meleg téli ruhával. Így 1887-ben is 12 szegény gyermeket ajándékoztak meg, a mi egy kis ünnepélylyel volt összekapcsolva. Azonfelül a vasárnapi golyóvetés

alkalmával perselyt is köröznék, melybe egy év alatt krajczáronként 50-60 forint gyűl be, mely összegből a telep-iskola legszorgalmasabb tanulóit jutalmazták.

Különben a társadalom sem feledkezik meg a szegényebb osztályok gyermekeiről. Állított bölcsödét, gyermekkerteket, kisdédóvóintézetet, télen a szegény gyermekek felruházásáról gondoskodik, már megkezdte a beteges gyermekeket a nyári hónapokon át üdülésre küldeni, stb.

A munkások erkölcsi tekintetben kedvező képet nyújtanak. Iszákos munkás a hajógyárban a ritkaságok közé tartozik. Jobbára komoly, békés természetű emberek, a kikkel a rendőrségnek csak nagy ritkán akad dolga. A családi érzék nagyon ki van náluk fejlődve. Az összes munkások 55%-a nő ember. Ha pedig különbséget teszünk belföldi és külföldi munkás között, azt találjuk, hogy a belföldi munkásoknál 48 házasember esik 100 munkásra, míg a külföldieknél 67. Hogy a belföldi munkás között aránylag több a nőtlen munkás, az arra vezethető vissza, hogy a fiatalkori, 20 éven aluli munkások csaknem kivétel nélkül a belföldi munkások kategóriájába tartoznak és ezek okozzák a kedvezőtlenebb arányt. A »vad házasságok« nem tartoznak a ritkaságok közé, de számukat meghatározni nem sikerült. A munkáscsaládokban rendszeren nagy a gyermekáldás; némely munkásnak 6-8 gyermek táplálásáról és neveléséről kell gondoskodnia. Érdekes lett volna a gyermekek számát pontosan felvenni, de ebbeli törekvéseink hajótörést szenvedtek, a munkás-törzskönyv hiányosságán.

Az általuk szerzett tapasztalatok, valamint több

megbízható egyén egybehangzó nézete alapján konstatálhatjuk, hogy általában az asszony kormányoz a munkáscsaládokban. Ő vezeti a háztartást, ő kezeli a pénzt, a mit sokan, tekintettel a munkások hajlamaira, igen üdvösnek mondanak. Nem szokatlan látvány, hogy az asszonyok szombat este csoportostúl állanak a gyár kapujánál és férjeiktől elveszik a hetibért, a melylyel azután ők gazdálkodnak a hétnek folyamán; a férj csak kisebb-nagyobb zsebpénzt kap dohánnyra, borra.

A hajógyári munkások zöme a közügyekkel keveset törődik, választói jogosultsággal a legtöbben nem bírván. Ama mozgalom azonban, mely az általános képviselőválasztási jog behozatala érdekében szerte az országban a munkások között megindult és a mely népgyűlések határozataiban tükröződik vissza, a hajógyári munkások között is visszhangra talált.

A hajógyári munkások között 58 bír képviselőválasztási joggal, még pedig 42 ingatlan birtok, 4 szatócs- vagy korcsmaüzlet után fizetett adó alapján, 12 ács pedig nemesi oklevél alapján eszközölte ki felvételét a választópolgárok névjegyzékébe! Eme ácsok, kik büszkéek nemességükre, soha nem mulasztanak el a választó polgárok névjegyzékének összeállításánál a pecsétes levéllel bizonyítani alkotmányos jogukat.

Az utolsó képviselőválasztás alkalmával az összes választói jogosultsággal bíró hajógyári munkások a kormánypárti jelöltre szavaztak, bár a kerületben egy függetlenségi párti jelölt is volt felállítva.

Bár nem csekély azon munkások száma, kik anyagi sorsukkal megelégedve nincsenek és nem kevesen vannak azok, kik alig elégíthetik ki a leg-

égetőbb szükségleteket, mégis konstatálhatjuk, hogy socialistikus eszmék a hajógyári munkások között eddigelé gyökeret nem vertek, bár egynehány év előtt nem hiányoztak bizonyos, a külföldről jövő agitátorok, kik igyekeztek a munkásokat a jelenlegi társadalmi rend ellen izgatni; de miután csakhamar észrevették, hogy a hajógyári munkások nem rokon-szenveznek a socialistikus és kommunistikus utópiákkal, más, alkalmasabb színteret kerestek működésük számára.

A GYÁRI BALESETEK.¹⁾»

A gyári balesetek kérdésével az irodalom eddigelé meglehetősen mostohán bánt, a mennyiben csak nagyon kevés figyelmet fordított reá, kevesebbet talán még, mint maga a gyakorlati élet. Míg a bányákban és a vasúti szolgálatban előforduló balesetekről, azoknak számáról, neméről, az azokat előidéző körülményekről máris meglehetősen tiszta képet szerezhethünk a rendelkezésre álló statisztikai adatokból, addig a gyári balesetek statisztikája még rendkívül szegény. Pedig fontossága szembeötlő már csak egy esetleges baleset elleni biztosítás szempontjából is, mely csak nagyobb számú, pontos és megbízható adatok alapján fogatosítható, a melyekből meg lehet ítélni, hogy átlag milyen gyakoriak az egyes gyárakban, vagy az egyes foglalkozási nemeknél és munkásosztályoknál előforduló balesetek, továbbá, hogy milyen a lefolyásuk, halálos kimenetelűek-e, vagy csak munkaképtelenné teszik az áldozatokat, avagy végre csak bizonyos időre akadályozzák a szerencsétleneket a munkában.

Legtermészetesebb és legegyszerűbb volna a szükséges adatokat közvetlenül a munkaadóktól besze-

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” V. évfolyamában. (1888.)

rezni. De ez eljárás elé nagy akadályok gördülnek. A gyárosok rendszeren nem vezetnek jegyzékeket a műhelyeikben előfordult balesetekről és ha teszik is, közelfekvő okoknál fogva nem igen hajlandók adataikat közzétenni. A gyáros legtöbbször csak az utolsó nagyobb szerencsétlenségre emlékszik, a »kisebb, jelentéktelenebb eseteket« mellőzi. Sok gyáros annak a nézetnek hódol, hogy »a gyár végre is nem rózsakert, melyben büntetlenül lehet sétálgatni« és hogy: »a gépek bizony vad bestiák, melyek nagyon gyakran harapnak«. Nem egy munkaadónak felfogását illusztrálja élénken az a nyilatkozat, melyet egy Német-Országban letárgyalt »szavatolási perben« egy gyáros tett s a mely szerint egy nyomda gépmesterének mernie kell az üzemben levő gyorsajtóba belemenyülni, hogy a szalagokat rendezze, mert különben nem való gépmesternek.

Jiogy a gyárosoknál eszközölt kérdezősködéssel milyen szegényes anyag szerezhető be a leglelkiismeretesebb eljárás mellett is, azt bizonyítják azok az eredmények, melyeket az iparfelügyelők jelentései az általuk 1887-ben megvizsgált gyárokra nézve tartalmaznak. (Közgazdasági Értesítő 1887.) Lehetséges-e, hogy a pécsi kamara területén az utolsó 10 esztendőben 12 gyár 1073 munkásai között csak öt nagyobb baleset történt; pedig csak ennyiről beszéltek a vizsgálatlalt megbízott hatósági közeg előtt, avagy lehetséges-e, hogy a fiumei kerületben, hol 10 gyári telep (közöttük egy torpedó-gyár) van, a melyekben 4334 munkás van alkalmazva, tíz év alatt csak egy baleset történt; pedig csak ennyiről szerezhetett a jelentést tevő tudomást. Hasonlóak a többi kerületekben elért eredmények. E jelentéktelen számokat szemlélve,

még azok előtt is, a kik nem foglalkoztak behatóbban a gyáripár természetével, világos, hogy a megkérdezett gyárosok sokat és hamar felejtettek.

Legyen tehát szabad a gyári balesetek kérdésének élénkebb megvilágítására más rendelkezésünkre álló adatokat felsorolnunk. Mühlhausen-ben a gépek általi szerencsétlenségek megakadályozása céljából alakult társulat jelentéséből látjuk, hogy a résztvevő gyárakban 10 év alatt történt: halálos szerencsétlenség 25, a kar elvesztését okozó baleset 10, sérülés a karon és a czombon 39, sérülés a kézen 1, az ujjakon 147, sérülés a fõn lá, zúzódások 7, fulladás, égés 6, metszés 3, összesen 249. A körülmények, melyek között a szerencsétlenségek bekövetkeztek ezek voltak: csúszás, esés s esõ tárgyak által való sérülés 18, kerekek kezelése közben bekövetkezett sérülés 10, elõvigyázati szabályok elhanyagolása által okozott balesetek a dolgozó gép tisztítása közben beállott szerencsétlenség 38, praeventiv szerek hiányos volta által okozott szerencsétlenség 1, saját játéka által okozott szerencsétlenség 5, mások pajkossága által okozott szerencsétlenség 5, összesen 349.

A magyar munkásbetegségélyzõ és rokkantpénztár tagjaira vonatkozó alábbi adatokat, melyek 6 évrõl: 1876-1881-ig szólnak. Ecséri Lajosnak nagybecsû tanulmányából közöljük.²⁾

Balesetek következtében volt:

	betegedés	halálozás
Vasöntõ	228	-
Malommunkás	756	15
Kovács	464	2
Lakatos- és fõmmunkás	761	5
Napszámos	1622	18

²⁾ A munkássegélyzés ügye Magyarországon. Budapest, 1884.

E számokat a tagok számához viszonyítva azt tapasztaljuk, hogy a legtöbb baleset van a kovácsoknál, kik között 100 tagra 12, száz-száz megbetegedésre 28 sérülés esik. A többi élethivatások között a résztvevők számához képest még igen számos sérülés fordul elő a napszámosok, a vasöntők s lakatosok között, kiknek százára körülbelül nyolcz szerencsétlenség esik. Az 5459 sérülés között, mely az általános munkássegélyző-egylet tagjait 1876-1881-ig érte, mindössze 61, tehát az összes eseteknek több mint egy százaléka végződött halállal.

Szintén Ecseri útján bírjuk a következő, a Ganz-féle vasöntöde s vaggongyár munkásaira vonatkozó adatokat. E gyárban 1879-1882-ig 2813 munkás volt alkalmazva, közöttük 1270 napszámos, 287 vas-esztergályos, 48 kovács, 425 lakatos, 375 vasöntő, 78 öntvénytisztító, 98 asztalos és 220 tanoncz. Összesen 541 baleset fordult elő, melyek összesen 7734 napon át tartottak. Itt tehát minden ötödik egyénre esik egy sérülés, míg az általános munkás-egylet tagjai közt csak 10-11 munkásra jut egy baleset. Minden szerencsétlenségre 14 betegnap számítható. A foglalkozást véve tekintetbe, úgy találjuk hogy az összes esetek 62 százaléka a napszámosokat éri. A beállott betegségek is sokkal hosszabb gyógykezelési időt vonnak maga után a napszámosoknál, mint a tanult munkásoknál, átlag 18,7 napot. Aránylag még gyakrabban találkozunk balesetekkel a tanoncok közt – 31 személyre egy baleset – a betegségek lefolyása azonban az utóbbiaknál sokkal rövidebb, a mennyiben átlag csak 11 napot vesz igénybe. A napszámosok közt azért oly gyakoriak a balesetek, mert egyrészt nem bírnak a kellő ügyességgel és gyakorlattal, más-

részt a legexponáltabb helyekre állíttatnak. A tanoncok pedig avatlanságuk és járatlanságuk áldozatai. A szerencsétlenségeket előidéző körülményeket véve tekintetbe, azt találjuk, hogy okozta: megégés IH, gépek által való összezuzás 70, és 82, eső tárgyak által való sérülés 136, géprészek által megsebesítés 131, egyéb sérülések 36 esetben. Egy újabb író dr. Singer művéből³⁾ idézzük a következő adatokat: Egy csehországi kelmefestő-gyárban, a hol átlag 200 munkás van alkalmazva, az utolsó két évben 28 baleset történt. A reichenhergi István kórházban 8 évben 105 baleset alkalmával megsérült gyárimunkás gyógykezeltetett, a betegségek átlagos tartama 87 nap volt, a, mi az esetek súlyosságára enged következtetni. A 105 beteg közül 10 meghalt, 7 amputáltatott, a többi pedig egy-négy naptól huszonhárom hétig terjedő időközben felgyógyult. E sorok írója, ki a főváros egyik legnagyobb gyártelepét – az óbudai hajógyárat – behatóbb social-statistikai tanulmány tárgyává tette, abban a szerencsés helyzetben volt, hogy a hajógyári kórház orvosának szívessége folytán betekintést szerezhetett a hivatalos évi kimutatásba, valamint a beteglajstromokba s így a hajógyári munkások körében 1886-ban történt balesetek pontos statistikájának birtokába jutott. Ennek alapján konstatálhatjuk, hogy alig múlik nap, a melynek nem volna a gyári munkások között a maga áldozata, alig van a gyárban munkás, a ki kisebb-nagyobb sebhelyet fel nem mutatna. 1886-ban az összes 562 betegedési eset között 228, azaz 40 százalék baleset következménye. Mint-

³⁾ Untersuchungen über die socialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmen. Leipzig, 1885.

hogy a munkások állománya 1500 fő körül ingadozott. Minden hetedik egyénre esik egy sérülés.

A részletes kimutatás a következő: 1886-ban kezeltetett gyári orvos által:

betegség neve	betegek száma	betegnapok száma
Friss seb	100	1533
Zuzódás	66	510
Ficbamodás	1	33
Csonttörés	4	214
Égési seb	10	101
Sérv	19	35
Bőrlehorzsolás	2	14
Szemsérülés	26	677
Összesen	228	3117

Az összes betegnapok 9793-at tesznek ki és így a sérülések az összes betegnapok 31 százalékát teszik. Halálos kimenetelű sérülés ez évben nem fordult elő. A mi a sérült munkások foglalkozását illeti a hajókovácsok között esik meg a legtöbb sérülés. Utánuk foglalnak helyet az ácsok, továbbá a gőzfűrészdében alkalmazott munkások. A hajógyárban is azt találtuk, hogy a legtöbb baleset a napszámosok és segédmunkások között történik. A legtöbb gyáros abban a véleményben van, hogy a balesetek javarésze, a munkás könnyelműségének és vigyázatlanságának rováására Írandó. Azt mondják, hogy a munkás gyakran elhanyagolja a szükséges elővigyázati szabályokat, hogy gyakran a munkások részsegsége és pajkossága okozói a szerencsétlenségeknek. Különösen hangsúlyozzák, hogy a legtöbb baleset a hét elején történik, midőn a munkás agya még kábult a vasárnapi mulatságoktól, midőn még nincsen helyreállítva a testi és lelki egyensúly.

Bár megengedjük, hogy sokszor tényleg a munkás a vétkes, mégis azt hisszük, hogy a legtöbb esetben maga a gyári berendezés, valamint a gyáros rendelkezései okozzák a gyári baleseteket. Sok gyáros takarékoságából nem szerzi be azokat a készülékeket, melyekkel sok szerencsétlenségnek elejét lehetne venni, vagy nem eszközölheti azokat az újításokat, melyeket a modern technika a balesetek elhárítására előír. Sok gyáros helytakarítás miatt túlságosan sűrűn helyezi el a munkagépeket, úgy, hogy gyakran a legelővigyázóbb munkás is baleset áldozatává lesz. Sok gyáros időtakarítás miatt olajoztatja és tisztítatja a gépeket üzemközben, mi számos szerencsétlenségnek okozója. Sok gyáros ember takarítás miatt gyermekeket, tanoncokat vagy napszámosokat állít oly géphez, melyhez tapasztalt és tanult munkást kellene állítani. Mindez és hasonló visszaélések megakadályozására egy czélszerű gyári törvény alkotása és szigorú gyárfelügyelet szükséges. Kívánatos továbbá, hogy a baleset-statistikára nagyobb figyelem fordíttassék. A balesetek bejelentése (a könnyebbeknek is) a rendőrségnél, illetőleg az iparhatóságnál tétessék kötelezővé, a mint ez Angliában és Németországban már történt. Csak így lesz lehetséges, hogy a balesetek számáról, neméről és az azokat előidéző körülményekről pontos adatokat nyerjünk és csak így lesz a gyárvizsgálattal megbízott közegeknek lehetséges a szükségeseknek mutatózó óvintézkedések elrendelése.

A MUNKÁSEGYLETEK.¹⁾

I.

A munkásegyletekről általában.

A jelen században s főleg annak második felében a bérmunkások azon tartós egyesülései, melyekben közös célok elérésére, közös érdekek megóvására tömörülnek, igen szaporodnak. A célok különbözősége szerint az egyletek nagy változatosságot mutatnak. Leghelyesebbnek látszik a munkásegyleteket a szerint csoportosítani, vajon főleg gazdasági, vagy főleg politikai, vagy túlnyomólag culturalis célok-nak óhajtanak szolgálni,

A főleg gazdasági céloknak szolgáló egyletek között legnagyobb jelentőséggel bírnak a szakegyletek, melyeket egy bizonyos szakmához tartozó bérmunkások a munkanélküliségből származó hátrányok enyhítésére s a munkafeltételek javítása céljából alapítanak. Főcéljuk mellett azonban nem ritkán a munkások művelődését is iparkodnak előmozdítani s itt-ott politikai mellékcélok szolgálatába állanak. Ezen csoportba sorolandók továbbá a nagy változatosságban fellépő önszegélyző-, takaré-, fogyasztási-

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” II. kötetében. Budapest, 1900.

hitel-, beteg-, nyugdíj-, temetkezési, stb. név alatt előforduló munkásegyletek és szövetkezetek.

A főleg politikai céloknak szolgáló munkásegyletekben a munkások politikai követeléseknek kivívása érdekében sorakoznak s ezek többnyire agitacionalis eszközökként szolgálnak. Ilyenek a socialdemokrata körök, az anarchista klubok, melyek igen gyakran vitakörök, olvasóegyletek s hasonló név alatt működnek.

A harmadik csoportba tartoznak a főleg culturalis céloknak szolgáló munkásegyletek, a melyenek pl. a munkásképző-egyletek, a melyekben a munkások azért sorakoznak, hogy társas összejövetelekben és mulatságokban szórakozzanak és előadásokkal, tanfolyamokkal, olvasótermekkel, könyvtárakkal s vitaestélyekkel a tagok s családtagjaik műveltségét emeljék.

Megjegyzendő, hogy a munkásegyletek nagy tömegében felekezeti árnyalatokat is lehet megkülönböztetni. Vannak katolikus és evangélikus munkásképzőkörök, legényegyletek, sőt újabban felekezeti szakegyletekkel is találkozunk.

II.

Az angol munkásegyletek.

A munkásegyletek Angliában alakultak legkorábban, mert itt képződött legkorábban a tulajdonképeni bérmunkások osztálya. A középkori Grildeből fejlődött »testvéri szövetkezetek« (friendly societies) képezték az első munkásegyleteket. Ezek a kölcsönös segízésre s társas összejövetelek rendezésére fektették a fősúlyt. A testvéri szövetkezeteknél nagyobb jelentőséggel bírnak a trades unionsok (munkás

szakegyletek, munkás páholyok, munkás czéhek), a melyeknek keletkezése a XVIII. század elejéig nyúl vissza.

Brentano nézete szerint az angol szakegyesületek vagy a mesterlegények régi egyesüléseiből keletkeztek, vagy azok mintájára szerveztettek. Ezen nézetét azzal támogatja, hogy némely szakegylet ceremóniái teljesen megegyeznek azokkal, a minőkkel a régi legényegyletek bírtak s hogy az utóbbiak a munkanélkül szűkölködő tagokat ajándékkal (donation) ép úgy segélyezték, mint teszik ezt manapság a szakegyletek. A trades unionsok történetírói Sidney és Beatrice Webb nézete szerint azonban a legcsekélyebb bizonyíték sem létezik arra nézve, hogy a trade union a középkori Gilde-ből keletkezett volna; ők a trade uniónak keletkezését az ipari forradalomra vezetik vissza, azaz azon időpontra, midőn a munkás és a kapitalista functiói végleg szétváltak.

A szakegyesületeknek kezdetben nagy akadályokat kellett leküzdeniök; működésüket megnehezítették a régebbi korban hozott törvényes határozmányok, melyek a munkások közös eljárását, szövetkezését, a munkaviszonyok szabályozását illetőleg szigorú büntetések terhe alatt megtiltották, azon felfogásból indulva ki, hogy a munkafeltételek megállapítása az állam feladatát képezi. 1720 óta külön-külön törvények tiltották meg a szabóknak, a posztókészítőknek, a kalaposoknak, a selyemgyári munkásoknak, stb. a szövetkezést. A Smithianismus hatása alatt, a mely a bérmunkások coalitiójában az iparszabadság elvének megsértését látta, a coalitio-tilalmakat 1799-ben szigorították. Egy 1800-ban hozott törvény azon munkásokat, kik béremelés céljából összebeszélnek, gyűlé-

szemek, vagy egyletet alapítanak, fegyházbüntetéssel fenyegeti. Ezen tilalmak kedvezőtlen hatással voltak a munkásmozgalmakra, habár azok nem akadályozhatták meg, hogy az elégtelenek titkos összejöveleket ne tartsanak, a melyeken borzasztó esküvel kötelezték magukat, a szervezetek titokban tartására. A munkásegyletek üldözése csak megerősítette a munkások solidaritásának érzetét.

Több radikálspárti képviselő tevékenysége folytán a coalitio-tilalmakat 1824-ben eltörölték s annak folytán a most már törvényesen elismert szakegyletek mindinkább tért kezdtek hódítani. Kezdetben csak helyi szervezetek léteztek, melyek tagjaikat strike-okból, betegségből, elaggásból folyó munkanélküliség esetén támogatásban részesítették. Az ugyanazon szakmabeli különböző helyeken létező szakegyletek 1830 óta szövetkezni kezdettek s állandó központi szervezetet létesítettek. Ez által a munkások helyzete lényegesen javult, mert bárhova mentek, mindenütt szakegyletük fiókjára akadtak, hol ép oly támogatásban részesültek, mint a régi helyen. A szakegyesületek szövetkezete erősítette helyzetüket a munkabeszüntetések idejében, mert nemcsak hogy a többi helyeken levő szakársak tartózkodtak a strikeoló helyeit betölteni, hanem egyleti pénztáraik a strikeoló társakat segélyezték. Csakhamar a rokon iparágak szakegyesületei is nagyobb szövetségekben kezdtek összeolvadni. A példával előljárt 1851-ben a gépépítők egyesült szakegylete. Nagyobb helyeken újabb időben az összes különböző iparágakhoz tartozó szakegyesületek tanácsokat (Trades Councils) szerveznek, a melyeknek célja főleg az, hogy a munkások érdekeit a községházán védelmezzék s az egyes szakegyletek között felmerülő

súrlódások kiegyenlítésénél közreműködjenek. Az egy-letek beléletébe azonban befolyást nem gyakorolnak, mert határozataik kötelező erővel nem bírnak. Az 1868 óta az ország különböző nagyobb városaiban üléselő congressusokon, melyeket némi túlzással munkásparlamentnek neveztek el, a szakegyesületeket érdeklő számos kérdést vitatnak meg, de a tárgyalások csak akadémikus jelleggel bírnak, mert a hozott határozatok az egyes egyleteket nem kötelezik. A munkásügyeket illető törvényes intézkedések kezdeményezése, előkészítése, sürgetése képezi legtöbbször a tanácskozások tárgyát. Egységes szakegyeleti politikáról egyelőre még szó sem lehet. Vannak szakegyletek, melyek ez idő szerint fizetett bér mellett küzdenek, mások ismét munkabeszüntéseket rendeznek, midőn a vállalkozók a darabszám szerinti bért el akarják törölni. A szakegyletek egy része a normál-munkanap mellett foglal állást, másik része a munkaidő törvényes rendezését ellenzi. A congressuson választják a parlamentáris szakegyesületi bizottságot, melynek feladata a szakegyesületeket politikailag képviselni, az összeköttetést a kormánykörökkel s egyes befolyásosabb parlamenti tagokkal fentartani. Nagyobb eredményekre ezen bizottság még nem tekinthet vissza. A szakegyletek szervezete részben helyi, részben központi. Az utóbbi szervezet alapját képezik a helyi fiókegyletek, a melyekből kerületi szövetséget képeznek. A kerületi szövetségek központi hatóságban (végrehajtó bizottság) tömörülnek. A fiókegyletek a kerületi szövetségek s a végrehajtó-bizottság költségeinek fedezéséhez hozzájárulni tartoznak. Beszedik a tagságdíjakat s kifizetik a segélyeket. Ha deficit mutatkozik, azt a többi egyletek fedezik. Strike-ot

csakis a központi szövetség végrehajtó-bizottságának hozzájárulásával mondhatnak ki. A fiókegyetek s a kerületi szövetségek élén bizottságok s állandó fizetéses titkárok állanak. A központi egylet élén a főtitkár áll.

Sok éven át a szakegyetekben csakis a tanult, előképzettséggel bíró, jobban fizetett munkások voltak szervezve, úgy, hogy a szakegyesületi tagokat joggal nevezhették a munkásosztály színe-javának. A régi szakegyetek csak olyan munkásokat fogadtak be, a kik kimutatják, hogy mesterségüket annak rendje és módja szerint kitanulták s az iparágukban szokásos átlagmunkabért megkeresni képesek. Csak feddhetetlen előéletű munkásokat vettek fel. A nyolczvanas évek óta azonban Mann, Burns, Tillet agitációja folytán a csekélyebb fizetésű nem tanult munkások, napszámok is kezdettek szervezkedni. Ezen szervezetek rohamosan szaporodtak és izmosodtak. A New Unionism (új szakegyetek) elnevezés alatt ismeretes mozgalom, harcias természetű. Kevésbé a tagok segélyezésére, mint inkább strike-ok előkészítésére helyezi tevékenységének fő súlyát s ezen egyletekben a socialistikus eszmék sokkal erősebben érvényesülnek, mint a régi egyletekben. Az állami intervenciónak nagyobb jelentőséget tulajdonítanak, a munkaidő törvényes szabályozását óhajtják. Az új szakegyetek a békítési s döntnöki eljárásnál az ügynevezett pártatlanok, nem szakmabeliek közbenjárását kívánják, míg ellenben a régi szakegyetek a munkaadók és munkások szervezeteinek közvetlen érintkezésétől s tárgyalásaitól várják a súrlódások kedvező elintézését. Mindezen különbségek az erőviszonyokra vezethetők vissza. A régi egyletek, melyek nagyobb tekintély

s dúsabb anyagi eszközök felett rendelkeznek, conservativebb irányúak, a strikeok rendezésénél óvatosabbak, mert van veszíteni valójuk, az új egyletek azonban, gyengeségük tudatában a nagy közönség rokonszenvére s az állam támogatására számítanak. Az új egyletek a betegség s rokkantság esetére való biztosítást elhanyagolják, minek következtében a tagok kevésbé ragaszkodók s állandók.

A nőknek a szakegyletekben való szervezkedése csak újabb keletű. Az angol szakegyletek a női munkásokban sokáig veszélyes vetélytársakat láttak s a női munka teljes kiküszöbölését óhajtották. Smith kisasszony kezdeményezésére a munkásnők is kezdtek szakegyleteket alapítani, a mely mozgalmat erőteljesen támogatják a Woman's Trades Union Provident League tagjai, kik a felsőbb társadalmi körök előkelő kölgyeiből kerülnek ki. Ma már a varrónők, a mosónők, a gyufagyári és dohánygyári munkásnők egy része szervezve van. A szakegyletek újabban rokonszenvesebb álláspontot foglalnak el a munkásnőkkel szemben, sőt egyes egyletek már nőtagokat is felvesznek.

A legerősebben vannak szervezve a gépépítők, (Amalgamated Society of Engineers 70,000 taggal 1893-ban), a cipészek (National Boot and Shoe Operatives 4:2,000 taggal), az ácsok és asztalosok (Amalgamated Carpenters and Joiners 37,000 taggal), a vasúti alkalmazottak (50,000 taggal), a bányászok (Yorkshire Miners Association 55,000 taggal, Durham Miners Association 50,000 taggal) stb. A szakegyletekben szervezett munkások száma meghaladja a másfél milliót, vagyis az egész munkásosztály 20 százalékát. Némely szakegyletnek tartaléktökéje meghaladja a

200,000 font sterlinget. Az összes szakegyletek tartaléktőkéje 1808-ban 1.546,306 font sterlingre rúgott.

Nemcsak a munkások, hanem más élethivatások tagjai is alapítottak már trade uniont. Így nem rég a kereskedősegédek is nagy szakegyletben szervezkedtek. Az egyháznak 1808 végén alapították szakegyletüket, az iskolatanítók és segédlelkészek pedig most fáradnak trades unionsok szervezésén. (1800 jan. elején.)

Az angol szakegyletek universalis jelleggel bírnak s tagjaikat az élet minden viszonyai között támogatásban óhajtják részesíteni. Főtörekvésük oda irányul, hogy oly munkaszerződést létesítsenek, mely a munkások gazdasági és személyes helyzetét biztosítja. Azon hátrányos helyzetet óhajtják ellensúlyozni, melyben az elszigetelt, csakis munkaereje felett rendelkező munkás van a tőkebirtokos, hatalmas vállalkozóval szemben. A szervezett munkások hatalmát akarják érvényesíteni, a szervezett munkásokat a munkaadók egyenjogú, egyenrangú társává igyekeznek emelni. A szakegyletek azon vannak, hogy a munkások a viszonyoknak megfelelő illő bérben részesüljenek. Indokolatlan bérleszállításokat akarnak megakadályozni s másrészt bérfelemelések mellett harcolnak, midőn azt hiszik, hogy a vállalatok nyereségi viszonyai, a piac helyzete azt indokolja. Rajta vannak, hogy a munkások is kivehessek részüket a kedvező conjuncturák nyereségéből. Azon iparágakban, melyekben a szakegyletek legjobban vannak kifejlődve, ott a munkaadók is szervezve vannak. A két szervezet közös bizottságot (joint committee) szokott alakítani, a mely bizottság azután az egész iparágat, annak összes vállalkozóját és munkakörét érdeklő

általános kérdéseket dönti el. Az egyes munkások és munkaadók között felmerülő egyéni viszályokat a helyi szervezetek intézik el. Ha a helyi szervezet titkára a munkaadóval nem képes egyezsége jutni, akkor az ügyet a munkaadók szervezete elé terjesztik. A két szervezet titkára közösen vizsgálják meg az ügyet s határozatukat írásba foglalva mindkét féllel közlik. A legtöbb esetben a határozat elfogadjatik a felek részéről. Csak akkor, ha a titkárok megegyezni nem tudnak, tárgyalják az ügyet a szakegylet s a munkaadók egyesületének választmányai. Ha itt nem sikerül a megegyezés, akkor lépnek a munkások strike-ba vagy határozzák el a gyárosok a lock-outot. A strike kimondásához a központi szakegylet végrehajtó-bizottságának jóváhagyása is szükséges. Ha ez is meg van, úgy az egész kerületben szavaznak a szakegyleti tagok. Ha a szavazás eredménye a strike mellett szól, még mindig nem szüntetik be a munkát, hanem a jövő szombat délután újból írásbeli titkos szavazást eszközölnek az egész kerületben. A szavazólapokat lepecsételt szekrényekben a központba küldik s így a szavazás alapján még ugyanazon napon elhatározzák, vajon kimondják-e a strike-ot vagy sem. Az angol szakegyletek vezérférjainak régebben a, hadvezérek tulajdonaival kellett bírniok, mert legfontosabb feladatukat képezte az ipari hadjáratokat szervezni, előkészíteni, a haditervet kigondolni s a csapatokat vezényelni, manapság azonban feladatuk mindinkább a diplomataékhoz hasonlít. A munkaadókkal, vagy azok szervezeteivel békésen érintkeznek, folytonos figyelemmel kísérik a technika fejlődését, a kereskedelmi viszonyok alakulását. Nagy figyelemmel kísérik az árlajstromokat, az áruforgalmi kimutatá-

sokat, a nyersanyagok áralakulását, a részvénytársaságok mérlegeit és osztalékait. A kedvező conjunkturák idejében előnyöket igyekeznek elérni, ha azonban belátják, hogy a vállalkozó nyeresége csökken, vagy épséggel veszteséggel dolgozik, hozzájárulnak ahhoz, hogy a munkaidő s ennek megfelelően a munkabér leszállíttassék. A strike-ok kitörését lehetőleg kikerülni igyekeznek. A békéltetést s a választott bíróságok intézményét pártolják. A strike-ok alatt ügyelnek arra, hogy a munkások törvényszegéstől, erőszakoskodástól tartózkodjanak. Ha a megegyezés sikerül, a békefeltételeket írásba foglalják s nem ritkán bizonyos időtartamra kötelezőknek ismerik el. A szakegylet ügyel aztán arra, hogy a békepontok szigorúan betartassanak. Ily módon a consolidait szakegylet biztosítékot nyújt a vállalkozóknak arra nézve, hogy bizonyos időn át bizonyos feltételek mellett rendelkezhetnek a munkaerővel s ily alapon nyugodtan vállalhatnak el nagyobb munkákat s köthetnek szállítási szerződéseket. A szakegyletek nemcsak az ipari harcz tényezői, hanem egyúttal az ipari béke biztosítékai.

A szakegyletek nemcsak méltányos munkabérért, hanem humánus munkaidőért is küzdenek s a munkarend megállapításánál is a munkások érdekeit lehetőleg megóvni igyekeznek. A szakegyletek a munkakinálat alakulását is befolyásolni törekszenek. Szükség esetén előmozdítják a kivándorlást. A munkaközvetítést gyakorolják. A munkások segélyezése körül is nagy tevékenységet fejtenek ki. A beteg, elszerencsétlenedett, rokkant és elaggott tagoknak segélyt nyújtanak. Az elhunyt tag családja temetkezési pénzt élvez. A fősúlyt a munkanélküliség esetére való biz-

tosításra fektetik. A legjelentékenyebb angol szak-egyletek egyike – a gépépítők egylete – a munka nélkül szűkölködő tagot az első 14 héten át heti 10 shilling, a következő 30 héten át heti 7 shilling s később 0 shilling segélyben részesíti. A beteg tag 120 héten át heti 10 shillingnyi, később 5 shillingnyi segélyt élvez. Maradandó munkaképtelenséggel járó baleset esetén a tag 100 fontot kap. Az elaggott munkás tagsági idejéhez mérten 7-9 shillingnyi járadékot húz. Az elhunyt tag családjának 15 fontot fizetnek ki. Az említett szakegyletnél a tagsági járulékok meglehetősen magasak. A beíratási díj a belépő tag életkorához képest 15-50 shilling; a heti járulék 1 shilling.

A szakegyletek a tagok szellemi és erkölcsi színvonalának emelésére is törekszenek. A szövetségi mozgalmat támogatják; fogyasztási és házépítő-szövetkezetek keletkezését előmozdítják. Az angol szak-egyletek fényes sikereket értek el s nagy részük van abban, hogy a munkások helyzete Angliában lényegesen javult. A közvélemény, mely igen sokáig ellenséges szemmel nézte a szakegyletek működését, újabban igazságosabb megítélésben részesíti őket. Belátták, hogy a szakegyletek mérséklő hatással voltak a munkásmozgalmakra. A törvényhozás részéről is mindinkább méltányosabb elbírálásban részesülnek. Az 1871. évi Trade Unions Act megadja nekik a lehetőséget, hogy testületi jogokat szerezhetnek. Az 1870. évi Trade Unions Act 1871 Amendement Act a belajstromozott szakegyletek jogi helyzetét szabályozta s az 1893. évi Trade Unions (Provident Funds) Act a szakegyleteket a jövedelmi adó alól felmentette.

A szakegyletek sokáig nem igen törődtek a poli-

tikával, sőt számos egyesület alapszabályában a politizálás egyenesen tiltva volt. Újabb időben azonban a politika a szakegyletekbe is behatolt. A nyolczvanas évek közepe óta a szám szerint gyenge socialistikus elemek mozogni kezdtek. Jeligéjük kezdetben a törvényes nyolczórás munkanap kivívása volt. Nagyobb jelentőségre csakis a tanulatlan munkások, u. n. új szakegyleteinek alapításával emelkedtek. Ettől kezdve a szakegyeleti congressusok napirendjein folytonosan szerepeltek oly indítványok, melyek a termelési eszközök kollektivizálására czéloztak, sőt az 1894. évi norwichi congressuson egy ily értelmű határozati javaslatot jelentékeny többséggel fogadtak el. Ekkor a régi szakegyetek vezetőinek kezdeményezésére az ügyrendet reformálták oly értelemben, hogy a congressuson senki sem vehet részt, a ki nem igazi munkás, vagy nem fizetett hivatalnok a valamely szakegyeletnek. Így a socialdemokrata hivatásos agitátoroknak (Burns, Mann, Keir-Hardie) a congressusoktól távol kellett maradniok. Ha szaporodik is a socialistikus elem a szakegyetekben, a tagok zöme tovább is kitért a régi kipróbált gyakorlati politikánál, a melynek már annyi sikert köszönhetnek.

III.

Németország és Ausztria.

Németországban az első munkásegyleteket a negyvenes években alapították. Az alapítók rendszerint a magasabb társadalmi körökhöz tartozó demokratikus érzelmű férfiak voltak, a kik a munkások műveltségi állapotának emelését czéloztak. Az elemi ismeretek

felújítása és kiegészítése, rajz- és nyelvoktatás, felolvasások, a zene ápolása: ezek voltak az önképző egyletek céljai és eszközei. Az 1848. évi mozgalmak alatt a munkásegyletekben is itt-ott politikai és szociális törekvések jelentkeztek, de ezeket a kormányok csakhamar elfojtották. A hatvanas évek elejéig azután csendesen működtek a munkásképző egyletek, míg 1863 óta a német munkásegyletek szövetségben tömörülve, gyakorlati intézkedéseket is kezdettek sürgetni, mint pl. a koalíciószabadságot, az általános választói jogot, a gyári rendek reformját, az elaggott munkások segélyezését, stb.

Ezen egyletek jelentősége csakhamar lényegesen csökkent, midőn Lassalle az általános német munkásegylet alapításával a socialdemokratikus mozgalmat megindította. Midőn azután Bebel a munkásképző egyletektől számos hívével átpártolt a Liebknecht által vezetett Marxista irányú socialdemokratikus párthoz, az előbbiek minden befolyásukat elveszítették.

A szakegyesületi mozgalom 1808-ban veszi kezdetét és abban kezdettől fogva két egymástól élesen különböző irányzatot lehet megkülönböztetni: míg az angol szakegyletek tisztán gazdasági mozzanatoknak köszönik keletkezésüket, addig a német egyleteket főleg politikai tekintetből alapították, socialisztikus és antisocialistikus célzattal. Az előbbi csoportba tartoznak a socialdemokratikus szakegyletek (Gewerkschaften), a másik csoportba pedig a haladó párt által létesített úgynevezett Hirsch-Duncker-féle szakegyletek (Gewerkvereine). A socialdemokratikus egyletek között eredetileg két árnyalatot lehetett megkülönböztetni: a Marx irányzatú nemzetköziet

(Internationale Gewerksgenossenschaften) és a Lassalle-párti egyleteket (Gewerkschaften).

A dr. Hirsch Miksa és Duncker Ferencz haladópartí politikusok által 1808 óta angol mintára szervezett szakegyletek némileg különböznek a trades-unionsoktól. A tagok felvételénél nem járnak el oly szigorúan, mint az angolok, sőt önálló iparosokat is befogadnak. A szervezet alapját a helyi egyletek (Ortsvereine) képezik. Ezek önállóan kezelik pénztáraikat s az ország hason szakmabeli egyleteivel országos szakegyleteket alakítanak. Az önálló helyi egyletek s az országos egyletek együttvéve képezik a német szakegyletek szövetségét (Verband der deutschen Gewerkvereine), melynek élén áll a központi tanács s a szövetség-ügyvivője (1808 óta dr. Hirsch Miksa). Évenként congressust tartanak. Jelenleg 1500 helyi egylet létezik, a melyekben 70,000 tag tömörül. A segélyezés terén kiváló szolgálatokat tesznek: betegsegélyző és temetkezési pénztárakkal bírnak, a munka nélkül szűkölködő tagokat támogatják, úti segélyt nyújtanak, a költözködő családos munkásokat támogatják. E mellett sokat tesznek a tagok erkölcsi és szellemi színvonalának emelése érdekében, művelik a munkásstatisztikát, stb. Eddig 16 millió márkát fordítottak segélyezésre és 2 millió márkára rugó vagyont gyűjtöttek. Ezen szakegyletek a mai gazdasági rend alapján állanak s nemzeti irányzatban működnek. Nem a minden áron való harcnak hívei, hanem méltányos munkafeltételekért küzdenek s a békéltető eljárásra s a választott bírák intézményére nagy súlyt helyeznek. Az alapítók azon nézetből indultak ki, hogy a munkások csak úgy érhetik el a kedvező munkafeltételeket, ha mint egyenjogú s egyenrangú

hatalmak állanak szemben a munkaadókkal s azok szervezeteivel. Kerülik a harcot, a meddig csak lehet, de ha látják, hogy békés utón nem boldogulnak, akkor a strike fegyveréhez nyúlnak.

A Hirsch-Duncker-féle szakegyletek mellett állanak a socialdemokratikus szakegyletek, a melynek élén áll a General-Kommission der Gewerkschaften. Ennek kimutatása szerint 1897-ben volt a német birodalomban 56 központi szervezet 6803 lokális szervezettel s 412,359 taggal. A legerősebb szövetséggel bírnak a fémmunkások (59,890 taggal), a kőművesek (42,652 taggal), a famunkások (40,876), a könyvnyomdászok (22,865), a szövőmunkások (18,000), az ácsok (17,620). Legtökéletesebben vannak szervezve a könyvnyomdászok, mert ezeknél 100 munkás közül (61.8 szak-egyesületi tag.

Segélyezésre fordítottak 1897-ben: munkanélküliek részére:2(50,000 márka, úti segélyre:289,000 márka, rendszabályozott munkások részére 30,973 márka; a szakegyesületi sajtó céljaira 439,000 márka, strike-segélyre 881,000 márka, az agitáció céljaira pedig 108,000 márka. Betegsegélyezésre 454,000 márka, rokkantsegélyezésre (58,000 márka, jogsegélyre 30,000 márka. A német szakegyletek körülbelül (50 lappal bírnak.

Alárendeltebb szerepet játszanak s csak újabb keletűek a felekezeti szakegyletek.

A munkásképző egyletek között nagyobb jelentőségre tettek szert a katolikus és evangélikus munkásegyletek. A Ketteler mainzi püspök kezdeményezésére a socialdemokratikus agitáció ellensúlyozására alakult 250 katolikus munkásegyletben 75,000-nél több tag sorakozik. Ezen egyletek a magasabb osztá-

lyokhoz tartozó egyének közreműködésével a munkásosztály vallás-erkölcsi és gazdasági helyzetének emelése mellett a tagok műveltségének fejlesztése körül is buzgólkodnak. Ezen egyesületek egy része - saját házzal bírva, - az átutazó munkásoknak vagy nőtlen tagjainak lakást és ételmezést nyújt. Segélyezésével és munkaközvetítéssel is foglalkoznak. Számos katolikus egyesület a fiatal munkások körül fáradozik. A munkásnők számára is alakítottak egyesületeket, melyekben a lányok ünnepnapokon a háztartásban s kézimunkákban oktatást nyernek s szórakoztatásban részesülnek. Az evangélikus munkás egyesületek száma 18^(.)3-ban 130-ra, a tagok száma pedig 73,000-re rúgott. Ezen egyesületek a materialistikus világnézetnek harcot üzenve, az evangélium szellemében a vallás-erkölcsi eszméknek megfelelőleg óhajtják a jelenlegi viszonyokat átalakítani. Elénk gyakorlati tevékenységet is fejtenek ki, így pl. munkáslakásokat építenek, ételkészítést s tüzelőanyagot nagyban szereznek be, tanfolyamokat rendeznek, jogvédelmet nyújtanak, munkaközvetítéssel foglalkoznak.

Ausztriában újabban a munkások szervezkedése nagyobb lendületet vett ugyan, de távolról sem oly erőteljes, mint a hogy az ipar fejlettsége mellett várható volna. Ezen körülmény részben a nemzetiségi és kulturális viszonyokban leli magyarázatát, részben pedig a kormányhatóságok magatartására vezethető vissza. A socialdemokrata-párt tevékenysége folytán számos szakegyesület keletkezett, a melyeknek száma 1896-ban 787-re rúgott, a tagok száma pedig megközelítette a 100,000-et. Ausztriában is a legjobban szervezett munkások a betűszedők. Az egyesületek összevétele. 18% első felében 492,000 frtot, a kiadások

pedig 300,000 frtot tettek. A szakegyletek 19 német, 12 cseh és két szlovén lap felett rendelkeznek, a melyek 120,000 példányban jelennek meg.

IV.

Svájcz, Franciaország, Belgium és Olaszország.

A helvét köztársaságban legjobban vannak szervezve a nyomdászok. A francia nyelvű munkások a Fédération des typographes de la Suisse romandeban sorakoznak, a német nyelvűek a Schweizerische Typographenbund-ban. Az előbbienek lapja Die helvetische Typographie, az utóbbié pedig Gutenberg. Gyengék a szövő- és fonómunkások, a cipészek, szabók, hímzőgyári munkások és ácsok szervezetei. Igen jól vannak szervezve a közlekedési vállalatok alkalmazottai. A szervezett munkások számát Steck 33,800-ra becsüli. Az egyedül álló szakegyletek száma folytonosan apad s mindinkább nagyobb szervezetek alakulnak. Az 1880-ban keletkezett svájci munkásszövetségből alakult általános szakegyesületi szövetségben tömörülnek a német nyelvű munkások egyletei. Ezen szövetség célja a szakegyletek ügyét előmozdítani, a munkát a bérrendszer alól felszabadítani s a termelési eszközöket a socialdemokratia elveinek megfelelően a közösség birtokába átvinni. A szövetség lapja az Arbeiterstimme. A szövetség 1896-97-ben 269 sectióval bírt, a melyekben 13,000 munkás sorakozott. A szövetség kétévénként tart congressust; székhelye Zürich. Minden tervezett munkabeszüntetés a szövetségnél előzetesen bejelentendő s csakis annak beleegyezésével rendezhető. Boycottot csak a szövetség

rendelhet el. Ezen szövetség mellett a francia nyelvű munkások 1891-ben a Fédération romande des syndicats professionnels-t alapították, a mely 20 sectióban 1700 tagot számlál. Ez is a socialdemokrata programm alapján áll. A két szövetség összeolvasztását már kezdeményezték. Svájcban is tapasztalják, hogy a szakegyletekben a hivatás közvetlen érdekeinek elhanyagolásával az osztályérdekek előtérbe nyomulnak s hogy a szakegyletek a politikai mozgalmakban mindinkább részt óhajtanak venni.

A svájci munkásegyletek között nagyobb jelentőséggel bír a közéletben is szereplő Grütli-egyesület, melynek 1807 végén 324 fiókja s 11,000 tagja volt. Van betegsegélyző pénztára (1897-ben (65,000 franc kiadással), központi segélypénztára, stb. Temetkezési segélyek czimén 23,000 francot fizetett ki. A fiókokban élénken ápolják a czéllövészetet, a zenét s a tornát. Előadásokat s tanfolyamokat rendeznek. Az egyesület főtevékenysége politikai téren mozog; befolyását a községekben, a kantonokban s a szövetség ügyeiben egyaránt érvényesíti.

Franciaországban a szakegyesületi mozgalom csak 1884-óta bír nagyobb jelentőséggel. Az 1791-ben hozott úgynevezett Chapelier-féle törvény ugyanis az eltörölt czéh-rendszer felélesztésétől félve, az állampolgárok mindenféle coalitióját megtiltotta. E törvény Turgot és Smith Ádám szellemében készült, a kik mindketten az ugyanazon szakmához tartozó egyének közös érdekeik megóvásának jelszava alatt történő szövetkezésben a közönség ellen intézett összeesküvést láttak. A Chapelier-féle törvény ellenére azonban egyes régebbi syndikális kamarák tovább folytatták működésüket, sőt újabb testületek is keletkeztek.

A Compagnonnage név alatt ismeretes mesterlegény-szervezetek titokban tovább is fennállottak három egymással ellenségeskedő csoportban: Les enfants de Salomon, Les enfants de maître Jacques, Les enfants du père Soubise. Ezen titokban, különböző rítus szerint működő szövetkezetek egyesítése, több kísérlet után 1889-ben sikerült. Általában azonban a socialis tekintetben mérsékelt irányzatú Compagnonnage hanyatlásnak indult s alig fog ismét feléledni. ^v Sok munkás a Chapelier-féle törvényt kijátszva, a megengedett segélyző-egyletekben tömörült, a melyek azután egy nagyobb Unionban szövetkeztek.

Az 1862. évi londoni világkiállítás tanulmányozására kiküldött munkások, kik a trades unions-ok működésével megismerkedtek, hazájukba visszatérve, ilyeneknek alapítását kezdték sürgetni. Az Internationale is hozzájárult ahhoz, hogy a hitelszövetkezetek, takarékegyesületek név alatt alakult munkás-egyletek ellentállási pénztárakká (caisse de résistance) legyenek. Ezen strike-pénztárak 1868-ban a Caisse de sou-ban központot teremtettek, hogy munkabeszüntetések alkalmával egymást kölcsönös segélyezésben részesítsék. Az erősödő munkásmozgalmak hatása alatt az 1854. évi május 15-iki törvény a coalitio-tilalmakat enyhítette. 1868-ban pedig hivatalosan kijelentették, hogy a munkások szakegyleteit megtűrik, a mennyiben a munka szabadságának elvét meg nem sértik s a politikai téren való működéstől tartózkodnak. A császárság vége felé a syndikátusokban (szakegyletek) körülbelül 50-60,000 munkás volt szervezve. A Commune alatt a syndikátusok nagy része ismét széthullott. Jóllehet, hogy a kormány a munkás-egyletekkel szemben nagy szigorral járt el,

számuk a hetvenes évek elején ismét jelentékenyen szaporodott. A párisi munkás-syndikatusok száma 1878-ban a százat már meghaladta. Míg az 1870. évi párisi szakegyleti congressus a szövetségekben látta a legfőbb társadalmi gyógyeszközt, addig az 1878. évi lyoni congressuson már collectivistikus törekvések nyilvánultak, az utána következő marseillei congressuson pedig politikai párt alakítását határozták el, a melynek végső céljaként a termelési eszközöknek a társadalom collectiv tulajdonát a való átruházását jelölték meg. Az ezen határozattal elégtelen szakegyletek ez időtől kezdve külön congressusokat rendeztek. A párisi munkás-syndikatusok száma 1881 elején már 241-re emelkedett.

A senatus heves ellenállásának legyőzése után 1884-ben meghozták azon törvényt, mely a Code pénal-ban foglaltó coalitio-tilalmakat s a Chapelier-féle törvényt eltörölte. A törvény megengedi, hogy a syndikatusok és szakegyletek (associations professionnelles) a kormány engedélye nélkül szabadon alakulhassanak. Ezen egyletek kizárólagos tárgya a gazdasági, ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági érdekek tanulmányozása és védelme. A syndikatusok alapszabályai és a tisztviselők névsora a polgármesteri hivatalnál benyújtandók. A syndikatusok tisztviselői csak francia állampolgárok lehetnek, kik polgári jogaik élvezetétől felfüggesztve nincsenek. A syndikatusoknak egymással való szövetezése meg van engedve. Megadták továbbá a syndikatusoknak a jogot, hogy saját céljaikra szolgáló ingatlanokat szerezhessenek, segélypénztárakat alapíthassanak s a munkaközvetítést gyakorolhassák.

A törvény hatása alatt a syndikatusok száma

rohamosan emelkedett. A hivatalos évkönyv szerint a szindikátusok száma volt 1889-ben 819, 1890-ben 1000, 1892-ben 1589. A tagok számát 1890-ben 150,000-re becsülték. A munkás-szindikátusok száma volt 1897 július 1-én 2310, a tagok száma 431,794: a vegyes szindikátusok száma (melyekben munkaadók és munkások tömörülnek) 170, a tagok száma pedig 32,237. A munkás-szindikátusok ez évben a következő céloknak szolgáltak: úti segély nyújtása (100), segélypénztárak (330), munkanélküliek segélyezése (128, hitelpénztárak (8), takarékpénztárak (45), nyugdíjpénztárak (32), balesetbiztosítás (7), fogyasztási egyletek (7), termelési szövetkezetek (21), továbbképző-oktatás (14:2), könyvtárak (418), helyközvetítés (380). A munkatőzsdék száma volt 1807-ben 40, az ezekben csoportosult egyletek száma 1047, a tagok száma 166,886. A munkatőzsdék 1890-97-ben 41,000 állást közvetítettek.²⁾

A legtöbb szakegylet az 1884. évi törvényvel szemben ellenséges álláspontot foglal el s alapszabályainak bemutatását elmulasztotta. A legnagyobb szindikátusokkal bírnak a bányászok, a pinczerek, a vasúti alkalmazottak. 1892-ben 47 munkás-szindikátusi szövetség is létezett. Ezek között legfontosabb a Fédération française des travailleurs du livre, melyhez 88 szedő-, nyomdász- és könyvkötő-szindikátus tartozik.

A vegyes szindikátusok között legjelentékenyebbek a katolikus munkáskörök, melyek a vallási érzületek szilárdítása s a munkaadók és munkások

²⁾ Annuaire des syndicats professionnels, 1897. Paris, Office du travail.

között régen uralkodott patriarchális viszony felélesztése érdekében munkálkodnak.

Belgiumban a szakegyesületi mozgalom újabb keletű s nagyban a francziához hasonlít. Az ipari munkásoknak alig 10 százaléka van szervezve. Itt is a nyomdászok bírnak a legjobb szervezettel. A szakegyesületi tagok számát 1891-ben 60-70,000-re becsülték. Hogy az 1830 óta élvezett egyesülési és gyülekezési szabadság mellett, a szakegyesületi mozgalom oly gyenge, Mahaim annak tulajdonítja, hogy az alkoholizmusnak nagyban hódoló belga munkások sorsukat bizonyos fatalizmussal tekintették. Az 1885-ben alakult socialistikus munkáspárt által alakított szakegyesületek általában nem bírnak sok taggal s a segélyező-intézményeket elhanyagolják, ellenben a politikai agitációra nagy súlyt helyeznek. Szervezetük igen kezdetleges, a mennyiben legtöbbször csak ellentállási pénztárral bírnak. A bányászok 1891-ig az amerikai Knights of labor mintájára voltak szervezve s ezen szövetséggel szoros összeköttetésben állottak. Ekkor azonban az amerikai egylettől teljesen elszakadtak s a munkáspárthoz csatlakoztak, de eredeti szervezetüket s a munka lovagjainak címét tovább is megtartották. Az élükön »államtanács« elnöke »nagyemester« címmel bír. Az üvegyári munkások szövetsége az amerikai Knights of labor rendjéhez csatlakozott s a külföldi rokonszakmabeli munkások szervezeteivel összeköttetésben áll. Az üvegyári munkások alakították 1884-ben az első nemzetközi szakszervezetet.

A katolikus párt 1880. óta keresztény testületet (corporations chrétiennes) alapított, a melyekben munkások és munkaadók foglalnak helyet.

Olaszországban a szakegyesületi mozgalom újabb keletű s fejletlen. Itt inkább az angol Friendly societies-khez hasonló szervezettel és czéllal bíró kölcsönös segélyző-egyletekkel (Società di mutuo soccorso) találkozhatunk. Ezen egyletek néha a trades unions-ok funkcióit is végzik, így a strikeok alkalmával a tagokat anyagilag támogatni szokták. Már 1885-ben 800,000 taggal bírtak. A legjobban vannak szervezve a könyvnyomdászok; a kalaposok is erős szervezettel bírnak. Nagyobb jelentőséggel bírnak még a vasúti alkalmazottak szakegyetei. Több nagyobb városban 1890 óta munkáskamarákat (Camera di lavoro) állítottak fel, a melyekben a szakegyesületek tömörülnek.

V.

Északamerika és Ausztrália.

Az északamerikai Egyesült-Államokban a munkásegysületek alakítása csak az ötvenes évek óta kezdett nagyobb arányokat öltetni. A legrégebb s legerősebb szervezetekkel itt is a betűszedők bírnak. A hetvenes években keletkeztek a mozdonyvezetők, a szivarkészítők, az ácsok és kőművesek s a vasúti kalauzok nagy szövetségei. A szakegyletek, melyeknek számát 1808-ban 3000-re becsülték, 1874-ig a National Labor Union-ban tömörültek össze. A hetvenes évek közepén beállott gazdasági pangás hatása alatt az Union feloszlott s számos szakegylet teljesen megszűnt. A nyolczvanas években ismét megerősödött a szakegyleti mozgalom, úgy hogy 1884-ben a tagok száma a 400,000-et meghaladta. Az 1881-ben alakult s az Egyesült-Államok egész területére kiter-

jedő American Federation of Labor, mely a nyolcz-órás munka-nap behozatala érdekében nagy agitációt fejt ki, 1889-en 549,000 taggal bírt. Sartorius von Waltershausen, az amerikai munkásviszonyok ez alapos ismerője, ez időtájban a szervezett munkások számát 1.300,000-rebecsülte. Jelenleg legjobban vannak szervezve az építőmunkások, a közlekedési vállalatok alkalmazott] ai s a bányászok. A nem tanult munkások szervezetei ritkák. A szakegyleti sajtó igen erős, a mennyiben minden nagyobb szakegylet saját orgánummal bír. A bojkott s az ellenőrzési jegyek alkalmazása gyakori (1. *A bojkott* ez. tanulmányt). A szakegyletek eddigelé a politikai mozgalmaktól távol tartották magukat, újabban azonban a socialdemokratikus eszmék jobban kezdenek terjedni, mi főleg a nagyszámú német bevándoroltakra vezethető vissza.

Az északamerikai munkásegyletek között igen előkelő helyet foglal el a munka lovagjainak (Knights of Labor) nagy szövetsége, melyben a legkülönbözőbb foglalkozású tanult és nem tanult munkások helyzetük javítása érdekében sorakoznak. »A munka lovagjainak magas és nemes rendjének« alapítója, Stephens Uriah S. – philadelphiai szabó – abból az eszméből indult ki, hogy a gépmunka fejlődésével a tanult és nem tanult munkások között létező különbségnek meg kell szűnnie. A termelési mód fejlődésével a régi szakegyletek tarthatatlanok, miután azokból a nem tanult munkások ki vannak zárva. A szakegyesületek a gyengéket brutálisan elnyomják, holott a munka lovagjai a testvériség elvét, a gyengékért való helyt állást hirdetik. Az összes munkások helyzete csak akkor javulhat, ha a legalsó rétegeket emelik. Ezen okoskodás alapján a »rend« a tagfelvételnél igen liberális, sőt nem

munkásokat is felvesznek. Valláskülönbséget és politikai pártállást nem vesznek figyelembe. Négereket és khinaiakat is befogadnak. Csupán az ügyvédek, orvosok, bankárok, tőzsdejátékosok és italmérők felvételét tagadják meg. A munka lovagjai helyi egyletekben sorakoznak, a melyek járási gyülekezetekben (district assemblies) találják magasabb egységüket. A járási gyülekezetek képviselői képezik az évenként egyszer összeülő General Assembly-t, mely a Grand Master Workman (munkás-nagymester) elnöktele alatt áll.

Az 1869-ben alapított rend 1878-ig legnagyobb titokban működött s kezdetben csak lassan terjedt el. A lovagok száma 1878-ban nem haladta meg a 12,000-t, 1885-ben a taglétszám már 110,000 főre, 1886 közepén pedig 752,000-re emelkedett, hogy azonban csakhamar 425,000-re essék.

A titokszerűség, melyben a munka lovagjai kezdetben működtek, sok gyanúsításra szolgáltatott alkalmat, mire a rend alapelveit s törekvéseit nyilvánosságra hozta, de tagjait a felvételnél az egyleti ügyeket illetőleg esküvel kötelezi titoktartásra. Tárgyalásait titokban tartja. A rend programja azon meggyőződésnek ad kifejezést, hogy a modern kapitalizmus fejlődése a munkástömegek elszegényedéséhez és reménytelen elsatnyulásához fog vezetni, ha a gazdagság igazságtalan felhalmozódását meg nem akadályozhatják. A rend azért alakult, hogy a munkásosztály erőit összegyűjtse és vezesse; nem politikai párt, hanem ennél több, mert nem egy osztálynak, hanem az egész népnek a jóllétét tartja szembe előtt. Belátja, hogy céljai legnagyobb részét csakis a törvényhozás beavatkozásával érheti el. Minden egyes államtól munkásstatisztikai hivatal felállítását, a gyári

törvényhozás fejlesztését, feltétlen egyesülési szabadságot, progressív jövedelmi adót követelnek. Az Unió congressusától követelik a valuta rendezését, a vasutak és távírdák államosítását. További törekvéseik a nyolcz órás munkanap behozatala, termelési és fogyasztási szövetkezetek alapítása, a nők munkabérének javítása. A politikai mozgalmakra eddig nem gyakoroltak említésre érdemes befolyást, nagyobb strike-oknál azonban már többször szerepeltek, jóllehet, hogy a strike-ot általában véve kerülni óhajtják és a békéltetési eljárást, valamint a választott bíróságok intézményét pártolják. A rend a socialdemokratikus és anarchistikus eszmékkel szemben elutasító magatartást tanúsít. Újabbán a főleg német származású socialdemokrata elemek a rendben szaporodtak ugyan, de eddigelé érvényesülni nem tudtak. A rend hivatalos közlönye: *Journal of the Knights of Labor*.

Az *ausztráliai gyarmatokban* a szakegyletek a fejlődés igen magas fokán állanak s jelentékeny befolyást gyakorolnak a gazdasági és társadalmi politika alakulására, az ott dívó nyolcz órás munkanap kivívása a szakegyletek tevékenységére vezethető vissza, a melyek képesek voltak törekvéseik számára a közönség és a kormány rokonszenvét megnyerni. Victoriában 1856 óta április 23. napja minden évben a munkások ünnepnapja, mert ezen napon honosított meg a nyolcz órás munkanap. Legjobban vannak szervezve az építőmunkások, a hajó- és gépépítők, a bányászok. A victorai szakegyletek a Trades Hallban bírák tágas otthonukat és központjukat. A munkásnők szervezetei a »Female operative«-ban tömörülnek. A különböző szakegyletek szoros kapcsolatban állanak egymással. Az egyes gyarmatok szakegyleteinek választ-

mánya nagy anyagi és erkölcsi hatalmat képvisel. A hatóságok és vállalkozók részéről, mint hatalmi tényező el van ismerve. A munkások solidaritása a fejlett szakegyleti mozgalom folytán páratlan. Az ipari béke biztosítását nagyban előmozdítják, mert a békéltetést s a választott bíróságok intézményét lehetőleg pártolják s már is a tökély igen magas fokára emelték. A szakegyletek mellett a Friendly Societies is nagy tevékenységet fejtenek ki. Ezek száma 18% végén 170-re, a fiókok száma 3181 -re, a tagok száma 258,000-re rúgott.

VI.

A magyar munkásegyletek.

A hazai munkásegyletek között a könyvnyomdászok s betűöntők egyesületei a legrégebbek. A nyomdászok már 18H7-ben alakítottak Budán betegsegélyező- és temetkezési egyletet, mely működését az egyetemi nyomdában kezdte meg, majd a Trattner-Károlyi, a Landerer s a Heckenast-féle nyomdáknak is állítottak fel segélypénztárat. Az utóbbi üzlet házipénztára az utazó szaktársakat is segélyezte. Pesten, 1848 jul. 1-én alakult az általános nyomdász utas-, betegsegélyező- és temetkezési egylet, melybe Buda és Pest összes szaktársai (232) beléptek. A beiratási díj, 12 pengő frt volt, a felszabadultak 8 frt felszabadítási díjat fizettek, a heti illetékek 6 pengő krajczarra rúgtak. A keresztülutazónak úti segélyül 2 frtot, a betegeknek hetenkint 4 frt 40 krt fizettek. Temetkezési költség fejében a hátramaradott családtagok 20 frtot kaptak. Az egyletet 1853-ban feloszlatták

Ekkor alakultak ismét a házipénztárak a nagyobb nyomdák kebelében. Temesvárott 1850 július havában alakult a beteg- és átutazókat segélyező nyomdászegylet, mely még ma is létezik. Kolozsvárott 1861-ben kezdette meg működését a még jelenleg is fennálló »Könyvnyomdászok segélyező-egylete.«

A fővárosban 1801-ben alapították a «pest budai vándor és beteg könyvnyomdászokat segélyező egylet»-et, melynek alapszabályai az 1848. évi egylet szabályai-val megegyeznek. Említésre méltó, hogy a nyomdatulajdonosok is minden tag után heti 10 kr. járulékot fizettek. Minden Budapesten dolgozó könyvnyomdásznak kötelessége volt az egyletbe belépni. Az egylet vezetésére 1800-ig a könyvnyomdatulajdonosok gyakoroltak döntő befolyást. Az 1800-ban alakított könyvnyomdászok önképző egylete új szellemet lehelt a segélyező-egyletbe. Könyvtárt rendezett be, felolvasásokat, tanfolyamokat szervezett, 1848-ban nyomdai munkákból kiállítást rendezett, 1809 óta pedig »Typographia« cím alatt szaklapot adott ki. Az egylet az ugyanazon évben az országgyűléshez benyújtott kérvényében a szövetkezési (coalitio) szabadság megadását, illetve a szövetkezési tilalom eltörlését kérte. A nyomdászok már korán keresték az érintkezést külföldi társaikkal. Legelőbb az osztrákokkal szövetkeztek. 1870-ben a III. osztrák és magyar nyomdászgyűlés Budapesten tartatott meg. Az önképző-egylet a munkanélkülieket segélyezte s a munkás-statisztika terén is úttörő tevékenységet fejtett ki. 1870-ban a segélyező-egylet az önképző-egylettel egyesült s az árvák segélyezését is belevonta működési körébe. Az első országos magyar nyomdász-gyűlést 1878-ban tartották meg, a melyen az országot szervezés szem-

pontjából 9 kerületbe osztották: Budapest, Pozsony, Kassa, Debreczen, Szeged, Temesvár, Pécs, Erdély, Fiume. Az országos gyűléseket azóta többször ismételték. A nyolczvanas évek elején országos szervezet létesítésén fáradoztak. A budapesti könyvnyomdászok és betűöntők egylete fennállásának első 35 évében (1862-1886-ig) segélyezésre fordított 216,698 ft 20 krt. Betegsegély: 130,001 ft. Temetési segély: 48,335 ft. Rokkantségély: 29,463. Özvegysegély: 4337. Árvasegély: 9530 ft. Úti-segély: 11,221. Munkanélküliek segélyezése: 13,370 ft. Az egylet az árszabály-mozgalmak előkészítésében s vezetésében nagy szerepet játszott s viszonyainkhoz képest jelentékenyebb vagyonnal bír.³⁾

A politikai munkásegyletek keletkezése szintén nyomdászok kezdeményezésére vezethető vissza. Az 1867-ben Pesten alakult Buchdrucker-Fortbildungsverein-ban csakhamar összetűztek a Schultze-Delitzsch és a Lassalle-párti munkások. Míg az elobbeniek a választói jogot a nyomdászok, mint a munkások arisztokracziája számára követelték, addig az utóbbiak azt vitatták, hogy a választási jog nem csupán a nyomdászokat, hanem valamennyi munkást megilleti. A Schultze-Delitzsch-párti munkások Rohonyi vezetése alatt 1808. február havában a Pest-budai munkásegyletet, a Lassalle-párti munkások pedig Hrabil János vezetése alatt az általános munkásegyletet alakították meg. Az előbbi egylet 1809-ben már feloszlott, az utóbbi egylet pedig Újpesten,

³⁾ Részletesebb adatok Zaka Lajosnak: A budapesti könyvnyomdászok egylete negyedszázados fennállásának története című, Budapesten 1887. megjelent művében találhatók.

Ó-Budán, Kaposvárott, Aradon, Sárospatakon, Sopronban, Veszprémben, Aninán, Eesicán, Temesvárott, Pécssett és Fehértemplomban bírt fiókokkal, melyekhez a Szigetváron, Oravicabányán, Kolozsvárott, Pozsonyban és Eszéken létezett munkásegyletek csatlakoztak. Az általános munkásegylet elnökévé 1869-ben Táncsics Mihályt választották. Ezen egylet programja főleg politikai jelleggel bírt. Követelései a következők voltak: általános, közvetlen választói jog minden képviselőtestületbe, korlátlan egyesülési és gyülekezési szabadság, teljes szólás- és sajtószabadság, a hírlap-óvadék és hírlapbélyeg eltörlése, teljes vallásszabadság, az állandó hadsereg eltörlése, közvetlen népszavazás, általános iskolakötelezettség s ingyenes oktatás, stb. A kezdetben hazafias irányban működött egyletet a király 500 írt segélyben részesítette. Midőn azonban a vezetők a külföldi befolyások hatása alatt tüntetéseket rendeztek s hűtlenségi perbe keveredtek, az egylet csakhamar feloszlott. A munkás-mozgalmak góczpontját azután sok éven át az általános munkás-beteg- és rokkant-segélyzőpénztár képezte, a melynek működéséről alantabb még megemlékezünk.

A munkás szakegyletek legnagyobb része Budapesten áll fenn s keletkezésük ideje többnyire az utolsó évtizedre esik. A magyarországi socialdemokrata-párt ugyanis 1810. évi congressusán elhatározta, hogy a szakegyletek alakítására nagyobb súly fektetendő. Ezen határozatnak megfelelően a párt 1891 óta élénk tevékenységet fejt ki újabb szakegyesületek alapítása s a már létezőknek egy a pártvezetőséggel szoros összefüggésben álló központi szervezetben való egyesítésének érdekében. A pártvezetőség minden szak-egyesületben bizalmi férfiakat igyekezett megnyerni

s ezekből egy szakegyesületi tanácsot alakított. A socialdemokrata-párt 18^(.)4. évi III. pártgyűlésén a szakegyesületi szervezkedés ügyében következő határozatot hozott: »Tekintettel arra, hogy a szakegyesületek olyan szervezeteknek tekintendők, melyek legalkalmasabbak arra, hogy az indifferens munkásokban érdekeltséget keltsenek a politikai mozgalom iránt; tekintve továbbá, hogy a mostani állapotok, a jelenlegi gazdasági és politikai helyzet és a pártmozgalom állása mellett, a szakegyesületek egy erős és cselekvőképes szervezet alapját képezik: kötelességévé teszi a pártgyűlés minden elvtársnak, ha csak különös kényszerítő okok nem akadályozzák, hogy a szakmájában fennálló szervezetnek tagja legyen: egyszermind feladatává teszi a pártgyűlés a vezetőségnek, hogy a szakegyesületi mozgalmat tehetsége szerint támogassa és fejlessze s a mennyire a körülmények engedik, velük szoros összeköttetésben maradjon; végül felhívatik a pártvezetőség, hogy erkölcsi befolyását érvényesítse a szakegyesületeknél s hasson oda, hogy ellenállási pénztárakat alakítsanak, melyek Dell* ctZ egyletek keretén kívül állanak, de velük szoros összefüggésben vannak«.

A fővárosi szakegyletek közül nagyobb jelentőséggel bírnak a budapesti asztalosok, mintaasztalosok, érczöntők, vas- és fémmunkások, paszományos és gombkötők, fazekasok, kőművesek, esztergályosok, arany- és ezüstművesek, mechanikusok, szobafestők és mázolóok, grafikai munkások és munkásnők, fehérnemű tisztító munkások és munkásnők, czipészsegédek, szabósegédek, könyvkötők, vashűtőmunkások, teherszállító-munkások, menyezetvakolók, kádársegédek, kazánkovácsok, reszelővágó munkások, szobra-

szok, pipafaragók, kovácssegédek, kocsigyártó segédek, keztyűsök és sérvkötők, ács munkások, légszesz- és vízvezeték-szerelők, keramikai munkások, szűcs-munkások, csizmadia-munkások, épület- és műlakatosok, kőrajzolók, kárposok, kőfaragók, bádgosok, sörfőzőmunkások szakegyetei. A felsorolt szakegyesületek csaknem kivétel nélkül a socialdemokrata-párt vezetése és befolyása alatt állanak. Van azonban egynehány szakegyesület, mely a nemzeti demokrata munkáspárthoz csatlakozott. Ilyenek többek között a timársegédek s a pinczerek szakegyete és a kőművesek nemzeti egyesülete. Az egyletek legtöbbszörében a tagsági heti járulék nem igen haladja meg a 10 krt, s a beiratási díj is igen alacsony szokott lenni. Miután a taglétszám nem nagy, az egyletek anyagi ereje nem jelentékeny. Magánhelyiséggel csak kevés egylet bír. (Ilyenek többek között a cipészek, az asztalosok, a kőművesek, a bádgosok.) A legtöbb egylet vendéglőkben szokta heti összejöveteleit tartani. A jobban szervezett, erősebb egyletek tagjaiknak úti segélyt nyújtanak, a munkanélkülieket támogatják, a munkaközvetítést ingyen eszközlik, felolvasásokat, vitéstélyeket, szaktanfolyamokat, rajzoktatást, sőt táncoktatást szerveznek. Némely egylet kebelében dalárdát alakítottak. Télen multságokat, nyáron társas kirándulásokat rendeznek. Tartanak szaklapokat, itt-ott már bírnak könyvtárral. A cipészek szakegyetének közreműködésével, 1893-ban termelő szövetkezetet létesítettek. Általában véve azonban ezen egyletekben, a gyakorlati irányú angol szakegyletektől eltérőleg, sokat politizálnak, mit néha az e tekintetben szintén sokat vétő szaksajtó is megró. (L. A cipész V. évfolyam. 1895. I. sz.: »Aradon a szaktársak a poli-

tikai mozgalomnak áldozták minden idejüket, a minnek folytán a szakegyleti mozgalom csorbát szenvedett«.)

A vidéki szakegyletek közül felsorolandók: Aradon az asztalosok, kádárok, sütők, vas- és fémmunkások szakegylete; Brassóban szervezve vannak a vas- és fémmunkások, kádárok és szabók, Budafokon a kádárok, Debreczenben a czipészek és szabók, Eszéken a szabók, Győrött az asztalosok és kádárok, Hódmező-Vásárhelyen a czipészek és csizmadiák, Kassán a nyomdászok, mázólo-, szobafestő-, építő-, asztalos-, szabó- és czipézmunkások, Kaposvárott a szabók, Kolozsvárott a czipészek, asztalosok, szabók, sütők és vasmunkások, Pécsen a kádárok, keramikai munkások, szabó-, asztalos- és építő-munkások, Orosházán az ácsok és kőművesek, Pozsonyban a sütők, szobafestők és mázólok, az asztalosok, fazekasok és kályhások, fémmunkások és építő munkások, Sopronban a czipészek, szabók és sütők, Szegeden a czipészek, asztalosok és szabók, Temesvárott a szabók, asztalosok, vasmunkások, czipészek, sütők és molnárok, Újpesten a vas- és fémmunkások, az asztalosok, szobafestők, czipészek, kalaposok és tímársegédek, Stájerlakon a bányászok és kohómunkások.

Ezen egyletek túlnyomó nagy részét a socialdemokrata-párt alapította, vagy annak befolyása alatt áll. Igen kívánatos volna, ha társadalmi utón előmozdítatnék a munkásoknak politikai tekintetben semleges s pusztán gazdasági téren működő egyesüléseinek alakítása.

Az egyletek taglétszáma ismeretlen, de a munkásajtó közleményeiből kitűnik, hogy nem mondható jelentékenynek. Hazánkban a kapitalistikus termelés még nem öltött nagyobb arányokat s ennek meg-

felelően a munkásmozgalmak is szűkebb keretben mozognak. Az egyesületek pénzügyi helyzete is igen gyenge, nagyobb alapokkal nem bírnak. A szakegyesületek között az összeköttetés igen laza, országos szervezettel nem rendelkeznek. A socialdemokrata-párt vezetősége által teremtett szakmunkatanácsos, melynek hivatása volna a fővárosi szakegyesületek között összekötő kapcsot képezni, maga a párt vezetősége sem volt megelégedve s azt 181)5. május 15-én felszálta, mert a szervezethez tartozott 33 szakegyesület legjobb esetben 14-15 szakegyesületi kiküldött képviselte az üléseken. (L. Népszava I. 1895. máj. 19.) Némely szakmához tartozó szakegyesületek congressusokat szoktak tartani. A cipészek 1892-én tartották Budapesten első országos congressusukat. Az asztalosok 1894. tartották az első congressust, amelyen 23 városból 120 kiküldött vett részt. A congressus a socialdemokrata párthoz való csatlakozását monddta ki. Némely szakegyesület összeköttetésben áll külföldi szervezetekkel is, így pl. a hazai cipész-szakegyesületek a cipészek Zürichben székelő nemzetközi titkárságának alapításánál anyagilag is közreműködtek. A famukások már több ízben osztrák társaikkal tartottak közös congressusokat.

A szakegyesületek közötti összeköttetést a szakajtó iparkodik fentartani. Ennek főbb képviselői a következők: Asztalosok szaklapja, a magyarországi asztalossegédek és segédmunkások szakközlönye. (Kiadótulajdonos az országos 11-es szervező-bizottság), A cipész, a magyarországi cipész- és csizmadia-munkások szakközlönye (megjelenik 1891 óta kéthetenként), Typographia, a könyvnyomdászok és betűöntők közlönye, Szabók szaklapja, A kőfaragó, Sütők szaklapja, Könyv-

kötők szaklapja. E lapok csaknem kivétel nélkül socialdemokrata szellemben vannak tartva s minden év május i-én (többnyire piros betűkkel nyomtatott) ünnepi számot adnak ki. A különböző helyeken előforduló strike-okról referálnak, a strike-olók számára gyűjteneik, a strike-bontók neveit közlik. Hogy mily nagy a solidaritás a különböző országok munkásai között, bizonyítják a figyelmeztetések, melyeket a strike-ok alkalmával a szaklapokban találhatunk. Ha Lembergben asztalos-strike üt ki, erről az asztalosok szaklapja azonnal hirt ad s figyelmezteti a szaktársakat, feltűnő helyen, vastag betűkkel: »Asztalos Lembergbe ne utazzék.« Ugyanily eljárást követnek a külföldi szaklapok, ha nálunk üt ki strike. A szaklapok igen gyakran közölnek politikai természetű cikkeket.

Állandó s gazdag rovatot töltenek be a munkaadók s munkafelügyelők ellen irányuló panaszok.

Munkásképző-egyletek Budapesten: Szabadság, Egyenlőség. Erzsébetfalván: Testvériség. Halason, Kassán: Általános munkásképző-egylet. Besztercebányán, Lúgoson: Népképző-egylet. Mosón: Népegyelet. Nagy-Becskereken, Pécssett, Pozsonyban: Vorwärts. Sopronban: Munkásönképző-egylet. Munkásképző-egyletekkel bírnak továbbá: Újpest, Arad, Bajmok, Bajza, Ó-Kanizsa, Ó-Moravicza, Bács-Topolya, Bács-Szt-Tamás, Bács-Földvár, Bács-Feketehegy, Csóka, Csurog, Czegléd, Kis-Hegyes, Kis-Jenő, Káva, Megyesháza, Mohol, Nagy-Kanizsa, Pánd, Szent-Endre, Szerb-Keresztur, Szeged, Szabadka, Szabadszállás, Solt, Török-Kanizsa, Török-Szent-Miklós, Temerin, Új-Verbász, Ó-Verbász, Ó-Becse, Zenta. Ezen munkásképző-egyletekben, melyek kivétel nélkül a socialdemokrata párthoz tartoznak

s agitatorius czéloknek szolgálnak, főleg mezőgazdasági munkások sorakoznak.

Munkás-olvasóegyletek vannak: Budapesten, a VI. kerületben, a III. kerületben (ó-budai), Fehértemplomban, Nagy-Szent-Miudóson, stb.

Socialistikus irányzatú munkáskörök vannak Aradon, Brassóban, Temesvárott, Kispesten.

Általános jellegű munkásegyletek is vannak több helyen, így: Cservenkán, Szászvároson.

A fentebb felsorolt munkáskörök, munkásképző- és munkásolvasó-egyletek túlnyomó része a socialdemokrata-párt által alapított, vagy annak befolyása alatt áll.

A Budapesten élő külföldi munkások is egyletekkel bírnak. Ilyenek az: Első cseh munkás-egylet, az Olasz munkás-egylet, a lengyel munkások Sila című egylete.

Munkás dal-egyletek: Budapesten az általános munkás dal-egylet, a Typographia dalkör, Ébredés, magyarországi könyvnyomdászok és betűöntők dalköre, Ganzgyári dalkör, Schlickgyár dalköre, az államvasutak nyugati műhelyének Testvériség, s északi műhelyének Törekvés című dalköre.

A külföldön levő magyar munkás-egyletek közül felemlítendők a bécsi és müncheni egyletek, a new-yorki socialista munkáspárt magyar szakosztálya, a Petőit Sándor socialista munkás-egylet Clevelandban (Ohio) s a munkások közművelődési köre ugyanott.

A felekezeti munkásegyletek között felemlítendők a katolikus legényegyletek és munkásegyletek, a melyek Budapesten, Egerben, Győrött, Székes-Fehérváron, Mezőkövesden, Kalocsán, Besztercebányán, stb. léteznek. A többnyire nemzeti alapon álló iparos-

ifjak egyesületei is említést érdemelnek. Ezek önképző körök, közművelődési, művelődési és társaskörök elnevezés alatt a legtöbb városban találhatóak.

Igen nagy számban vannak hazánkban s különösen a fővárosban oly munkásegyletek, melyek a socialistikus mozgalmaktól távol maradva, tisztán önműködési és humanistikus céloknak kívannak szolgálni. Ilyenek a betegsegélyző, temetkezési, özvegy- és árvasegélyző, önszegélyző, nyugdíj, önképző és munkaközvetítő egyletek. Legtöbbnyire szakmák szerint alakulnak. Így van Budapesten betegsegélyző és temetkezési egyletük az arany- és ezüstékszerészeknek, az asztalossegédeknek, a bérkocsissegédeknek, a kövezősegédeknek, a molnárok és malommunkásoknak, a pinczéréknek, a podgyászshordozóknak, stb. Az 1878. évben készült egyleti statistika szerint létezett hazánkban 7 bányamunkás egylet (2245 taggal, 95,682 firt vagyonnal), 38 munkás betegsegélyző egylet (18,413) taggal, 147,508 firt bevétellel, 78,073 firt vagyonnal), 18 iparos temetkezési egylet (6602 taggal, 27,000 firt vagyonnal). Újabb időben a nagyobb ipari vállalatok kebelében is alakultak a munkaadók által támogatott segélyző és temetkezési egyletek.

A hazai munkás segélyző pénztárak közül kiemelendő a munkásmozgalmainkban nagyobb szerepet játszott általános munkás beteg- és rokkantsegélyző pénztár, melyet a pest-budai munkás önképző-egylet 1870-ben alapított. Ezen pénztár 1884-ben már 30,000 taggal bírt. Az évi bevételek újabban a 300,000 firtot meghaladják. A pénztár 1870-96-ig 4.752,591 firt fordított segélyezésekre. A nemzeti demokrata munkáspárt által 1892-ben alapított magyarországi munkások rokkant és nyugdíj egylete 1898-ban 23 fiókpénztárral

bírt. (Ó-Buda, Diósgyőr, Zombor, Miskolcz, Apatin, Szolnok, Resiczabánya, Temesvár, Duna-Földvár, Kaposvár, Érsekújvár, Székesfehérvár, Pozsony, Esztergom, Oravicza, Stájerlak, Sátoralja-Ujhely, Nagykanizsa, Szeghalom, M.-Sziget, Kudsir, Vajda-Hunyad, Hódmezővásárhely). Az egyesületnek 5708 tagja van és 60,380 írt vagyonnal rendelkezik. Felemlítendő még az ó-budai munkások kölcsönös nyugdíj egyesülete.

Irodalom.

Webb: History of trade unionism. London 1894: németre fordította Bernstein, Stuttgart 1895. – Webb: Industrial democracy, London 1897, németre fordította Hugo: Theorie und Praxis der englischen Gewerkvereine, Stuttgart 1898. – Howell: The conflicts of capital and labour, 2. kiad. London 1890, németre fordította Hugo: Die englische Gewerkvereinsbewegung, Stuttgart 1896. – Bäernrcither; Die englischen Arbeiterverbände und ihr Recht, Tübinga 1886. – Brentano: Die Arbeitergilden der Gegenwart, 2. köt., Lipcse 1871 és 72. – Hirsch: Die Arbeiterfrage und die deutschen Gewerkvereine, Lipcse 1893. – U. a.: Thätigkeit und Entwicklung der deutschen Gewerkvereine, Berlin 1895. – Rousiers: Trade Unionisme en Angleterre, Paris 1897. – Mahaim: Les syndicats professionnels, Bruxelles 1893. – Comte de Paris: Les associations ouvrières en Angleterre, Paris 1869. – Vandervelde: Enquête sur les associations professionnelles d'ouvriers en Belgique, Bruxelles 1891. – Schmöle: Die socialdemokratischen Gewerkschaften in Deutschland, Jena 1896. – Több szerzőtől: „Gewerkvereine”, Handw. d. Staatsw. IV. 1-49. old., u. o. 1892. – Biermer: „Gewerksvereinsbewegung”. Hdwb. d. Staatsw. Suppl. II 377-440. old., u. o. 1897. – Frankenstein: Der Arbeiterschulz, Lipcse 1896. – Hugo-Stegmann: Handbuch des Socialismus, Zürich 1897. – Herkner: Die Arbeiterfrage, 2. kiad., Berlin 1897. – Kulemann: Die Gewerkschaftsbewegung, Jena 1900. – Králik Emil: A szakegyesületek haszna és jelentősége, Budapest 1891 és 1896.

A BOYCOTT S AZ ELLENŐRZÉSI JEGYEK.¹⁾

Boycott alatt a szervezett munkásoknak a vállalkozók ellen folytatott harcában alkalmazott azon eszközt értik, melylyel bizonyos vállalkozók gyártmányainak forgalombahozatalát lehetetlenné tenni iparkodnak azáltal, hogy azok vásárlásától a munkások tartózkodnak s azok forgalombahozatalának megszüntetésére azon közvetítő kereskedőket is rábírnak vagy kényszerítik, kiknél egyéb árucikkeket vásárolnak. Másodlagos boycott akkor áll elő, midőn a munkások azoi kereskedőkkel is megszakítanak minden üzleti összeköttetést, akik a boycottait czikk forgalombahozatalát beszüntetni nem hajlandók. Az amerikai munkások úgy definiálják a boycottot: »When we boycott a thing, we leave it alone, we won't have it.« (Ha valamit boycottálunk, magára hagyjuk, nem akarunk vele élni). A boycottot rendszeren akkor szokták kimondani, ha valamely munkaadó vagy azok csoportja a munkások ellen vagy azok szervezete ellen vétett, illetve azoknak kívánságait teljesíteni vonakodik. Arra is van eset, hogy oly vállalkozó

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” I. kötetében. Pallas, 1899.

ellen alkalmazták, a ki legjobb egyetértésben él munkásaival, csak azért, mert az utóbbiak nem akarnak valamely trade unionba beállni. Rendesen munkabeszüntetések, vagy munkáskizárások kísérője s önállóan csak ritkán fordul elő. Végcélja kevésbé a vállalkozó tönkretétele, mint inkább erkölcsi megfélemlítése, megpuhítása oly esetekben, midőn a strike egymagában eredménytelennek bizonyul.

Az, amit boycottnak neveznek, ősrégi társadalmi fegyver. Az erkölcsi, szellemi vagy socialis megfélemlítést egyik társadalmi osztály a másik ellen, vagy egyes egyének között a legrégebb időktől kezdve gyakorolták. A régi egyház interdictuma, vagy excommunicációja sem volt más, mint boycott.

A czéhrendszer idejében is ösmerték már ezen fegyver kezdetleges alakját, melyet újabban a társadalmi, stratégia fejlesztett technikája öldöklöbbé, veszélyesebbé tett. »Schelten und Auftreiben«-nek hívták ezen eljárást, midőn a czéhrend ellen vétett mester nevét a fekete táblán közzétették, minek következtében legényei elhagyták műhelyét, társai megszüntettek vele minden érintkezést, sőt készítményeinek a városi piacon való elárusítását is megtiltották. A XVI. században a szervezett mesterlegények a czéhmesterek ellen folytatott társadalmi küzdelmeik alkalmával nem egyszer proscibáltak egyes czéhtagokat, midőn óhajaikat teljesíteni vonakodtak.

A boycott alatt ismert harceszköz nevét és újbóli feléledését egy Írországi esetnek köszönheti. Boycott Charles Cunningham, ki a hetvenes években Lough Mask-ban, Lord Erne birtokait kormányozta, oly szigorral, sőt kegyetlenséggel bánt a kisbérülőkkal, hogy az egész vidék gyűlölte őt. Az írlandi nemzeti

liga kezdeményezésére 1879-ben elhatározták, hogy megszakítanak vele minden összeköttetést, kizárják minden körből. Munkásai közvetlenül az aratás előtt felmondották a szolgálatot, cselédei elhagyták házáat, s az egész országban nem találkozott ember, ki hozzá munkásnak, cselédnek beszélgetett volna. A bérkocsisok megtagadták neki „szolgálatukat, a vendégfogadókban nem kapott szállást, az élelmiszerek szállítói kerültek házáat, sőt a vasúti társaság is megtagadta terményeinek szállítását. Végre a kormány közbenjárásának sikerült az ország távoli részéből erős katonai fedezet mellett egy csapat munkást hoznia, de már későn, mert a gabona akkorra rég elromlott. Boycott elhagyta az országot s kivándorolt Amerikába. Írlandban azután még többször ismételték a Boycott ellen alkalmazott eljárást. Boycott kapitánnyal együtt a nevével megjelölt rendszer is csakhamar polgárjogot nyert Amerikában, sőt itt nyerte tulajdonképeni alakját, a melylyel a szakegyesületek s munkásszervezetek kezében a munka és tőke közötti küzdelem egyik legfélelmetesebb fegyvere lett. Alkalmazásához főleg akkor folyamodnak, mikor strike alkalmával a vállalkozók oly. munkásokat alkalmaznak, kik a szakegyesületi mozgalmakon kívül állanak. Ily esetekben körleveleket bocsátanak ki s a munkáslapokban hirdetések tesznek közzé. A Knights of labor által közzétett hirdetményekben megtiltják, hogy a boycottait egyéntől bármily árut vegyenek, bármily munkát nála végezzenek, vele beszéljenek, vagy érintkezzenek, társaságában egyenek és igyanak. Amerikában nemcsak kereskedőket és iparosokat, hanem hírlapokat is szoktak boycottal sújtani. Ilyenkor nemcsak a lapra való előfizetést, hanem a lapban való hirdetést is

megtiltják s azon cégeket is boycottálják, a melyek a boycottait lapban hirdetnek. Az amerikai kárpitosok odáig vitték a boycottot, hogy megtagadják szolgálataikat oly egyénektől, kik boycottait cikketeket vásárolnak. Amerikában arra is volt már eset, hogy a zenekar tagjai egy színházat boycottáltak, mert az igazgató oly zenészeket is alkalmazott, a kik a trade uniónak nem voltak tagjai. Ezen boycott teljes sikerrel járt.

A Németországban előfordult boycottok főleg a sörfőzdeket és vendéglősöket sújtották. 1880-ban fordult elő legelőször, hogy Szászországban oly vendéglősöket boycottáltak, a kik helyiségeiket socialdemokrata gyűlések céljaira átengedni vonakodtak. Majd 1881-ben a hamburgi sörfőzdek ellen mondták ki a boycottot s ettől kezdve igen sűrűn alkalmazták ezen fegyvert a söripar terén. Legnagyobb feltűnést keltett az 1894-ben lezajlott berlini sörboycott, melyet egy félévnél tovább mindkét részről nagy kitartással és erőmegfeszítéssel folytattak. Az egyik oldalon állottak az egyesült nagy sörfőzdek, melyek vonakodtak a sörfőző-munkások szakegyesületének követeléseit teljesíteni s munkáskizárásokhoz folyamodtak; a másik oldalon állott a sörfőző-munkások socialistikus egylete, melyet az egész socialdemokrata-párt támogatott. Az utóbb nevezett párt ez alkalommal meg akarta mutatni, hogy mily hatalmat képvisel s hogy tagjai mennyire vannak fegyelmezve; a sörfőzdek pedig nagy tökérejükre támaszkodva, felvették a küzdelmet, mert a már évek óta az egész iparágat nyugtalanító munkásmozgalmaknak és hol az egyik, hol a másik sörfőzde ellen kimondani szokott boycottoknak véget akartak vetni. Így ezen boycott tulajdonképeni jellé-

gét elveszítve, a szervezett osztályérdekek erőpróbájává lett. A boycottait sörfőzdek tetemes segélyben részesítették azon vendéglősöket, a kik sörüket mérték, mire ezek, kik az élvezett hitel folytán különben is nagy függésben voltak a sörfőzde-vállalatoktól, helyiségeiket nem engedték át socialdemokrata gyűlések megtartására. A nagy vállalatok gyengébb boycottait társaikat anyagi támogatásban részesítették, úgy, hogy végül a sörfőző munkások gazdáikkal compromissumra lépni voltak kénytelenek, mire a boycott megszűnt. Közvetett boycottot képeznek az ellenőrzési jegyek, melyeket újabban a szervezett munkások sűrűbben szoktak alkalmazni. Ezen a boycottnál régebbi amerikai találmány (label-system) egy bélyegalakú kis papírlapból áll, a melynek főadata a munkásokat azon portékákkal megismertetni, melyek oly iparosok által gyártattak, a kik munkásbarátok, illetve a szakegyesületek követeléseit munkásaikkal szemben teljesítették. Eredetileg a szivarkészítő munkások szakegyesülete által alkalmaztattak, hogy megkülönböztethetők legyenek az olcsó munkással – chinaiak és fegyenczek által – készített gyártmányok a szakegyesületi tagok által gyártott szivaroktól. Az utóbbiak kelendőségét ily módon az előbbieik rovására előmozdítani célozták. Az ellenőrzési jegyek szivarokon kívül főleg kalapokon, ruházati czikkeken, cipőkön, némely szövött árukon alkalmaztatnak. A munkáskalendárium hirdetéseiből látom, hogy az ellenőrzési jegyeket már hazánkban is meghonosították. Ezen jegyek természetesen csak oly czikkeknél bírhatnak fontossággal, melyeknek fogyasztó közönségét a munkás-osztály képezi s természetesen csak ott, hol a munkások jól vannak szervezve.

A boycott alkalmazásának tere szűk és főleg csak azon iparágak terén szerepelt, melyek élelmi cikkeket termelnek. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy csak oly cikkek boycottálhatók eredménynyel, a melyeknek eredete könnyen ellenőrizhető. A legsikeresebb boycottokat pékek, sörfőzők, szivargyárosok, kalapgyárosok, malmok és hírlapok ellen rendezték. Oly cikkek, melyek főleg vagy kizárólag a vagyonos osztályok által fogyasztatnak, boycottai nem sújthatók, épp oly kevéssé mint azon cikkek, melyeket a kivitál számára gyártanak. Oly gyárosok, kik a helyi szükséglet számára termelnek, boycottai könnyebben sújthatók, mint olyanok, kiknek nagy piacuk van. A boycott csak akkor járhat sikerrel, ha a nép legszélesebb rétegei – s nem csak a szervezett munkások – meg vannak győződve szükséges voltáról s célszerűségéről. Könnyen megtörténhetik s – mint a berlini sörboycott példája bizonyítja – már megtörtént, hogy egyes lelkiismeretlen, ravasz vállalkozók előmozdítják a versenytársaik ellen kimondott boycottot, hogy saját gyármányaiknak nagyobb piacot teremtsenek. Ugyanezen eset az ellenőrzési jegyeknél is előfordulhat. E mellett a boycott és az ellenőrzési jegyek könnyen eredményezhetik, hogy a munkások szükségleteiket csak drágábban, vagy rosszabb minőségű árukkal elégíthetnék ki. Némely esetben a boycottait gyáros az ellene indított hajszából hasznot húzott, mert felkeltette számára a tömeg részvétét, rokonszenvét, midőn a vele szemben támasztott követelések túlzottak, igazságtalanok voltak. Hogy a boycott nem alkalmazható sűrűn, s hogy kétélű fegyver a munkások kezében, belátták a német socialdemokrata-párt vezérei s intik a munkásokat, hogy csak akkor

ragadják meg, midőn oly kérdésekről van szó, melyek széles munkásköröket mélyreható érdekekkel érintenek, különösen pedig oly törekvések visszautasítására, melyek a munkás-osztály politikai károsítását célozzák. Kimondották továbbá az 189:2. évi berlini pártgyűlésen, hogy a boycottot semmiesetre sem szabad a politikai és gazdasági téren való erőszakoskodás eszközüvé tenni oly célból, hogy egyesek politikai véleményük vagy személyes meggyőződésük miatt megbüntettesenek, vagy hogy egyesek arra kényszerítenek, hogy oly politikai véleményt színleljenek, a mely nem képezi meggyőződésüket. A boycott rendezőit már többször állították a törvényszék elé. Az amerikai judikatura szerint a boycott nem képez büntethető cselekményt. A mint azt Barrett, new-yorki bíró kifejtette: »a munkásoknak joguk van, hogy minden barátjukhoz elmenjenek, s nekik sérelmeiket elpanaszolják, így szólva: ha barátja vagy a munkásoknak, nem fogod támogatni az olyan embert, ki jogos követeléseinket megtagadja s velünk igazságtalanul bánt. Ez ellen nincs törvény.« Ezen felfogással szemben a német judikatura a boycottot már több ízben kihágásnak (»grober Unfug«) minősítette.

Irodalom:

Sartorius-Waltershausen: Boycotten, ein neues Kampfmittel der amerikanischen Gewerkvereine, Jahrbuch für Nat. Oek. N. F. XI. – Heckel: Boycott, Jahrbuch für Nat. Oek. ill. F., 10. és Handwörterbuch der Staatswissenschaften I. Suppl. 252-257. – Roesicke: Bierboycott u. Arbeitsnachweis der Berliner Bierbrauereien, Preussische Jahrbücher 1895. – Struve: Der Berliner Bierboycott. Berlin, 1897.

A TÁRSADALMI BAJOK ÉS A KARTELLEK.^{1.)}

Brentano Lujo, kit a lipcei egyetem a nagyhírű Koscher nyugalomba vonulása folytán megüresedett tanszékre meghívott, igen érdekes beszéddel foglalta el új állását. A beszédben, mely külön kiadásban is megjelent²⁾ a jelenlegi társadalmi bajok okait kutatja és vizsgálatainak eredményeként gyógyszer³⁾ is ajánl. Nem akarja, mint mondj a, az életet szabályozni, nem akar ideálok után törekedni, hanem meg volna elégedve: »ha mindnyája erkölcsös léteinek anyagi feltételei megalkottatnának.« Szerinte az alsóbb osztályok bajainak legnagyobbja nem az, hogy gazdasági függőségben vannak és ennek következtében egyéni, társadalmi és politikai tekintetben nem függetlenek, hanem a legnagyobb baj szerinte a munkások helyzetével járó sajátos létbizonytalanság.

Gazdasági fejlődésünk iránya hozta magával a fellendülés és hanyatlás folytonos ingadozását, mely lökésszerűleg teremt a munkátlanok nagy tömegét és így a munkások gazdasági és egyéni függőségét élesíti és ezeket foszt meg kenyerüktől. Így támad

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” VI. évfolyamában. (1889.)

²⁾Über die Ursachen der heutigen socialenNoth.Leipzig 1880.

a tömegnyomor, mely az egyeseknek lételét zavarja, az államok fejlődését veszélyezteti, az egész társadalmi rendet fenyegeti. Ez átalakulás a régi iparend felbomlásával veszi kezdetét. Mi okozta e felbomlást? Az-e, hogy a régi iparszabványokat többé nem tartják be és ez által károsodtak a munkások, vagy pedig a mint mások vélik, hogy a termelési processzusban beállott technikai szervezés és az avval járó átalakulások, (gépek, gyárok, nagyipar) idézték elő a gazdasági átalakulásokat és ezek ismét a társadalmi bajokat. Brentano szerint sem az egyik, sem a másik felfogás nem elégséges a baj magyarázására, bár mindegyik helyesen utal egynehány körülményre. Az egyik jogi, a másik technikai téren keresi azokat. Brentano szerint az iparüzemben beállott átalakulásokat a piaci viszonyokban forradalom idézte elő. A középkori kézműves első sorban a helyi piacz számára dolgozott, a hol védve volt; ha pedig idegen piacz számára termelt, úgy ezt csak monopóliumok alapján tette, a melyek szintén biztosították számára a piaczot; jó árakat érhetett el s így drágán termelhetett. A modern állam keletkezésével együtt lábra kapott mercantil rendszer mindennek véget vetett. Honi ipar lett mindenütt a jelző és ezzel kezdetét vette az elkeseredett verseny a világpiacon. A verseny folytán tömeges termelésre és lehetőleg olcsó termelési költségek után törekedtek. Ezt a régi ipari rend keretében nem lehetett megvalósítani, e rendet tehát felbontották. Oly helyeken, hol az iparszabványok nem bírnak hatálylyal, nagy műhelyeket állítottak fel. Az elkeseredett verseny, mely a termelési költségek leszállítására ingerelt, a technikai találmányok felé hajtott. Az

átalakulás oka tehát tisztán gazdasági. A technikai átalakulások és az iparjog reformja a korábbi gazdasági változások következményei és nem megfordítva. Az ipar bevonása a világpiacba tehát első és utolsó oka a jelenlegi társadalmi bajoknak. »Az iparnak a világpiacba való bevonása ma is főakadályt képezi a munkás viszonyok erélyes javításának és a társadalmi kérdés, legnehezebb problémájának oka t. i. a különböző országok termelését a piac ingadozó szükségletével összhangba hozni.« Mihelyt az ipar nagyobb mértékben bevonatott a világgazdaságba, a piac kiszámíthatlanságával kezdetüket vették a relativ túltermelések és a; áruk keletében beállott zavarok. Ezekre következnek az árak és a hitel hanyatlása, és beáll a válság, melynek alkalmával elválik, hogy melyik munkaadó állja meg a sarat, melyik bukik, melyik munkás kap tovább is foglalkozást és melyik válik földönfutóvá. Ezen krízisek bizonyos periodicitással ismétlődnek és a gazdasági életet folyton erősebb rázkódtatásoknak martalékává teszik. Hisz most is benne vagyunk egy tizenöt év óta tartó válságban, mely idült bajként jelentkezik. Némelyek a válságokat a termelés kamaszéveiben elkövetett ostobaságai következményeinek tekintik, a melyek az öregedő tapasztalatokkal, a fejlődöttebb gazdasági hírszolgálatlalt és nagyobb nyilvánossággal maguktól fognak megszűnni. Mások a válságokban a boszúálló nemezist látják, mely igazságosan sújtja azokat, kik nem gazdaságilag alkalmazták a termelési elemeket. Ismét mások lehetségesnek tartják a válságok következményeit a munkásokra nézve »válságbiztosítás« útján enyhíteni. Még olyanok is vannak, kik a termelési eszközök

államosítása és a termelés tervszerű szabályozásával szándékoznak a válságokat lehetetlenné tenni.

Brentano a kartellekben véli feltalálni azt a csodaszert, mely a termelésnek a szükséglethez való tervszerű alkalmaztatása folytán a túltermelésnek és az azt kísérő árhanyatlásnak, bankrótoknak, tőkék elértéktelenedésének, munkások elbocsátásának és nyomorának elejét venné.

A kartellek nem egészen új jelenségek. Az utolsó évtizedek gazdaságtörténetében már ismételten akadunk kartell-kísérletek nyomára. Sűrűbben azonban csak az utolsó krízis óta találkozunk velük. Az alapeszme, melyen nyugosznak, az, hogy az egyes iparágak folytonos üzeme jó árak mellett lehetővé tétessék. Az árak valamely ország termelői által közös megegyezéssel állapítatnak meg, megállapítatik továbbá az egyes állatokra eső termelési mennyiség. Néhol az egy szövetséghez tartozó czégek gyártmányuk önálló eladásának jogáról is lemondtak és azt egy közös eladási közegre ruházták. Megszűntek tehát jóformán önálló vállalatok lenni és egy vállalatnak műhelyeiként szerepelnek. Ilyenek azonban csak ritkán keletkeznek s a kartellnek legfejlettebb nemét képezik. Brentano azt hiszi, hogy az efféle vállalatok mindazokat az előnyöket nyújtják, melyeket a socialdemokraták és államsocialisták-által tervezett és álmódott tervszerű szabályozása a termelésnek nyújtana. Ennek árnyoldalai azonban a kartellek érintett fajánál mellőzve vannak, mert megmarad a termelőnek önérdeke, nem válik fizetett hivatalnokká, mint azt az államsocialisták contemplálják. A verseny is megmarad, csak hogy más alakban. Nem az árak szoríttatnak le, hanem a verseny a termelési

költségek leszállításánál történik. A nagyobb nyereség a megállapított eladási ár és a csökkent termelési költség nagyobb különbözetében rejlenek. Brentano tehát, a mint nézeteinek előadásában láttuk, fölötte sok jót vár a kartellektől. Jó árak volnának elérhetők, vége volna a túltermelésnek, megszűnnének a jószágok eladásánál előforduló zavarok, a munkások jobb béreket kaphatnának, megszűnnék a termelési zavarokkal együtt a munkások tömeges elbocsátásának a szüksége.

A kartellek azonban sok és nagy bajokkal is járnak, melyekről a tudós tanár vagy egészen megfélekedzik, vagy a melyeknek jelentőségét kicsinyli. Mindenekelőtt az általa *contemplait* kartell-rendszernek alapfeltétele: magas védvám, mely mindig a legdrágábban termelő gyáros eladási árai szerint volna megállapítandó. A kartellek kötése is sok nehézséggel jár, gyakran jóformán lehetetlen. A kartellek felbomlása is nagyon gyakori, a mint azt a tapasztalat tanúsítja.

A fogyasztók érdekei természetesen homlokegyenest ellenkeznek a kartellek kötésével. A fogyasztók ha csak elsőrendű fogyasztási cikkről nincs szó, surrogátumokkal fogják megkísérteni a drágult cikk pótlását, a mi sok esetben kérdésessé teszi a kartell sikerét. Azután nagyon kérdéses, vajon a munkások érdekei kielégíthetők-e a kartelleken nyugvó termelési rendszerrel? Talán épen nagy veszélyekkel és hátrányokkal jár a kartell rájuk nézve. Mert nem szabad elfelejteni, hogy a munkás nemcsak termel, hanem egyúttal fogyaszt is, már pedig fogyasztása a kartellek következtében jóval költségesebb lesz. Hiú remény továbbá azt hinni, hogy a kartellekkel a munkás

létbizonytalansága megszüntethető, a mennyiben a termelésben beálló zavarokat kartell által legfeljebb csak enyhíteni, de megszüntetni nem lehet, mert az izlés változásával, a divattal, a szokásokkal, a technikai találmányokkal a kereslet módosul s így a munkások állandó foglalkoztatását, állandó bérek mellett, a leg-tökéletesebb kartell-rendszer mellett sem lehet elérni. Azután föltéve, hogy a kartell-rendszer tökéletesen keresztül vihető és fentartható, mi kezeskedik a mellett, hogy a termelők javult helyzetéből a munkások is előnyt húznak? Nem kell-e attól félni, hogy a szövetségben álló termelők nemcsak jószáguk eladási árát fogják közösen megállapítani, hanem a munkabérek «szabályozását» is megkísérlendik, még pedig sikerre való nagy kilátással, minthogy a kartellben álló termelők által elbocsátott munkás a kartell többi tagjainál alig fog munkát kapni. A termelő a béreket szállítani annál inkább hajlandó lesz, minthogy nagyobb nyereséget – az eladási ár megállapítva lévén – csak a termelési költségek csökkentése által érhet el. A termelési költségek között pedig tudva-levőleg a munkabér foglalja el az első helyet.

Mindezekből kitetszik, hogy Brentano csalódik, ha azt hiszi, hogy a kartellekben megvan adva az eszköz, mely »mindnyája erkölcsös lételének anyagi feltételeit megalkotja« s alig találta a társadalmi kérdés megoldásának kulcsát, melyet előtte már annyian kerestek s utána is még annyian fognak keresni.

A MUNKANÉLKÜLISÉG.¹⁾

A munkáskérdés egyik igen fontos része a munkanélküliség problémája. Ennek jelentősége a legújabb korban igen fokozódott. A gazdaságtörténet régebbi szakáiban is már ismételtelen sok gondot okozott a kormányférfiaknak azok kérdés, hogy mily módon biztosítsák azok fentartását, kik munkát keresnek, a nélkül, hogy ilyenre akadnának. A XVII. század legelején Erzsébet angol királynő már szükségesnek tartotta, hogy a községi hatóságokat a munkanélküliség veszélyeire figyelmeztesse; a XVII. század végén Angliában a munkanélküliség leküzdésére dologházakat állítottak fel, sőt a XVIII. század elején már munkás-kolóniákra is akadhatunk. Elsőrendű socialpolitikai kérdéssé azonban a munkanélküliség csakis a gépek meghonosítása óta vált. A nők és gyermekek munkájának nagyobb szereplésével, a közlekedési eszközök fejlődésével, a vidéki munkásoknak a városokba való beözönlésével folytonosan növekedik a munka nélkül szükölködők száma.

A népességnek a jelen században Európaszerte tapasztalható jelentékeny szaporodása is hozzájárult a munkanélküliek táborának megerősítéséhez. Az új gépek behozatala mindig feleslegessé tett egy bizonyos

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” II. kötetében. Budapest, 1900.

számú munkáskezet, mely rendszerint nem talált mindjárt foglalkozást. A modern termelési rendszer, mely nem megrendelésre, nem a könnyen áttekinthető helyi szükséglet kielégítésére termel, hanem a világpiac számára dolgozik, számos kedvezőtlen esélynek, meglepetésnek, válságnak van kitéve. Minden ilyen válság folytán számos üzemet beszüntetnek, vagy korlátoznak, minek következtében tömérdek munkás veszi el kenyerét.

Ha a munkanélküliek táborát közelebről vizsgáljuk, különböző csoportokat különböztethetünk meg. Minden csoportnál más és más a munkanélküliség-oka. Minden csoportnál más és más eszközökhöz kell tehát nyúlni, ha a munkanélküliséget meg akarjuk szüntetni. Mindenekelőtt olyanokat találunk a munka nélkül szűkölködők között, kik testi hiba vagy gyengeség folytán normális munkára nem alkalmasak s így munkát a rendes munkapiacson nem kaphatnak. Egy másik csoport előrehaladott koránál vagy egészségi okoknál fogva szűkölködik munka nélkül. Sokan vannak, kik mesterségükben nincsenek kellően kiképezve. A tanonczmizériák ez áldozatai csakis akkor foglalkozhatnak, mikor a munkakereslet igen magas fokot ér el s ezeket azonnal elbocsátják, mihelyt a conjuncturák rosszabbodnak. Ismét egy másik csoport a munkától idegenkedik, természetből fogva lusta, dologkerülő. Ezek igen gyakran csak simulálják a munkanélküliséget, tulajdonképen nem is igen keresik a munkaalkalmat. E csoport nagyszámú tagjai csak bitorolják a munkanélküliek címét és tulajdonképen az úgynevezett »lump-proletariatus« képviselői. Az eddigi csoportokkal e helyen nem szükséges bővebben foglalkozni, mert ezek főleg a szegényápolás

ügykörébe tartoznak. Itt csak azok érdekelnek bennünket, kik tudnak is, akarnak is dolgozni, de a munkapiac helyzeténél fogva munkát nem kaphatnak.

Ezek két nagy csoportba oszlnak. Az első csoportba tartoznak azok, kik a modern gazdasági élet kiszámíthatatlan conjuncturáinak áldozatai. Ilyen conjuncturák pl. vámpolitikai intézkedések, a termelési technika terén újítások, a divat változásai, háborúk, stb. Annak következtében pl., hogy a transvaali háború folytán a gyémántkereskedők tetemesen felemelték az árakat, Amsterdamban több ezer gyémántkőszőrülő munkást bocsátottak el. A második csoportba tartoznak azok, kiknél foglalkozásuk természete magával hozza azt, hogy állandóan nem kaphatnak munkát. Az u. n. évszaki foglalkozásoknál bizonyos pontossággal minden évben bekövetkezik a munkanélküliség állapota. Vannak foglalkozások, melyek télen az időjárás folytán teljesen szünetelni kénytelenek, mint pl. az építési ipar és hajózás, vannak ismét olyan foglalkozások, melyek télen kevesebb embert foglalkoztatnak. Ilyen pl. a mezőgazdaság. Oly iparágak is vannak – bár kisebb számban – hol a nyári hónapokra esik az úgynevezett »holt saison«; ilyen pl. a sokszorosító ipar.

A munkanélküliek száma a nagyobb községekben aránytalanul nagyobb, mint a kisebbekben. A legnagyobb jelentőségű a munkanélküliség kérdése a nagy városokban, hol különösen télvíz idején rendszerint sok ezer ember van minden munka nélkül. Itt főleg az építőmunkások szolgáltatják a munkanélküliek legnagyobb csoportját.

A munkanélküliség terjedelmére nézve a német

statistika nyújtja a legjobb tájékoztatást. A német birodalomban 1895 június 14-én eszközölt foglalkozási felvétel s az ugyanazon évben december 2-án tartott népszámlálás a munkanélküliség kérdését is figyelembe vette. Foglalkozás nélkül találtak június 14-én 299,352 egyént, december 2-án pedig 771,005 egyént.

Ha ezen számokból kirekesztjük azokat, kik betegség vagy más hasonló ok miatt voltak foglalkozás nélkül, úgy azt találjuk, hogy tényleg munka nélkül szűkölködött júniusban 170,004, decemberben pedig 500,000 egyén.

A munkanélküliség nagy nyomor szülője azon osztályok körében, melyek töke hiányában kizárólag munkájukkal keresik meg mindennapi kenyerüket. A munkanélküliséggel járó nyomor következtében számos jóra való munkás a bűn útjára téved, eladósodik, az iszákosság áldozata lesz, a munkától elszokik, elzüllik, csavargóvá vagy koldussá lesz. A munkanélküliek táborának segélyezése nagy terheket ró a községekre, a közrendet pedig a munkanélküliek állandóan fenyegetik. Minden tüntetésnél, zendülésnél nagy szerepet játszanak a faczér munkások. A forradalmaknál is legtöbbször a munkanélküliek állottak az első sorokban.

Azon kérdésre, hogy hazánkban a munkanélküliségnek milyen jelentősége van, munkásstatistikánk fejletlensége folytán kimerítő választ nem adhatunk. Az országos statisztikai hivatal az 1890). évi népszámlálás alkalmával csak a »tulajdonképeni ipar«-ban foglalkoztatott hely nélküli segédekre volt figyelemmel.

A hely nélküli segédek összes száma volt a

tulajdonképeni ipar körébe tartozó valamennyi iparágban:

Magyarországon	26,313
Fiúmében	162
Horvát-Szlavonországokban.....	2140
Összesen	28,615

E számokat maga a statistikai hivatal sem tartja egészen megbízhatóknak. A hivatal nézete szerint »a helynélküliség csak azokra a foglalkozásokra vonatkozólag deríthető ki megbízható alapossággal, a melyek az úgynevezett mesterségek természetével bírnak. Gyári napszamosok, ha hely nélkül vannak, legtöbb esetben még azt sem vallják be, hogy gyári napszamosok, annál kevésbé vallhatják be azt, hogy miféle gyárban napszamosok, mivel sehol sincsenek alkalmazva és tényleg különböző gyárakban szoktak alkalmaztatni. Ugyanez áll bizonyos mértékben a gyári munkásokra vonatkozólag is, a kik, ha hely nélkül vannak, az iparág megjelölése nélkül legfeljebb mesterségüket vallják be.«²⁾ Statistikánk tehát már eleve lemondott a teljességről, s csakis a »tulajdonképeni ipar«-ra szorítkozott. Az összeirt hely nélkül való segédek az összes segédeknek és szakmunkásoknak 14,20%-át tette. Ez oly magas szám, hogy a statistikai hivatal nézete szerint nagyon is sötét színben tünteti fel a magyar kisipar állapotát. A hely nélküli segédek száma legmagasabb volt a kőműveseknél (5864, az összes szakmabeli segédek 29,36%-a), a szobafestőknél (492, az összes szakmabeli segédek 32,87%-a), a pékek-nél (1136, az összes szakmabeli segédek 19,03%-a),

²⁾ V. ö. Közgazdasági és statistikai évkönyv, (5-7. évfolyam. Budapest, 1894, 412. 1.

az ácsoknál (1750, 18,35%), hentes (308, 18,42%), bádogos (375, 16,15%), lakatos (1319, 16%), fényező és mázoló (332, 24,25%), könyvnyomdász (415, 13,79%), cipész (2286, 12,57%), férfi-szabó (1787, 11,67%). A legkisebb számokkal vannak képviselve a kéményseprők (45, 3,84%), a fazekasok (91, 5,50%), a szücsök (6,65%). A számok megítélésénél figyelembe kell venni azon körülményt, hogy a felvételt télen eszközölték, midőn az építéssel kapcsolatban álló iparágak csaknem teljesen szünetelnek.

Hogy mily szerepet játszik a munkanélküliség a hazai mezőgazdasági munkások körében, a rendelkezésre álló adatok fogyatékosága folytán, pontosan meg nem állapíthatjuk. Azon körülmény, hogy különösen a felvidékről, de az ország más vidékéről is számos munkás Amerikába vándorol, arra enged következtetni, hogy hazánk egyes részeiben az elegendő munkaalkalom hiányzik. Ilyen vármegyék pl. Arva, Zólyom, Liptó, Sáros. Legújabbán a nagymérvű kivándorlás folytán ezen vidékeken munkashiányról kezdenek panaszkodni.

Vannak vármegyék, hol munkanélküliségről nem lehet beszélni, ott inkább munkashiányról panaszkodnak. Ilyenek pl. Fejér, Baranya, Mosony, Somogy, Sopron vármegye.

A mi a munkaalkalom hiányát illeti, különösen kedvezőtlenek a viszonyok Csongrád vármegyében. Felette rosszak a viszonyok Hódmezővásárhelyen, hol 16,960 munkaadóval szemben áll 38,515 munkára szoruló egyén.

Általában véve aratás idején nagy a munkashiány, a téli hónapokban azonban többnyire alig van munkaalkalom.

A munkanélküliség bajait súlyosította azon körülmény, hogy most az aratás ideje is rövidebb, mint volt azelőtt. Az alföldi munkásviszonyok egyik legalaposabb tanulmányozója – Ecséri Lajos – a helyzetről a következő képet festi: »Mikor azután a lázas tevékenység véget ér és az aratás be van fejezve, a munkások nem találnak többé dolgot; míg a kukoriczatörés ideje el nem érkezik, pihenhetik az aratás fáradalmait, azon kevesek kivételével, kik a cséplőgépeknél mint napszamosok dolgoznak. Az egész évben nincs az aratáson kívül sürgős dolog, mely a munkások összességének teendőt adna, csak a kukoriczamunkálatok, de már itt nem a gazdálkodók adnak munkát, hanem a szegény emberek egymásnak, mert a munkásokat a harmadosok fogadják. A többi gazdasági teendőt az állandó gazdasági cselédek és a kisgazdák maguk ellátják s ezeknek évadján a munkás, ha kubikmunkára nem mehet, számbavehető tartós foglalkozást nem talál. Tehát a helyzet olyan az Alföldön, hogy az aratás idején nagy a munkáshiány, az év túlnyomó részében még nagyobb munkásfelesleg van s a munkások száma a kínálkozó munkával csak ritkán áll arányban. A munkanélküliség az év nagy részében a munkások fő panasza és annak alaposságát nem lehet tagadni, de segíteni rajta a jelen mezőgazdasági viszonyok közt nagyon bajos.«) Az a kép sem kedvező, melyet Jeszenszky Ignác a Nagy-Kikindán mezei napszám-munkából élő 1500 család viszonyairól nyújt. Szerinte a tavaszi munkánál 18 napon át a munkások 100%-a van elfoglalva, további 10 napon át már csak 22%.

³⁾ L. Az alföldi munkáskérdés. Budapest. 1898. 57. 1.

Húsz napi szünet után következik azután a tengerikapálás, melynél az 1500 munkáson kívül még 696 egyén talál munkát. A nyári munka 8 napon át aratáskor foglalkoztat 1800 embert, hordás és nyomtatás alatt 14 napon át 1724 munkás dolgozik; 6 napig tart a tavasziak aratása, a melynél a munkások (60,3%)-a kap munkát. Ezután 24 napon cséplésnél 48%, további 18 napon át 17% van dologban. Őszszel a kukoriczatorés 10 napig 2190 egyént, őszi szántásvetés 18 napon át 1490 embert, ezután 10 napig 728 embert foglalkoztat. Később még 22 napon át M84 munkás talál munkát. Az összes napszamosok (22%)-át tevő elsőrendű munkás 242 napot, a másodrendű munkás (a napszamosok 48%-a) 140 napot, a harmadrendű munkás pedig csak 88 napot dolgozik s csakis a fő munkaidőben.⁴⁾ Az alföldi viszonyok tanulmányozása azon meggyőződésre vezet, hogy a bajok kútforrása a nagy munkahiány, a munkanélküliség. Ecséri legalább egy millióra becsüli azon munkások számát, kik télen át a legolcsóbb bérért, pusztán annyiért, a mit megesznek, munkát keresnek.⁵⁾ A mezőgazdasági munkások körében oly sűrűn található munkanélküliség enyhítéséhez lényegesen hozzájárulna, ha gazdáink belterjesebben gazdálkodnának, a gyümölcs- és zöldségtermelésre, a szőlőültetésre, czukorrépatermelésre nagyobb figyelmet fordítanának, az erdőgazdaságot okszerűbben kezelnék, a faanyagot a helyszínén iparilag feldolgoztatnák. Ha a mezőgazdasági ipar nagyobb ápolásban részesülne, lehetséges volna számos munkást télen-nyáron

⁴⁾ L. Kiáltó szó. Nagy-Kikinda, 1897.

⁵⁾ Id. h. 164. 1.

foglalkoztatni. E mellett a házi-ipart is fel kellene karolni. A gyári ipar decentralisatiojával is lehetne e téren eredményeket elérni, bár jól tudjuk, hogy mily nehézségekkel jár a mezőgazdasági munkást a gyári munkához hozzászoktatni.

A socialdemokraták a munkanélküliség problémájának megoldását a socialdemokrata államban látják. Midőn a termelési eszközök a magántulajdonból átmentek a társadalom kollektív tulajdonába s midőn a termelést egy központi hatóság vezetné – mely a fogyasztást is szabályozná – megszűnének a válságok s a válságokkal eltűnének a munkanélküliek csapatai. A ki ezen utopistikus álmokkal szemben skeptikus álláspontot foglal el, annak más téren kell keresnie a munkanélküliség kérdésének megoldását. A törvényes nyolcz órai munkanap behozatalát, az összes iparágak kötelező kartellirozását, mit több oldalról panaceaként ajánlottak, nem tartjuk célravezetőnek vagy keresztülvihetőnek. Victoriában, az ausztráliai gyarmatban már évtizedek óta divik a nyolcz órai munkanap, de ez a munkanélküliek érdekében semmi befolyással sem volt.

Az eszményi állapot kétségtelenül az volna, ha sikerülne a munkanélküliséget elhárítani. Erre azonban alig van kilátás. Ha az általános munkaterv eszméjének keresztülvitelét, úgy amint azt Saint Simon tervezte, nem is tartjuk lehetségesnek, mégis megfontolásra érdemesnek tartjuk azt, vajon nem volna-e célszerű, ha a ministertanács a tervezett nagyobb közmunkák egymásutánját időszakonként megállapítaná, nehogy bizonyos időben sok közmunka torlódjék össze, úgy hogy külföldi munkaerők behozatalára legyen szükség, más időben ismét a köz-

munkák szüneteljenek s a belföldi munkaerők is tömegesen váljanak feleslegessé.

A munkanélküliek számának csökkentését lényegesen előmozdíthatja a jól szervezett munkaközvetítés. Ez minden további rendszabály előfeltétele. A felmondási idő kellő szabályozásával is számos esetben el volna hárítható a munkanélküliség. A tanonezokkal való visszaélés meggátlását, a tömeges tanoncztenyésztés elfojtását is ajánlják a munkanélküliség csökkentésére. Célyszerű volna, ha a községi hatóságok a közmunkákat főleg a téli hónapokban végeztetnék, midőn a munkanélküliség a legnagyobb.

A munkanélküliség leküzdésére az állam, valamint a községek is szükségmunkákhoz nyúlnak. Ilyenek: útépités és javítás, csatornaépítés, folyamok hajózhatóvá tétele, mocsarak lecsapolása, terméketlen talajok befásítása, töltések emelése, városokban egészségtelen házak lerombolása, munkásházak építése. Legújabbán a munkanélküliség esetére való biztosítást ajánlják legfőbb gyógyszerköznek (1. *Munkanélküliség esetére való biztosítás* ez. tanulmányt.) A munkásgyarmatok is – bár korlátoltabb téren – igen jó szolgálatot tehetnek. Maguk a munkásszervezetek is többféle módon küzdhetnek a munkanélküliség ellen. (L. *Munkásegyletek* ez. tanulmányt.)

Teljesség kedvéért a munkanélküliség kérdésének a kivándorlás, gyarmatpolitika s kartellek kérdéseivel való érintkezési pontjaira is rá kell mutatnunk.

Irodalom.

Stammhammer: Bibliographie der Socialpolitik, 591. old., Jena 1896. – U. a.: Bibliographie des Socialismus u. Commn-

nismus, I. 276. old., és II. 367. old., u. o. 1898 és 1899. - Adler: „Arbeitslosigkeit“, Hdwb. d. Staatsw. I. 920-950. old., 2. kiad. u. o. 1898. - Bendt: Die Arbeitslosigkeit, ihre Bekämpfung und Statistik, Berlin 1899. - Report on agencies and methods for dealing with the unemployed. London 1898, - Drage: The unemployed, London 1894. - Report of the Massachusetts Board to investigate the subject of the unemployed, Boston 1895. - Schanz: Neue Beiträge zur Frage der Arbeitslosenversicherung, Berlin 1897. - Kreuzer: A munkanélküliség a német birodalomban, Budapest 1897. - Adler: Die Aufgaben des Staates angesichts der Arbeitslosigkeit, Tübinga 1894. - Hobson: The problem of the unemployed, London 1896.

A MUNKANÉLKÜLISÉG ELLENI BIZTOSÍTÁS.¹⁾

A munkást számos veszély fenyegeti, a melynek beálltakor keresete csökken, vagy teljesen megszűnik. Ez annál nagyobb jelentőségű reá nézve, mert tökéfelett rendszerint nem rendelkezik s egész életfentartása keresetétől függ. Ezen veszélyek főleg betegségből, balesetből, rokkantságból, elaggásból és munkanélküliségből származnak. Annak megakadályozására, hogy ezen esetek bekövetkezésekor a munkás ne döntssék a legsúlyosabb nyomorba s ne legyen kénytelen a közjótékonyság, valamint a szegénység-lyezéshez fordulni, meghonosították az utóbbi években a munkásbiztosítást. Pénztárakat, egyleteket s intézeteket alapítottak, melyek az önkénytesen belépő, vagy belépésre kötelezett munkásnak, ki a megszabott heti vagy havi járulékokat megfizette, a kár beálltakor megfelelő segélyt nyújtanak, vagy megfelelő járulékot fizetnek ki. A munkásbiztosítás legfejlettebb ágai a betegség, baleset, elaggás és rokkantság esetére biztosító pénztárak, legfiatalabb, legfejletlenebb ága pedig a munkanélküliség esetére való biztosítás, mely-lyel csak egynéhány év óta foglalkoztak behatóbban.

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” II. kötetében. Budapest, Pallas, 1900.

A munkanélküliség esetére való biztosítás kérdésének helyes megoldása igen fontos feladata a szociálispolitikának, mert a munkanélküliség, mely körünkben oly sűrűn s oly súlyosan lép fel, nagy veszedelmekkel fenyegeti a társadalom békés fejlődését. E téren egyelőre inkább tervekről, javaslatokról s kísérletekről, mint eredményekről lehet beszámolni. Ezen biztosítási ág alapelvei tekintetében sem tisztázódtak még a nézetek. Még sokan vannak, kik egyáltalán kétségbe vonják, hogy a munkanélküliség a biztosítás alkalmas tárgya lehetne. Még ma sem tekinthető eldöntöttnek azon kérdés, hogy ki szervezze és kezelje a munkanélküliség esetére való biztosítást, maguk a munkások, a községek, vagy az állam? Még ma is vitás, vajjon ezen biztosítási ág kötelezővé tétessék-e, vagy sem? Vajon kötelezővé tétessék-e az összes munkásokra nézve, vagy pedig csak az u. n. saison-munkásokra nézve? Távolról sem tekinthető megoldottnak azon kérdés, hogy ki viselje a biztosítás terheit; egyenlő segélyben részesüljenek, a családos és egyedül álló munkások? stb.

Vannak tudósok, kik a munkanélküliség esetére való biztosítást csakis az önkényesség alapján és a szakegyletek útján vélik megvalósíthatónak. Így többek között Schönberg Gusztáv. Azt hiszi, hogy csakis ilyen biztosítás nyújthat biztosítékot arra nézve, hogy a dologkerülő tagok ne élhessenek vissza a segélyezési joggal, mert a szakegyletek, melyeknek nagy érdekük az, hogy lehetőleg kevés tag legyen munka nélkül, csakis olyan tagot fognak segélyezni, a ki az egyesület vezetősége által helyeselt okból van munka nélkül és a kinek az egyesület munkaalkalmat nem jelölhet meg.

A szakegyletek egy része már régóta segíyezi tagjait munkanélküliség esetén. Különösen kitűnnek e téren az angol trade unionok (1. a *munkásegyesületek*- cz. tanulmányt). Ezen segíyezés azonban nem oldhatja meg a munkanélküliség kérdését, mert a legfejlettebb ipari államok legképzettebb s legmagasabb béreket élvező munkásainak is csak egy része van szakegyesületekben szervezve. Angliában, hol a munkások legjobban vannak szervezve, s a hol a szakegyletek a legerősebbek, a munkanélküliség kérdése nem kevésbbé égető, mint a continensen.

A facultativ hatósági biztosítással is tettek már kísérleteket, a melyeknek eredményei azonban nem igen kecsegtetők. Az egynéhány év óta fennálló kölni és berni facultativ pénztárak inkább jótékonyági intézmények, mint biztosító-intézetek, mert ott a biztosított egyének díjaikkal a kiadásoknak csak elenyésző csekély részét fedezik. Bernben 1894-ben léptették életbe a községi biztosító-pénztárt. Ennek igazgatósága 7 tagból áll. A munkásegyesületek s a közreműködő munkaadók 2-2 tagot választanak, három tagot pedig a községtanács kebeléből küldenek ki. A pénztárba minden svájci származású, Bernben tartózkodó munkás beléphet. A tagok havonta 40 cent-nyi járulékot fizetnek. Az esetleges hiányt a város fedezi. A pénztár alapítói a munkaadók támogatására is számítottak. A segíyezés csak december, január és februárban eszközöltetik s legfeljebb 2 hónapig tarthat. A napi segély a szerint, vajon a tag egyedül áll, vagy családról tartozik gondoskodni, 1 frc, vagy 1 frc 50 cent. Olyanok, kik állásukat lustaságuk, kicsapongó életmódjuk, összeférhetlenségük, engedelmetlenségük folytán veszítették

el, vagy pedig egy megkínált állást elegendő ok nélkül visszautasítottak, segíkezésben nem részesülnek. A strikeolók szintén nem segítéztettek.

A pénztárba csak igen kevés munkás lépett be s ezeknek is több mint 10 százalékát még az első évben törölni kellett, mert a járulékokat nem fizették. A tagok többnyire tanulatlan munkások voltak s túlnyomólag azok köréből sorakoztak, kiknél nagy volt a valószínűség, hogy télen nem lesz munkájuk.

Kölnben 18%-ban léptették életbe a városi biztosítási pénztárt, mely nem községi, hanem társadalmi intézet. A szervezet a berninek utánzata. A község évi hozzájárulása 25,000 márkára rúg. A munkások nem igen iratkoznak be, mit a socialdemokraták ellenséges magatartásának tulajdonítanak.

A munkanélküliség esetére való kötelező biztosítás gondolatát Brentano Lujo fejtekte ki először.² Eszmemenete nagyjában a következő: Miután a mai gazdasági rend a munkát portékának tekinti, melynek árának – úgy mint minden más portékánál – a termelési költségeket fedeznie kell, úgy ez a munka áránál: a munkabérnél is szükséges. A munkabérnek tehát oly magasnak kell lenni, hogy vele a munkás nemcsak a munkaképesség idejében, hanem a munkaképtelenség és munkanélküliség napjaiban is életszükségeit fedezhesse. A munka termelési költségeinek ezen részét egyéni takarékoság útján lehetetlen fedezni, ez csak biztosítás útján lehetséges. A munkásnak tehát biztosítania kell magát betegség, baleset, elaggás, rokkantság esetére. Hogy azonban mindig

²) Die Arbeiterversicherung gemäss der heutigen Wirtschaftsordnung. Lipcse, 1879.

képes legyen a biztosítási díjakat fedezni, szükséges, hogy magát munkanélküliség esetére is biztosítsa, A biztosítást, Brentano a szakegyesületekre óhajtotta ruházni, mint a melyek legjobban képesek ellenőrizni azt, vájjon a munkás önhibáján kívül vesztette-e el állását, s a melyek leginkább képesek munkaalkalmat nyújtani az egész országra kiterjedő szervezetükkel.

A kötelező biztosítás hívei arra utalnak, hogy az esetben, ha a biztosításban való részvétel az egyesek tetszésére bíztnék, sokan, kik állásukat biztosítottoknak vélik, a belépéstől tartózkodnának, ellenben mindazok belépnének, kik biztosan számítanak arra, hogy foglalkozásuk természeténél, vagy más okoknál fogva a biztosítás előnyeit élvezni fogják. Ily módon nem lehetne a kockázatot megfelelően kiegyenlíteni s csakhamar óriási hiány állana elő.

Basel város kantonja felszólította Adler György egyetemi tanárt, hogy dolgozzon ki egy törvénytervezetet, mely a munkanélküliség esetére való kötelező biztosítást szervezné. Az Adler által 1895-ben elkészített javaslat csak a gyári, építési és földmunkásokra vonatkozik, de a későbbi kiterjeszkedést kilátásba helyezi. A biztosításból ki vannak zárva a 2000 francnál nagyobb évi jövedelemmel bíró egyének, a 18 éven aluli tanoncok s azok, kik a kantonban nem telepedtek le állandóan. Az utóbbi intézkedés az olasz vándormunkások ellen irányul, kik télen hazájukba szoktak visszatérni. A biztosítási pénztárral szoros kapcsolatban áll a munkaközvetítő iroda. Minden jelentkező munkanélkülit első sorban oda utasítanak. Ha nekik ott megfelelő állást jelölnek ki, kötelesek azt elfogadni. Ha az állás vidéken,

vagy esetleg külföldön van, a pénztár az útiköltségeket s a költözködéssel összekötött kiadásokat megtéríti. A segélyezésből ki vannak zárva mindazok, kik állásukat önkényesen hagyták el, a strikeolók, a betegek, a balesetek áldozatai.

A segélyezés egy heti várakozási idő után veszi kezdetét s egy évben legfeljebb 13 hétig tarthat. A segélyezés három bérosztály szerint történik. Minden bérosztályban van ismét három fokozat, a szerint, vajon a biztosított egyén nőtlen, nős és egy gyermekes, vagy nős és több gyermeke van. I. 1. Nőtlen munkások, kiknek heti keresetük 15 francnál kevesebb, hetenkint 20 centime-ot fizetnek be, s munkanélküliség esetében napi 80 cent-t kapnak. 2. Az ugyanazon osztályba tartozó nős munkások, kiknek gyermekük nincs, vagy kiknek csak egy 14 éven aluli gyermekük van, 1 franc 20 cent-t, 3. az ugyanazon osztályba tartozó nős munkás, kinek egy gyermeknél több van, 1 franc 50 cent-t. II. 15-20 franc heti keresettel bíró munkások hetenkint 30 cent-t fizetnek be s naponként az előbbi három kategória szerint 90 cent, 1 franc 40, illetve 1 franc 70 cent-t kapnak. III. Magasabb heti keresettel bíró munkások hetenkint 40 cent-t fizetnek s naponként 1 franc, 1 franc 50, illetve 2 francot kapnak. A vállalkozók minden munkás után hetenkint 10 cent-t, az építő-iparban pedig 20 cent-t kötelesek befizetni. Az igazgatási költségeket az állam fizeti. Az esetleges hiányt is az állam fedezné. Az igazgatást egy hivatalnok végezné, kit kilencz tagból álló bizottság támogat. Az elnököt a kormánytanács nevezi ki, három tagot választanak a vállalkozók, három tagot pedig a munkások. A kormánytanács a felelősségi hatóság. Az ismertett

javaslat némi módosításokkal a kanton nagy tanácsa által 1899. évi november:28-án elfogadtatott. Az állam évi hozzájárulását 30,000 francban állapították meg. A biztosított egyéneket a munkanélküliség bekövetkezésének valószínűségi foka szerint négy csoportba osztották. A négy csoport mellett négy bérosztályt szerveznek.

A munkanélküliség esetére való kötelező biztosítással legelőször St.-Gallenban tettek kísérletet, mely azonban balul ütött ki. A kötelező biztosítás hívei ezt nem az eszme helytelenségének tulajdonítják, hanem annak, hogy e helyen az eszmét elhamarkodva és rosszul valósították meg. A biztosítás eszméjét a st.-galleni nagy tanácsban 1893 november havában vetették fel s azt 1895 július 1-én már életbe léptették. A törvényen meg is látszik, hogy gyorsan, kellő előtanulmányok és a szükséges statisztikai adatok nélkül készítették. A st.-galleni pénztárba az összes férfimunkások kötelesek voltak belépni, a kiknek átlagos napi keresete öt francnál nem magasabb. Minden biztosított keresetének nagysága szerint hetenkint 15, 20 és 30 cent-t fizetett be. A munkaadók ugyanannyival járultak hozzá. A község tagonként és évenként legfeljebb két francrai járult hozzá a biztosítás költségeinek fedezéséhez. Az igazgatási költségek a községet terhelték. A segélyezés maximális tartama 60 napban állapított meg, a segélyösszeg pedig naponként 1 franc 80, 2 franc 10, illetve 2 franc 40 centre rúgott. Nagy hiba volt, hogy a tagok heti járulékait nem a munkaadó által fizettették be, mi a díjak behajtását igen megnehezítette. Az első évben a tagoknak csaknem fele a díjakkal hátralékban volt. 1807-ben az intézetet feloszlatták.

Sonnemann Lipót német társadalmi politikus is dolgozott ki egy törvényjavaslatot, mely a munkanélküliség esetére való biztosítást a községekhez utalná. A törvényjavaslat szerint 10,000-nél több lakossal bíró községek fel volnának hatalmazva arra, hogy a munkanélküliség ellen biztosítási intézeteket alapítsanak. Ez különben a felsőbb hatóságok hozzájárulása esetén kisebb községeknek is megengedhető. A biztosítás kiterjed az összes önálló munkásokra. A bér magassága szerint van három díjosztály, s azon körülmény szerint, vajon a biztosított egyének idénymunkások-e vagy sem, szintén három díjosztályba soroztatnak. Az idénymunkások heti díja a bér magassága szerint 25, 35 és 50 fillér. Ezeknél a munkaadók járuléka hetenként és fejenként 15 fillér. A nem idénymunkásoknál a heti biztosítási díj 15, 25 és 30 fillér, a munkaadó hozzájárulása pedig fejenként és hetenként 10 fillér. Minden pénztár maga határoz a fölött, vajon a nők belépése kötelező-e vagy sem. A pénztárba való belépés alól fel vannak mentve azok, kik kimutatják, hogy oly egyeslet tagjai, mely munkanélküliség esetén legalább oly segélyt nyújt, mint a pénztár. A pénztár igazgatási költségeit a községek tartoznak fedezni. A községek továbbá minden tag után évenként 3, illetve 4½ márkát (idénymunkásoknál) tartoznak a pénztárba befizetni. A segélyezés csak 26 heti járulék befizetése után veszi kezdetét. A biztosított nem igényelhet segélyt, ha állását önkénytelenül elhagyja, vagy ha egy megkínált állást elegendő ok nélkül el nem fogad. Betegség vagy baleset esetén segély nem nyújtatik. Az alapszabályokban részletesen megállapítandó napi segély összege 1- 2½ márkára rúg. A nők munkások magasabb

segélyben részesülnek, mint a nőtlenek. A segélyezés 75 napnál tovább nem tarthat. A pénztárak úti segélyt is nyújtanak. A pénztár élén áll az igazgatóválasztmány kijelölése alapján a községi hatóság által hat évre választott s díjazott igazgató. Az igazgatóválasztmány 6-12 tagból áll. A tagok az ipari bíróság munkaadó- s munkásülnökei sorából egyenlő arányban választatnak. Jelenléti díjuk ülésenként két márkára rúg. A pénztári kezelést a községi hatóságok ellenőrzik.

A pénztárral szoros kapcsolatba hozandó a munkaközvetítés.

Schanz György würzburgi egyetemi tanár a munkanélküliség esetére való biztosítással szemben egy más javaslattal lépett fel, a melynek célja a biztosítás kikerülésével a munkásokat a munkanélküliség esetén a nélkülözésektől megóvni. Javaslatára szerint törvényhozásilag el volna rendelendő az egyéni takarékosági kényszer.

A munkanélküliség esetére való biztosítással szemben kimutatja, hogy mily nehéz az önközta munkanélküliséget az önkénytelen munkanélküliségtől megkülönböztetni s mily bajos a foglalkozásnélkülinek megfelelő munka fogalmát megállapítani. Kimutatja továbbá annak a szükséges voltát, hogy a biztosítás elvének elfogadása esetén risico-osztályokat kellene felállítani, mert különben nagy igazságtalanságok történének. Ezen osztályok igazságos megállapítása jóformán lehetetlen, mert hiányzik a statisztikai alap. Kimutatja azt is, hogy egyes munkáskategóriák, melyeknél munkanélküliség alig fordul elő, évekig, sőt talán egész életükön keresztül biztosítási díjakat fizetnének a nélkül, hogy ellenérté-

ket élveznének, mi a solidaritás elvének túlzására vezet.

Schanz javaslata szerint a népesség mindazon tagjai, kik betegség esetére való biztosításra vannak kötelezve, a takarékosági kényszernek vettessenek alá. A vállalkozók kötelesek legyenek minden alkalmazott személy után hetenként 30 fillért a betegsegélyző díjakkal együtt befizetni. 20 fillért fizessen a munkás és 10 fillért a munkaadó. A költségeket pedig fedezzék a községek s az állam. A kényszerjárulék 3 százalékkal kamatoztatnék. Addig míg a megtakarított összeg 100 márkát el nem ér, a fölött a betevő nem rendelkezhetik. A ki 5 nap óta munka nélkül van, addig, míg a megtakarított összegből futja, heti 5 márkát kap, ha a megtakarított összeg 70 márkánál kevesebb, 7 márkát, ha az összeg 70-100 márká és 8 márkát, ha az összeg 100 márká vagy ennél több.

Schanz javaslatának számos ellenzője van. Ezek szemére vetik, hogy a strike esetében is támogatja a munkást, holott a tőkék keletkezéséhez a munkaadók is hozzájárultak, mi nagy igazságtalanság s a strikeoknak a vállalkozók részéről való támogatását eredményezné. Felhozzák továbbá a javaslat ellen, hogy a takarékosági kényszer csak keveset nyújthat a munkásnak, a mennyiben sokáig tart, míg a megtakarított összeg 100 márkára rúg s mégis munkanélküliség esetén ezen összeg rövid idő múlva fel volna emésztve. Azon ellenvetéssel szemben, hogy Németországban nem áll rendelkezésre elegendő számú községi takarékpénztár, a melyre a takarékosági kényszer keresztülvitelét rá lehetne bízni, Schanz azzal felelt, hogy azt ajánlotta, ruházzák fel ezen funkcióval a postatakarékpénztárakat. Ezek illetén

módon valóságos munkásbankokká lennének. Schanz javaslatának előnye, hogy egyszerű s könnyen keresztülvihető. Igazgatása is aránylag kevésbe kerülne.

Az elméletben ma már számos barátja van a munkanélküliség esetére való biztosításnak. Schafte is melegen pártolja a biztosítás ezen ágát, de szükségesnek tartja, hogy a keresztülvitelnél tekintettel legyenek oly munkásokra és munkaadókra, kiknél egyénileg a munkanélküliség ritkább jelenség, azokkal szemben, kiknél a fordított eset áll fenn. Rosin freiburgi tanár is híve a munkanélküliség esetére való biztosításnak. Ő azt községi alakban kívánja megvalósítani, még pedig első sorban a nagy városokban. Állami törvény útján kívánja ezen községeknek a lehetőséget megadni, hogy a kényszerbiztosítást meghonosítsák. Ezen törvény feladata volna egyúttal normális szabályokat felállítani. A nehézségeket nem tartja legyőzhetetleneknek, de feltételezi, hogy az állam s a községek a biztosítás terheihez hozzá fognak járulni.³⁾

Azok között, kik a munkanélküliség esetére való kötelező és községi biztosítással szemben elutasító, vagy skeptikus álláspontot foglalnak el, első sorban említendő Wolf Gyula egyetemi tanár, ki annak csak kisegítő jelentőséget tulajdonít, mert nem teremt munkaalkalmat. A munkanélküliség simulásának veszélyét erősen hangsúlyozza.⁴⁾ Herkner azon nézetben van, hogy a munkanélküliség esetére való biztosítás rendezése legyőzhetetlen nehézségekbe ütközik.

³⁾ L. Umschau und Vorschau auf dem Gebiete der Arbeiter-versicherung, Berlin, 1898.

⁴⁾ L. Die Arbeitslosigkeit und ihre Bekämpfung, Drezda 1896.

Az ő nézete szerint lehetetlen minden kétséget kizáró módon megállapítani azon körülményt, hogy a munkás »önhibáján kívül« esett el a munkától. De ha meg van is már állapítva, hogy a munkás önhibáján kívül szűkölködik munka nélkül, még nem részesülhet mindjárt segélyben. Ez csak akkor történik, ha nem lehet neki »megfelelő munkát« szerezni. De annak a problémának esetről-esetre való kielégítő megoldását, hogy az egyes munkásnak milyen munka, milyen állás felel meg, kizártnak tartja. Ennek megítélésére egy eszményi hatóságra volna szükség, a melyet nem képes elképzelni.⁵⁾

Igen figyelemreméltó – bár nézetem szerint túlszigorú – bírálatban részesítette az eddigi javaslatokat Schärtlin, a svájci biztosító hivatal osztályfőnöke. Szerinte minden valódi biztosítás két alapkövetelményét képezi annak megvizsgálása, vajon a veszély határozottan körül van-e írva és vajon véletlen-e? Nézete szerint a veszély, hogy valaki munkanélkülivé legyen, nincs határozottan körülírva. Mindenekelőtt meg kell egyezni arra nézve, vajon a munkanélküli egyén kötelessége-e munkát keresni, vagy köteles-e a megkínált munkát elfogadni akkor is, ha az veszélyes, vagy állásának meg nem felelő? Köteles-e pl. az órás utcát seperni? Oly események, melyek nem véletlenek, természetüknél fogva nem tartoznak a biztosítás körébe. Kérdi már most, milyen része van a munkanélküliségben a biztosított egyének önkényes cselekményeinek s vajon könnyen lehet-e ezt megállapítani? Nézete szerint az önokozta munka-

⁵⁾ L. Die Arbeiterfrage. 2. kiadás. Berlin 1897, 131. s köv. old.

nélküliségnek az önkénytelentől való szétválasztása keresztülvihetetlen. Kérdi továbbá, vajon azon veszély, hogy valaki munkanélkülivé lesz, a biztosítás értelmében véletlennek tekinthető-e? Ezen veszély általában a munkaadó önkényes cselekményének következménye. Ha külső körülmények a vállalkozót arra kényszerítik is, hogy munkásokat elbocsásson, mégis szabadon választhat, vajon A-t, B-t vagy C-t bocsássa-e el. Lehetséges, hogy első sorban a biztosított munkást fogja elbocsátani. A veszély, hogy valaki munkanélkülivé legyen, a biztosítás értelmében, nem véletlen, tehát nem is biztosítható. De ha véletlen is volna, elháríthatatlan nehézségek állanak az útban, melyek a veszély technikai különleges voltából származnak. Van válságokból származó munkanélküliség s olyan, mely az évszakok változásával időszakonként lép fel. A válság számos foglalkozási csoportot sújthat, egész országokra terjedhet ki és évekig tarthat. A téli munkanélküliség az építő-munkásokat rendszeren éri s csakis tartama bizonytalan. A díjtáblázat megállapításához hiányzik, minden tapasztalati alap s a veszély, hogy valaki munkanélkülivé legyen, foglalkozási ágak szerint s helyenkint változik és lényegileg függ a biztosított egyén korától, családi állapotától ügyességétől, jellemétől, erkölcsétől s vérmérsékletétől. Egy szóval, Schärtlin a munkanélküliség esetére való biztosítást lehetetlennek tartja.⁶⁾

Jóllehet ennyi aggály és ellenvetés hallatszik ezen biztosítási ággal szemben, a socialpolitikusok egy része mellette kardoskodik. A német birodalomban

⁶⁾ L. Schweizer Blätter für Wirtschafts- mid Sozialpolitik. 2. füzet.

a különböző pártok sorban a munkanélküliség esetére való biztosítás mellett nyilatkoznak. A keresztyén socialisok pártja határozottan pártolja, a német néppárt Sonnemann fentebb ismertetett javaslatával rokon-szenvezik, sőt még a nemzeti liberálisok pártja is foglalkozik már az eszmével. A francia képviselőházban Jonffray Camill nemrég törvényjavaslatot terjesztett be, mely főleg a baseli tervezetre támaszkodva, fel akarja hatalmazni a községeket, hogy a munkanélküliség ellen biztosító pénztárakat állíthassanak fel. Landmann, a jelenlegi bajor közoktatásügyi minister is hasonló javaslatot tett.⁷⁾ A helvét köztársaságban több helyen igen komolyan foglalkoznak az eszme megvalósításával. Belgiumban Cornil György buzgólkodik a munkanélküliség esetére való biztosításnak községi alapon való meghonosításáért.

A német socialdemokrata párt vezérei (Bebel, Liebknecht) a munkanélküliség esetére való kötelező biztosítás eszméjével szemben természetesen elutasító magatartást tanúsítanak, miután az a Marxismus tanaiba ütközik. Ők a biztosítás keresztülvitelét lehetetlennek tartják s ennek bebizonyítására az angol szakegyletekre hivatkoznak. Szerintük ott a biztosítás csak azon kevés iparágban volt keresztülvihető, a melyben a bérek magasak s a munkanélkül szükködők száma csekély. Ezeknél pedig a biztosítás felesleges. Van azonban egynéhány olyan socialdemokrata is, aki ellenzi ugyan a munkanélküliség elleni biztosítást községi alapon, de azt a szakegyletek által óhajtja megvalósítani. Újabban Bernstein

⁷⁾ Preussische Jahrbücher, 1894. 77. k. 267. l.

Ede úgy nyilatkozott, hogy igen megfontolandó, vajon nem volna-e lehetséges a munkanélküliség esetére való községi biztosítást a szakegyletekkel kapcsolatosan úgy szervezni, hogy az a szakegyletek legitim működését előmozdítaná.⁸⁾

Irodalom.

Adler: Die Basler Arbeitslosenversicherung. Schweizerische Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik. III., 1895. – U. a.: „Arbeitslosigkeit“, Hdwb. d. Staatsw. Suppl. I. 117-139. old., Suppl. II. 102-116. old., 2. kiad. 1. 920-950. old., Jena 1895. 97. és 98. – Schanz: Zur Frage der Arbeitslosen-Versicherung, Bamberg 1895. – U. a. Neue Beiträge zur Frage der xVrbeitslosen-Yersicherung, Berlin 1897. – Schindler-Huber: Zur Frage cl. Arbeitslosen-Versicherung, Zürich 1895. – Curti: Bericht und Gutachten an das schweizerische Industriedepartement betreffend Arbeitslosigkeit und Arbeitsnachweis, Zürich – Scherz: Yersicherungskasse gegen Arbeitslosigkeit in Bern, Zeitschrift für Schweiz, Statistik, 1894. – Die Arbeitslosigkeit in St.-Gallen. Geschichte der Arbeitslosigkeit, der Versicherung gegen ihre Folgen und des Arbeitsnachweises, Statistik des Kanton St.-Gallen, 2. füzet, Bern 1895. – Hofmann: Die Arbeitslosen-Versicherung der Stadt St.-Gallen, Statistik des Kantons St.-Gallen, 11. füzet, St.-Gallen 1898. – U. a.: Die Arbeitslosen-Versicherung in St.-Gallen und Bern, Archiv für sociale Gesetzgebung, XIII., 1898. – U. a.: Der gegenwärtige Stand der Arbeitslosen-Versicherung in der Schweiz, Archiv für sociale Gesetzgebung, XIV., 1899. – Greulich: Gutachten zu den Vorlagen über Arbeitslosen-Versicherung, Zürich 1896. – Stolz: Die Versicherungen gegen die Folgen der Arbeitslosigkeit im Kanton St.-Gallen Schweiz. Blätter für Wirtschafts- und Socialpolitik, II., 1894. – Curti: Die Arbeitslosen-Versicherung in St.-Gallen, Archiv für sociale Gesetz-

⁸⁾ L. Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemokratie, Stuttgart 1899, 163. 1.

gebung, X., 1897. – Gornil: L'assurance municipale contre le chômage involontaire, Bruxelles 1898. – Hofmann: Sonnenmanns Grundzüge eines Reichsgesetzes zur kommunalen Versicherung gegen Arbeitslosigkeit, Archiv für sociale Gesetzgebung X., 1897. – Eyck: Die Arbeitslosigkeit und die Grundfragen der Arbeitslosen-Versicherung, Frankfurt 1899.

A BÉKÉLTETÉS.¹⁾

A társadalmi ellentétek élesbedésével fontos feladatot képez a munkaszerződéssel kapcsolatos viszályokat gyors, olcsó és igazságos eljárással a felek megelégedésére kiegyenlíteni. Ezen viszályok vagy a már megkötött munkaszerződésből származhatnak, vagy a már megkötött munkaszerződés megváltoztatását célozzák, vagy egy újonnan kötendő munkaszerződés tartalmára vonatkoznak. Az előbb említett esetben az ipari bíróságok hatáskörébe tartoznak, az utóbb említett két esetben pedig azok elintézése a békéltető bizottságok vagy békéltető hatóságok feladatát képezi. Míg az ipari bíróságnál jogi kérdések forognak szóban, addig a békéltető bizottságokban inkább hatalmi kérdések játszanak szerepet. Midőn a munkaadók és munkások a létező munkaszerződést meg akarják változtatni és az újonnan kötendő munkaszerződésre nézve megegyezni nem tudnak, a munkaviszony rendszeren megszűnik s munkabeszüntetések vagy munkáskizárások állanak elő. Ezek rendszeren súlyos anyagi következményekkel járnak úgy a munkásokra, valamint a munkaadókra nézve, sőt ezen harcok a közjólétet is közélről érintik, a mennyiben a társadalmi ellentétek élesbedésére s a különböző

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára” I. kötetében. Budapest, Pallas, 1899.

társadalmi osztályok közötti viszony elmérgesítésére vezetnek.

Ajánlatosnak mutatkozik ennél fogva oly szervezetekről gondoskodni, a melyeknek feladata a viszálykodó feleket kibékíteni, a munkaszerződés feltételei fölötti nézeteltéréseknek békés elintézését megkönnyíteni, a munkabeszüntetéseknek s munkáskizárásoknak elejét venni, vagy ahol már bekövetkeztek, azoknak lehetőleg gyorsan véget vetni. Hogy ezen szervezetek üdvösen működhessenek, szükséges, hogy tagjaik a munkaadók, valamint a munkások viszonyait alaposan ismerjék s hogy mindkét fél bizalmát élvezzék, előttük tekintélylyel bírijanak. Ily szervezetek az állandó békéltető bizottságok, vagy békéltető hivatalok (Einigungsämter, board of conciliation and arbitration), melyek valamely kerület egy vagy több iparága számára szervezhetőek. A békéltető bizottságok úgy alkotandók össze, hogy azokban a munkaadók és munkások egyenlő számú tag által legyenek képviselve s a tagok választják azután a viszonyokkal ismerős, de a viszálykodó pártok érdekkörén kívül álló elnököt. Ha a békéltető bizottság által nem is egyenlítettnek ki a vitás kérdések, döntése mindenestre nagy erkölcsi súlylyal bír s annak közhírré tétele a közvéleményre felvilágosítólag s irányítólag hat, minek annál nagyobb a jelentősége, mert tudvalevőleg a közvélemény mikénti alakulása hasonló viszályok elintézésére nagy befolyást gyakorol.

A békéltető hivatalok szülőföldje Anglia, Itt feladatuknak tekintik a megkötendő munkaszerződés feltételeit megállapítani. Mindenekelőtt meghatározzák a vitás pontokat, azután mindazon viszonyok tekintetében iparkodnak tisztába jönni, a melyek a

szóban forgó kérdések megítélésénél számba jöhetnek. Legtöbbszöre a bérkérdés képezi eljárásuk tárgyát. A békéltető hatóság Ítéletének hatálya mindig előre meghatározott időre terjed és annak lejártá után vagy meghosszabbítják a szerződést, vagy új ítéletet provokálnak.

Angliában megkülönböztetik Kettle és Mundella rendszerét. A különbség közöttük az, hogy míg Kettle rendszerénél a bizottság élén egy pártatlan egyén áll, a ki esetleg dönt, addig Mundella rendszerénél nem szerepel ily joggal felruházott pártatlan egyén, hanem az elnököt a tagok saját kebelükből választják. Úgy Kettle, valamint Mundella békéltető hatóságai különben egyenlő számú munkás- és vállalkozó-tagból állanak. Kettle rendszere lehetővé teszi, hogy a döntés kényszer útján is keresztül vitessék, mely célból egy mindkét félre nézve kötelező szerződést létesít, de csupán oly munkások és munkaadók viszályainak elintézésével foglalkozik, a kik munkaszerződésükben jogilag kötelezték magukat, hogy a békéltető hivatal döntését elfogadják. Ily módon azután a békéltető hatóság döntése a grófsági hatóságok útján végrehajtható. Mundella rendszere nem ismeri a kényszer – végrehajtást s a felek szabad akaratára bizza, vájjon alávetik-e magukat a békéltető hatóság döntésének, vagy nem. A Mundella és Kettle által a hatvanas évek közepén életbe léptetett békéltető hatóságok igen üdvösen működtek, úgy hogy csakhamar több helyen felállítottak. Elterjedésüket az angol törvényhozás az 1872-ik évi arbitration-act-tal előmozdította, a mennyiben lehetővé tette, hogy vállalkozók és munkaadók kötelezhetők legyenek, hogy a jövőben keletkező minden bérvizályt választott bíróságok elé

terjeszsenek. Miután azonban ezen kötelezettség csak ott létezik, hol az a munkaszerződésben szerepel, a munkaszerződés pedig bármikor felmondható, ezen törvény nagyobb gyakorlati jelentőséggel nem bír. Mindazonáltal a munkaviszályoknak békéltetés általi megszüntetése nagyobb arányokat ölt.

Az angol munkahivatal jelentése szerint 1892-ben 14, 1893-ban 15, 1894-ben 39 strike és lockouts alkalomával választott bíróságok közbenjárása volt megállapítható. 1894-ben 12 esetben közvetítés és békéltetés útján, 27 esetben pedig döntés útján fejeztettek be a strikeok. 1894-ben létezett 41 békéltető hatóság, mely utóbbiaknak tevékenysége kerületük összes iparágára kiterjed. A békéltető hatóságokról szóló 1896-ik évi törvény (conciliation-act) célja a békéltető eljárás kezdeményezését a kereskedelmi ministeriumhoz utalni. Ezen törvény értelmében a board of trade feladata a megalakult békéltető hatóságokról lajstromot vezetni. Munkaadók és munkások között felmerült, vagy fenyegető viszályok esetén a kereskedelmi ministerium jogosítva van: *a)* a viszály okait és körülményeit megvizsgálni; *b)* lépéseket tenni oly irányban, hogy a felek képviselői kölcsönös megegyezéssel meghatározott, vagy a kereskedelmi ministerium által kinevezett elnök vezetése mellett a viszály békés kiegyenlítése céljából összehozassanak; *c)* az érdekelt munkaadók vagy munkások kérelmére egy vagy több személyt kinevezni, a kik mint közvetítők, vagy mint békéltető hatóság működni hivatva vannak; *d)* mindkét fél kérelmére döntnököt kinevezni. Az így közvetítőként kinevezett egyén feladata a felekkel való érintkezés útján a viszály

okait és körülményeit megvizsgálni s a vizsály elintézését lehetőleg előmozdítani. Ha a vizsály megegyezés, vagy választott bíróság útján elintéztetett, a feltételek a felek vagy azok képviselői által aláírt jegyzőkönyvbe foglalandók, amelynek másolata a kereskedelemügyi ministeriumhoz beterjesztendő.

Németországban az ipari bíróságokról szóló, 1890-ik évi július 29-én kelt törvény alapján az ipari bíróság a fenyegető, vagy már kitört s a munkaszerződés feltételeiből származó vizsályok esetén mint békéltető hatóság működhetik. Előfeltétel, hogy mindkét fél az ipari bíróság közbenjárását kérje s tárgyalásaira képviselőket küldjön. A békéltető hatóság tagjait az ipari bíróság elnöke nevezi ki, még pedig egyenlő számban a munkaadók s a munkások sorából. Az eljárás a következő: mindenekelőtt megállapítandó a tényállás s azután egyeztetés kísérlendő meg. Ha ez sikerre vezet, úgy a megegyezés tartalma egy a békéltető hatóság összes tagjai s a felek képviselői által aláírt hirdetményben közzéteendő. Ha egyezkedni nem tudnak, akkor a békéltető hatóság dönt a vitás kérdések felett. Az elnök az esetben, ha a munkaadók sorából származó összes ülnökök s szavazatai szemben állanak a munkások által választott összes ülnökök s bizalmi férfiak szavazataival, a szavazástól tartózkodhatik s kimondhatja, hogy megegyezés nem létesült. Az ítélet a felek nyilatkozataival együtt az összes tagok által aláírt hirdetményben közzéteendő s a felek képviselőivel azon felhívás kapcsán közlendő, hogy meghatározott időponton belül nyilatkozzanak, vajon alávetik-e magukat az ítéletnek vagy sem. Ha sem megegyezés, sem ítélet nem létesült, ezt az elnök közhírré tenni köteles.

A békéltetési eljárásnak az ipari bírósággal való kapcsolatba hozatala nem bizonyult czélszerűnek, mit legjobban; bizonyít azon körülmény, hogy a viszálykodó felek eddigelé csak felette ritkán fordultak az ipari bíróságokhoz. Újabban a szakegyesületek buzgólkodnak a békéltető hatóságok intézményének népszerűsítése érdekében, eddigelé azonban nem sok eredménnyel.

Franciaországban a békéltető eljárást a békebíró-ságokról szóló 1892, évi december 27-én kelt törvény szabályozza. Ezen törvény nem teremtett a Conseils de prud'hommes mellett a békéltetés számára különálló állandó bizottságokat, hanem a békebíróra ruházta a közbenjáró szerepét. Ő hozzá fordulhat a viszálykodó felek egyike, ha az ügy békés elintézését óhajtja, miről a békebíró a másik felet 24 óra alatt értesíteni tartozik. Ha ez az indítványt elfogadja, a békebíró a két fél képviselőit haladéktalanul összehívja egy értekezletre, melyet ő vezet, szavazati joggal azonban nem bír. Ha megegyezés létesül, úgy erről a békebíró jegyzőkönyvet szerkeszt, melyet a felek képviselői aláírnak. Ha megegyezésre nem jutnak, akkor a két fél vagy közös bírót választ vagy pedig mindkét fél egy-egy bírót jelöl meg s az utóbbiak választják a harmadik bírót. Ha a harmadik bíró személyére nézve megegyezni nem tudnak s a vitás ügyet sem képesek kiegyenlíteni, akkor a polgári törvényszék elnöke nevezi ki az úgynevezett »pártatlant«. Ha a munkabeszüntetés már kitört, akkor a békebíró hivatalból tartozik a békéltető hatóság összeállítását ajánlatba hozni, mire a felek három nap alatt nyilatkozni kötelesek, vajon azt elfogadják-e vagy sem. Az összes tárgyalások s az egyik fél ajánlata, a megkötött

egyezség tartalma s a választott bíróság ítélete falragasz útján közzéteendő. Az ülések megtartására szükséges helyiségekről, ezek fűtéséről és világításáról a község gondoskodik, a hatóság egyéb költségeit pedig a megye viseli. A törvény eddigelé nem örvend nagyobb népszerűségnek s több ízben megtörtént már, hogy a munkások nem akarták a békebíró közbenjárását elfogadni. A törvény:1803-ban 104 esetben nyert alkalmazást, még pedig 01 esetben a strike kitörése előtt, 43 esetben pedig a munkabeszüntetés után. A munkások 53 esetben, a munkaadókkal együtt pedig két esetben fordultak a békebíróhoz, míg egyedül a munkaadók csak hat ízben indítvány ózták a békéltető eljárás megindítását. A békéltető bizottságot csak 53-szor alakították meg s csak 30 esetben sikerült eredményt elérni; 23 esetben választott bíróság működött, melynek ítélete csak nyolcz esetben fogadtatott el, kilencz esetben a munkaadók, három esetben a munkások, három esetben pedig mindkét fél megtagadták annak elfogadását. Újabban az északi megyékben s a bányavidékeken állandó békéltető bizottságok s választott bíróságok megteremtésén fáradoznak.

Belgiumban az 1890. június 29-én kelt törvény, mely a conseils de l'industrie et du travail-t szervezi, a munkáskamaráknak megadja a jogot, hogy mint békéltető hatóságok működjenek.

Olaszországban az ipari bíróságokról szóló 1893. évi július 15-én kelt törvény a békéltetésről is gondoskodik, a mennyiben minden collegium egy ufficio di conciliazione s az ipari bíróságból (giuria) áll. A békéltető hatóságnak legalább két tagja van, kiknek egyike munkaadó, a másik munkás. Az elnöki

tisztet a collegium elnöke vagy az alelnökök egyike viseli.

Ausztriában 1892-ben és 1894-ben terjesztett a kormány a békéltetést szabályozó törvényjavaslatokat a képviselőház elé, melyek azonban törvényerőre nem emelkedtek. Az 1894. évi törvényjavaslat, mely igen részletesen szabályozza az eljárást, a békéltető hatóságot rendeleti úton kívánja esetről-esetre felállíttatni s a tagok a munkaadók és munkások által titkos szavazás útján volnának megválasztandók.

A magyar ipartörvény (1884: XVII. t.-cz.) kétféle békéltető hatóságot ismer, a mennyiben egyrészt állandó békéltető bizottságok felállítását rendeli el minden ipartestület kebelében (141. §), melyek feladata az iparosok s a tanoncok vagy a segédek közt felmerülő súrlódások és vitás kérdések elintézése; másrészt időleges békéltető bizottságokról szól (103. §), melyeknek feladata strikeok és lockoutsok esetében működni. Míg az előbbiek csak a kisiparra vonatkoznak, addig az utóbbiak a kisipart, valamint a gyár-ipart is felölelik. Az állandó békéltető bizottság iparos tagjai a testületi előjáróság tagjai. A békéltető bizottság segédtagjai a testülethez tartozó iparosok összes segédei által az e célból az iparhatósági biztos által összehívott és elnöklete alatt megtartandó választó ülésen választott segédek. A békéltető bizottság működésénél az iparhatósági biztos elnöklete mellett a bizottság iparos tagjai és segédtagjai egyenlő számban: tartoznak jelen lenni. A békéltető bizottság mindenekelőtt a felek kibékítését megkísérli, ha ez nem sikerül, szótöbbséggel határoz. Szavazatok egyenlősége esetén az elnök szavazata dönt. Határozatait szükség esetében az iparhatóság hajtja végre. A békél-

tető bizottság eljárását külön alapszabályok határozzák meg.

Ezen ismertetésből kitűnik, hogy az ipartörvényünk 111. §-ával teremtett békéltető bizottságok tulajdonképpen ipari bíróságok, a mennyiben az érvényben levő munkaszerződésből eredő egyéni viszályok kiegyenlítésére és elintézésére vannak hivatva, nem pedig a munkaszerződés megváltoztatását célzó collectív viszályok megelőzésére vagy megszüntetésére, a mint hivatva vannak arra a tulajdonképeni békéltető hatóságok, melyekkel e cikk bevezető részében s a külföldi e nemű intézmények ismertetésénél foglalkoztunk. Ezen úgynevezett békéltető bizottságok különben igen üdvösen működnek. Az ipartörvény 163. §-a értelmében az iparhatóság összebeszélés (strike vagy lockouts] alkalmával, mihelyt az értésére jut, a békéltető bizottság alakítását elrendelni, illetőleg a testülethez tartozó iparágaknál a testület békéltető bizottságát eljárásra utasítani tartozik. A békéltető bizottság az illető iparág önálló iparosai és segédei által külön-külön választandó hat iparosból és hat segédből, illetőleg a, testület békéltető bizottságánál a bizottság hat iparos tagjából és hat segéd tagjából áll. A bizottság elnöke az elsőfokú iparhatóság, illetőleg annak elnöke, jegyzője az iparhatóság által kirendelt jegyző. A bizottság a választás után azonnal összeül s a megbékéltetés iránt tanácskozik. így szól a törvény. Tényleg azonban ezen békéltető bizottságok a kisipar terén előforduló strikeok alkalmával igen ritkán szerepelnek.

A gyárpar terén előforduló strikeok alkalmával megalakulásuk is jóformán lehetetlen, mert a gyárpar, iparágak szerint, szervezve nincs és sem a

munkásoknak, sem a gyárosoknak képviselőiket megválasztani nem áll módjukban.

Megemlítendőnek tartjuk még, hogy az iparfelügyelőkről szóló 1898. XXVIII. t.-cz. 35. §-a értelmében, »ha az 1884. XVII. t.-cz. 162. §-ában körülírt összebeszélések eseteiben az idézett törvény 163. §-ában megállapított eljárás eredményhez nem vezetne, a kereskedelemügyi minister a békéltető bizottság megalakításával, illetve a felmerült egyenetlenségek békés kiegyenlítésével és megszüntetésével az iparfelügyelőt bízhatja meg». A budapesti téglagyárak munkásainak és a kőműves-segédeknek 1807. nyarán lezajlott strikejai alkalmával a kerületi elöljáróság a kereskedelemügyi ministerium rendelete folytán megkísérelte a békéltetést, mely azonban eredménytelen maradt. Ez alkalommal is kitűnt, hogy hazánkban a békéltető eljárás nem tartozik a megoldott kérdések közé. Arról, hogy nálunk strike alkalmával választott bíróság vagy döntnök működött volna, tudomással nem bírunk.

Az 1897. évi aratási strikeok arra is figyelmeztettek, hogy a gazdák s a mezőgazdasági munkások között felmerülő súrlódások esetére békéltető eljárásról s választott bíróságokról gondoskodni kívánatos volna.

Irodalom.

Crompton: Industrial conciliation, 1876. – Rupert Kettle: Strikes and arbitration, London 1866. – Mundella: Arbitration as a means of preventing strikes, Bradford 1868. – Jules Mandello: Conciliation et arbitrage industriel en Hongrie. (Congrès international d'Anvers sur la législation douanière et la réglementation du travail.) 1894. – Morisseaux: Conseils

de l'industrie et du travail, Bruxelles 1890. – Krebs: Organisation und Wirksamkeit der gewerblichen Schiedsgerichte, Zürich 1887. – Stieda: Das Gewerbegericht, Lipcse 1890. – Schultze-Gavernitz: Zum sozialen Frieden, Lipcse 1890, II. köt. – Somogyi Manó: A francia munkás-békéltető bizottságok. Magyar Nemzetgazda. IX. 389.

A MUNKÁS-STATISZTIKA S A MUNKA HIVATALOK.¹⁾

I.

A munkás-statisztika jelentősége és forrásai.

A munkások helyzetére vonatkozó adatok gyűjtése a legújabb időkig nem igen foglalkoztatta az elmélet s a gyakorlati élet képviselőit. A társadalmi tudományok művelői az inductiv módszert hosszú időig mostoha bánásmódban részesítették s nem tartották szükségesnek, hogy a különböző társadalmi osztályok életviszonyait részletesen tanulmányozzák. Innen van az, hogy a különböző társadalmi osztályok helyzetüket kölcsönösen – a maga valóságában – nem ismerték s hogy főleg a társadalom alsóbb rétegeinek életviszonyait illetőleg még manapság is csak hézagos ismereteink vannak. A társadalmi statisztika még egy néhány évtizeddel ezelőtt meglehetősen el volt hanyagolva, úgy hogy megérthetjük, ha egy jeles socialstatikus, nem minden keserűség nélkül, így fakadt ki: »Korunknak igen finom érzéke van az értékpapírok legcsekélyebb érték-

¹⁾ Megjelent a „Közgazdasági Ismeretek Tára”, II. kötetben. Budapest, Pallas 1900. A tanulmány egyes részei felolvastattak a „Magyar Közgazdasági Társaság” 1805. évi május hó 10-án tartott ülésén.

ingadozásai iránt, de a legnagyobb földi érték: az emberi nem sülyedése vagy emelkedése iránt még édes-kevés érzéket mutat.«²⁾ A hivatalos statistika is sokáig mostohán bánt az alsóbb társadalmi osztályok helyzetére vonatkozó adatok gyűjtésével, úgy hogy azon buzdítás, melyet Sombart Werner egyik tanulmányában olvashatunk, nem volt egészen fölösleges. A társadalmi viszonyokat illető ismeretek fogyatékos voltára utalva a nevezett sociologus ugyanis így szól: »Ti hivatalos közegek ne számlálgassátok csupán a vámjövedéket s az ármozgalmat, ne számlálgassátok csupán a folyton haladó termelés verőfényes magaslatain, hanem számlálgassátok sűrűbben és szorgalmasabban az alsóbb néposztályok bathosában, a melyeknek életéről és szenvedéseiről eddig még csak oly kevés biztos tudomásunk van.«³⁾ E helyen talán nem lesz érdektelen felemlítenem, hogy Keleti Károly, ki a hazai statistika fejlesztése körül hervadhatatlan érdemeket szerzett, egyike volt az elsőnek, kik a munkás-statistikai adatok gyűjtésének fontosságát belátták és azt sürgették. Már 1875-ben a következőket írta: »Nem elég ... az iparstatistikában az iparos kérdésnek csakis közgazdasági és technikai oldalával foglalkozni. Okvetlenül ki kell térni annak társadalmi viszonyaira is. B kérdés mindig inkább nyomul előtérbe, tanulmányozására pedig, egyesek pusztán combinativ elmélkedésein kívül, alig történt valami. Jó iparstatistikának erre nézve

²⁾ L. Singer I. Untersuchungen über die socialen Zustände in den Fabrikbezirken des nordöstlichen Böhmens. Lipce, 1885., 265. 1.

³⁾ L. Lohnstatistische Studien. Archiv für sociale Gesetzgebung. II. kötet. Tübinga, 1889., 260. 1.

is kell gyűjtenie az anyagot s kutatnia mind a vállalkozóknál, mind a munkásoknál, mily intézmények léteznek életük könnyebbítésére, társadalmi helyzetük javítására, melyek a fő bajok, a mik ellen küzdeniök kell, stb. Ide esik azonkívül a munkaidő (óraszám), a bér kérdése, a munkáslakok, a fogyasztás, a közegészség, a munkások erkölcsi állapota és közoktatási viszonyaik is . . . Amerikában e czélból külön statisztikai hivatalokat létesítettek, melyeknek feladatuk: kutatni a munkásviszonyt s annak statisztikai részleteit főleg kereskedelmi, ipari, társadalmi, oktatás- és egészségügyi állapotához, valamint az állam termelő iparának állandó jólétéhez való vonatkozásaiban gyűjteni, s rendszeresen összeállítván az anyagot, évről-évre a törvényhozásnak jelentést tenni. Vajon hazánkban mikor jutunk ennyire, a hivatalos statisztika tevékenységének a pénzerő elvonása általi megbénítása után bajos megmondani. Meggyőződéseim azonban, hogy az ipar érdekében hozandó bármely intézmény hiu kísérlet lesz, mely egészséges gyümölcsöket nem hozhat, ha megfelelő talajba nem ültetik, e talaj kiszemelése, vagyis a tényleges alapnak kimutatása pedig mindenkor a statisztika föladata marad.⁴⁾

A napjainkban oly nagy szerepet játszó munkáskérdés öregbedő fontossága ma már a tudomány, a törvényhozás s a közigazgatás képviselőit egyaránt arra ösztönzi, hogy tüzetesebben megvizsgálják a munkások helyzetét, feltüntessék a létező viszonyokat s ily módon előkészítsék a szükséges reformokat. A munkások helyzetére vonatkozó adatok gyűjtése

⁴⁾ A gyakorlati statisztika kézikönyve. Budapest, 1875., 158-160. 1.

több oldalról indult meg s ma oly buzgalommal folyik, hogy remélhetőleg rövid időn belül pótolva lesznek évtizedek mulasztásai.

A munkás-statistika alatt értjük a társadalmi statistika azon részét, mely a munkások testi, anyagi, társadalmi és erkölcsi viszonyait számszerűleg feltüntetni és vizsgálni törekszik. Feladata mindazon adatokat gyűjteni és rendezni, a melyek alkalmasak a munkások helyzetének teljes ösmeretét lehetővé tenni, hogy ennek alapján a társadalmi politika a létező bajokról tudomást szerezzen s azok gyógyítására a helyes eszközöket megtalálhassa. A munkás-statistikának természetesen nemcsak az ipari munkásokra, hanem az östermelésnél, a forgalmi üzemekben s a kereskedelemnél alkalmazott túlnyomóan testi munkát végző egyénekre is ki kell terjeszkednie.

A hivatalos statistika a legújabb időkig a munkás-statistikával keveset törődött s az általános statistikai felvételeknél önként kínálkozó anyagot sem aknázza ki kellően. A mint Inama-Sternegg mondja: » A statistikának egy ága sem marad érintetlenül azon problémától, melyet »munkás-statistikával« formulálnak. Mert a társadalom mindenütt mint egy nagy egységes test működik s a munkásosztály életének és működésének minden körében az egész társadalomnak kiegészítő alkatrészét képezi.«⁵⁾ Az általános statistikai felvételek eszközlésénél azonban nem voltak eléggé tekintettel a munkások életviszonyainak közelebbi kiderítésére s a felvételek alkalmával nyert anyag feldolgozásánál a munkásokra vonatkozó ada-

⁵⁾ Arbeitsstatistik. Statistische Monatschrift. Bécs, 1892. 116. 1.

tokát kellően még ma sem csoportosítják, kombinálják és részletezik. Igaz, hogy az általános felvételek nem is engedik jobban érvényre jutni a munkásstatistika legfőbb kellékeit: a lokalizálást és részletezést. Az iparstatistikai felvételeknél a munkásokra vonatkozó adatok is némileg figyelemben részesültek, a mennyiben az iparstatistikák csaknem kivétel nélkül kiterjeszkednek az ipari alkalmazottak számára, korviszonyaira, nemére. Sőt az 1840. évi belga iparstatistika, »a statistikai irodalom legdrágább gyöngyeinek egyike« (Engel Ernő) a munkabéreket is felölelte. A Belgiumban 1880-ban rendezett részleges iparstatistikai felvételnél a munkabéreken kívül a nappali és éjjeli átlagos munkaidőt is kutatták. Az országos statistikai hivatalunk által az 1890. évi népszámlálás alapján készült foglalkozási statistika, mely hazánk socialis viszonyainak ismeretéhez fontos anyagot szolgáltat, munkás-statistikai szempontból is értékes. Nem tekintve, hogy a munkások számáról s a nők szerepéről a különböző iparágakban tájékoztató, részletesen feldolgozta a segédszemélyzet foglalkozási viszonyait, a mennyiben külön rovatot kapott a tiszt és üzletvezető, a mérnök, a vegyész, a gépész, a családi kisegítő, a segéd, a tanoncz, a 10 éven aluli és 10 éven felüli munkás, a napszámos s a szolga. Végül fel kell említenem, hogy foglalkozási statistikánk a különböző vállalatokban alkalmazott munkások mesterségére és a hely nélküli segédek számára is kiterjeszkedik.

A városi statistikai hivatalok némelyike munkásstatistikai adatok gyűjtésével is foglalkozik. így a berlini hivatal munkásköltségvetéseket és a bérviszonyokra vonatkozó adatokat közöl. A kezdetben

igen egyszerű kérdőívek idővel bővültek s ma már kiterjeszkednek a munkaidő tartamára, az éjjeli és vasárnapi munkára, a felmondási időre, a jó és rossz üzletmenet időszakára s a munkabeszüntetésekre. A boroszlói és müncheni városi statisztikai hivatalok is rendeztek újabban a munkabéreket nyomozó felvételeket, melyeknek azonban inkább az írásbeli enquete jellegök van. Budapest fő- és székváros statisztikai hivatalának kiadványaiban ismételten akadáhatunk munkás-statisztikai anyagra. Körösi népszámlálási munkái több irányban ismertetik a munkások életviszonyait s az általa kiadott halandósági statisztikai munkák felvilágosítást nyújtanak az egyes iparágaknál előforduló halálokról, valamint arról, hogy milyenek a halálozási viszonyok az egyes foglalkozásoknál. A »Statisztikai havi füzetek« régibb évfolyamaiban Földes Béla és Ecséri Lajos közöltek munkásstatisztikai tárgyú cikkeket.

Egyes közigazgatási hatóságok kiadványaiban is találunk a munkásokra vonatkozó statisztikai adatokat. Földművelésügyi ministeriumunk 1891 óta az állandó gazdasági tudósítók útján a mezőgazdasági munkabérvizonyok felderítése céljából részletesebb adatokat gyűjtet. Az évi jelentések első része táblás kimutatásokban feltünteti járasonként és vármegyei átlagban a férfi-, női- és gyermeknapszámot az évszokok megkülönböztetésével, külön az ellátással és ellátás nélkül fizetett napszámot. A jelentés második része a cselédbérek, az ígás napszám és a szakmány-munka béréről szól. A hazai dohánygyári munkásokra nézve a központi dohányjövedéki igazgatóság évi jelentéseiben találunk némi statisztikai anyagot. A bányá- és kohóiparban elfoglalt munkások viszo-

nyaira nézve a bányakapitányságok jelentései nyújtanak tájékoztatást. Az utóbbiak nemcsak arról számolnak be, hogy hány munkás dolgozik a bányákban és kohókban, hanem a kor- és munkabérvizonyokat, a balesetek s a bányatársládák statistikáját is felölelik.

Az iparfelügyelők jelentései a munkásstatistika fontos forrásai. Az iparfelügyelői intézmény, melynek tulajdonképeni hivatása a munkásvédelmi törvények keresztülvitelét és végrehajtását ellenőrizni, a munkások helyzetének tanulmányozását mindig egyik feladatának tartotta. Azon sűrű és közelebbi érintkezés folytán, melyben az iparfelügyelettel megbízott közegek a munkásosztályal állanak, alkalmuk nyílik a viszonyokkal közvetlenül megismerkedni. A tevékenységükről beszámoló jelentésekben nem ritkán akadunk munkásstatistikai adatokra, melyek a munkaidőre, az éjjeli és vasárnapi munkára, a munkabérekre, stb. vonatkoznak. A hazai iparfelügyelők jelentéseiben összeállítást találunk a munkások számáról osztály szerint (gyári munkások, tanoncok és napszámosok), nem szerint, kor szerint (felnőttek, fiatal munkások és pedig 14-16 évesek, 12-14 évesek és 12 éven aluliak).

A külföldi konzulok és követek jelentései is tartalmazzanak munka s statistikai adatokat. Különösen az angol diplomatiái közegek s az északamerikai Egyesült-Államok konzulainak munkálatai emelendők ki.

Sok munkás-statistikai anyagot szolgáltatott az enquêtes is.

A munkás-statistika forrásai között fontosak a munkásbiztosításról szóló jelentések és kimutatások. Így

a betegség elleni biztosítás statistikája feltünteti a különböző pénztáraknál, illetve foglalkozási ágaknál a betegségi esetek átlagos tartamát, valamint a betegedési és halálozási veszélyt. A balesetek elleni biztosítás értékes anyagot nyújt nevezetesen arra nézve, hogy milyen a balesetek veszélye a különböző foglalkozási ágaknál s melyek voltak a balesetek okai.

A kereskedelmi és iparkamarák is kezdenek újabban munkás-statistikai felvételeket eszközölni. Kitűntek e téren a bécsi és reichenbergi kamarák. Az utóbbi által 1891-ben kiadott statistikában 100,000 gyári munkásra vonatkozó munkabér-adat dolgoztatott fel.

Maguk a munkások a reájuk vonatkozó statistika fontosságát már régen belátták s megteremtésére már több ízben kísérletet is tettek. A nemzetközi munkásszövetség, az úgynevezett Internationale, élén állott főtanács egyik legfontosabb feladata lett volna az alapszabályok értelmében Európa különböző országainak társadalmi állapotát egyöntetűen megvizsgálni. Az 1866. évi Genfben tartott congressuson a főtanács az összes országok munkásainak helyzetét felderítő statistikai felvétel eszközölését ajánlotta, mint a sikeres működés előfeltételét s azért is, hogy ily nagy munka kezdeményezésével bizonyítsák azt, hogy a munkások képesek sorsukat önállóan igazgatni. Az egyes országok munkásainak kellett volna a nagyszabású statistika anyagát a főtanácsnak beküldeni, mely azt összeállította és kiadta volna. A főtanács által szerkesztett kérdőív 11 pontban a munkás egész életét felölelte. Arról, hogy a statistika elkészült volna, tudomásunk nincs.

Az 1877-ben Genfben ülésezett socialista világ-congressus napirendjének egyik pontja egy statistikai hivatal felállítása volt, melynek feladata lett volna a kézi munka árára, az élettartásra, a munkaidőre s több hasonló tárgyra vonatkozó adatokat összegyűjteni és közzétenni. A Brüsszelben 1891-ben tartott nemzetközi socialista-congressus napirendjén ismét szerepelt az általános munkásstatistika szervezése s a congressus felszólította a munkás-egyleteket, hogy szervezzék minden országban a munkásosztály helyzetét nyomonkövető statistikát.

A szervezett munkások már többször próbálkoztak a munkás-statistika terén. Németországban a kőművesek, a szabók, az esztergályosok s a famunkások szakegyesületeinek szövetsége a bér- és munkaviszonyokra vonatkozó statistikai felvételeket eszközölte. A német szakegyesületek 1890-ben alakult General-Commissionja egyik feladatává tette az egyes egyletek által készített statistikákat egységessé tenni, esetleg összeállítani, valamint az összes munkabeszüntetésekre vonatkozó adatokat folytonosan gyűjteni s időszakonként közzétenni. Egyelőre a statistikák összeállítására nézve vezérfonalat adott az egyes szak-egyleteknek s évenként kimutatja az egyesületekben szervezett munkások számát s felsorolja az előfordult munkabeszüntetéseket. Hazánkban a nyomdászok készítették az első munkás-statistikát. A budapesti nyomdász önképző-egylet 1876 április 1-én összeállította a nyomdász-statistikát, egy táblázatban felüntetve a nyomdák, a szedő-, gépmester-, nyomó-, öntősegek számát (a nők és nőtlenekeket megkülönböztetve), a szedő-, nyomó- és öntőtanoncok számát, a gyorssajtók, kézisajtók és öntőgépek számát.

Egynehány magánstatistikus és nemzetgazda már régebben felkarolta a munkás-statistika ügyét, belátva azt, hogy az inductiv módszer s az exact vizsgálatok a társadalmi tudományoknak nagy szolgálatot tehetnek s kivált a javak megoszlása s fogyasztása kérdéseinek megvizsgálását mozdíthatják elő, a melyeket a termelés kérdésével szemben jobban előtérbe tolt a socialistikus irodalom. Ezen irány előhírnöke volt Davies Dávid angol író, ki a Sir Morton Edens által 1797-ben kiadott »The state of the poor« című munkában 58 mezei munkáscsaládnak két havi megfigyelésen alapuló költségvetését közölte. A munkások viszonyainak behatóbb tanulmányozásával a jelen század negyvenes éveiben Franciaországban főleg Penot, Villermé és Blanqui, Belgiumban Ducpétiaux, Angliában Wade és Porter, Németországban Kries, Schmeer és Engels foglalkoztak. Quetelet kezdeményezésére a Brüsszelben 1858-ban tartott első nemzetközi statistikai congressus a munkásosztály fogyasztási viszonyainak tömeges statistikai felvételére mintát dolgozott ki, melynek alapján azután Ducpétiaux 1855-ben a belga munkások között rendezett enquête gyümölcseként számos család háztartási költségvetését közölte. – Munkája végén állandó bizottság felállítását követelte, melynek feladata volna a munka- és életfentartási viszonyokat tanulmányozni. A munkás-statistikai hatóság eszméje tehát Ducpétiauxra vezethető vissza. Ugyancsak 1855-ben egy francia író, Le Play »Les ouvriers européens« cím alatt 36 család budgetjét és összes életviszonyainak részletes leírását adta ki. Ezen munkát egy általa alapított »Société d'économie sociale« (Paris) folytatja. Az egyesület által kiadott

»Les ouvriers des deux mondes« című vállalatban száznál jóval több munkáscsalád háztartási költségvetését találjuk. A Ducpétiaux és Le Play munkáinak nyomán keletkezett gazdag irodalomból kiemelendők Pasolini grófnő dolgozata egy ravennai felesérlő családról, Landolt és Hoffmann munkái, melyek svájcki munkáscsaládokról szólnak s a frankfurti »Freier deutscher Hochstift« által kiadott monographiák s a londoni Economie Club által közzétett munkásköltségvetések.

Lehetetlen e tanulmány szűk keretében a munkástatistikai egyediratoknak csak fontosabbjait is felsorolnom, melyek az utolsó két évtized folyamán sűrűn jelentek meg.

Vannak ezek között munkák, melyek csak egyetlen vállalat munkáviszonyait tárgyalják, mások ismét egy helység, egy vidék, egy iparág munkásainak helyzetét rajzolják. Különösen kitűntek ezen téren Németországban Thun, Schnapper-Arndt, Sax E., Herkner, Frankenstein, Kärger, Schönlanck, Morgenstern, Hirschberg; Ausztriában Braf, Singer és Karpeles; Franciaországban Levasseur, Labbé, Coste; Angliában Brassey és Booth. A hazai irodalomból kiemelendők Ecseri Lajosnak »A munkásegélyezés Magyarországon« című tanulmánya (1884), mely a munkások betegedési és halálozási viszonyait behatóan vizsgálja, továbbá ugyanattól »Az alföldi munkáskérdés« (1898), valamint Gaál Jenő, Eubinek Gyula, Dékány Mihály és Milhoffer Sándornak a mezőgazdasági munkásmozgalmakról és munkáviszonyokról megjelent művei. E cikk szerzője az óbudai hajógyár munkásainak helyzetéről 1888-ban közölt egy monographiát.

Ma már mind gyakrabban hagyják el a nemzetgazdák a csendes könyvtártermeket és dolgozószoákat s keresik fel a szabad ég alatt dolgozó mezei munkást, meglátogatják a gyárak lármás helyiségeit, behatolnak a zsúfolt munkáslakásokba, hogy az életet a maga, gyakran rideg valóságában megfigyelhessék s a társadalmi és gazdasági élet törvényeinek megismeréséhez az anyagot összegyűjthessék. Egyes lelkes bűvárok odáig mentek, hogy munkásruhát öltve magukra, huzamosabb időt töltöttek a munkások körében, hogy ily módon a legközvetlenebb tapasztalatokon nyugvó adatok birtokába juthassanak. Ezek között kitűnt különösen két hölgy: miss Beatrice Potter (jelenleg Webbné), ki jóllehet sokszoros milliomos leánya, hónapokat töltött a londoni nép legnyomorúságosabb rétegei között, hogy a sweating-rendszert tanulmányozza, s a német Wettstein-Adelt Minna, ki negyedfél hónapig dolgozott a gyári munkásnők között.

Az utóbb említettnek honfitársa, Göhre Pál, az alsóbb társadalmi osztályok életviszonyainak közelebbi megismerése végett három hónapra cserélte fel a papi öltönyt a munkásblúzzal.

A monographiák sok homályos pontot világítottak meg, igen becses anyagot szolgáltatottak a tudománynak és sokban hozzájárultak ahhoz, hová a fennálló viszonyokról, a visszásságokról, a szükséges reformokról a socialpolitikusok tájékozást nyerjenek.

Legújabbban a munkás-statistika az állam részéről is nagyobb figyelemben kezd részesülni, mi főleg munkás-statistikai hivatalok felállításában nyilvánul.

II.

A munkás-statistikai szervezetek és munkahivatalok.

Az északamerikai hivatalok.

Azt, hogy a munkás-statistikai adatok rendszeres gyűjtése elsőrendű állami feladat s hogy erre külön állami intézményre van szükség, leelőször az észak-amerikai Egyesült-Államokban látták be. A hivatalok felállításának szükségességét a munkásegyletek hangoztatták 1866 óta congressusokon, pártprogramokban s a képviselőtestületekhez intézett kérvényekben. Massachusettsben 1869-ben állították fel az első munkás-statistikai hivatalt, még pedig a munkások szavazatainak megnyerése céljából közvetlenül a választások előtt; a többi államokban is főleg a munkásegyletek mozgalma siettetette a munkás-statistikai hivatalok felállítását, egy-két államban pedig a hivatalok felállítását csak azon körülménynek tulajdonítják, hogy az uralkodó párt egyes híveit hivatalhoz akarta juttatni. Az Egyesült-Államokban jelenleg 32 munkás-statistikai hivatal áll fenn Bureau of labor, Bureau of statistics of labor and industry, Bureau of labor statistics, Bureau of industrial statistics, stb. név alatt. Mindezen hivatalok rendeltetése azonban egy és ugyanaz: tanulmányozni, hogy milyen a munka helyzete, milyen viszonyban áll a tőkéhez s kutatni, hogy mily eszközökkel lehetne a helyzetet javítani. Némely hivatal mellékfeladatokkal is meg van bízva, milyenek pl. a gyárfelügyelet eszközlése, a népszámlálás megejtése, stb. A hivatalok élén áll a kormányzó által 2-4 évre kinevezett főnök, ki

chief, commissioner vagy secretary címet visel. Illinoisan kétévenként bizottságot választanak, még pedig két tagot a munkaadók s három tagot a munkások köréből. Ezek választják azután a titkárt, ki mint a bizottság alkalmazottja az adatokat gyűjti és feldolgozza. A főnökök több-kevesebb segéd és ügynök felett rendelkeznek. A hivatalok költségvetése rendszeresen igen szerény, Legtöbbet áldoz e célra Massachusetts, mert itt 10-10,000 dollár áll évenként a hivatal rendelkezésére. A hivatalfőnökök fizetése 1000-8000 dollár, mi az amerikai viszonyokhoz képest nem mondható soknak. A főnökök egyrésze nem áll feladatának magaslatán, mit részben az Amerikában divó kinevezési rendszernek, részben pedig a statisztikai ismeretek fogyatékos voltának tulajdonítandó. A kinevezéseknél kevésbé a szakismeretekre, mint inkább a jelöltek pártállására s a párt körül szerzett érdemekre vannak tekintettel. A főnökök közül nem egy a hivatal elfoglalása alkalmával a felvételek technikájára nézve teljesen járatlan. Nagyon hátráltatja a munkás-statisztikai hivatalfőnökök eredményes működését, hogy csak igen rövid ideig tarthatják meg hivatalukat. Az 18%-ban működő főnökök átlagos szolgálati ideje három évnél nem volt több. A jeles amerikai író, Walker Francis, a főnökökről következőleg nyilatkozik: »Statisztikai munkálataink, a nemzetiek, államiak és községiak, a mennyiben arról tudomást szereztem, csaknem kizárólag értelmes emberekre vannak bízva, a kik élénk érdeklődéssel viselkednek feladataik iránt, nagy mértéke van bennök a lelkiismeretességnek, becsületességnek és buzgóságnak, de nemcsak, hogy a statisztikai módszerek s a statisztikai eljárás dolgában nem nyertek kiképeztetést,

hanem azon elemi ismeretek nélkül is szűkölködnek, a melyek szükségesek, hogy őket teljesen ferde nézetektől és a legborzasztóbb hamis következtetésektől megóvják. Mindazok közül, kik jelenleg az Unió statistikai hivatalainak élén állanak vagy ily hivatalokban alkalmazva vannak vagy voltak, egyetlen egyet sem ismerek, kinek feladatához csak némi elemi előkészültsége lett volna. Azt hiszem, nem túlzok, ha azt mondom, hogy az Egyesült-Államok kormánya az összes eddig eszközölt statistikai munkálatok költségeinek legalább egy harmadát megtakarította s a nyert anyag minőségét rendkívül fokozta volna, ha a statistikai hivataloknál alkalmazott egyének kiképzetésére és előkészítésére azon összegeknek csak egy százalékát fordította volna, a melyeket statistikai czélokra kiadott.«

A hivatalok háromféle felvételi módszert alkalmaznak: a kérdőívek, az enquêtes s a kiküldött ügynökök által eszközölt vizsgálatok módszerét. Az adatoknak; kérdőívvel való gyűjtése nem bizonyult eredményesnek, mert az íveknek csak igen kis részét szokták kitölteni. Az írásbeli enquête csak ritkán sikerült, a szóbelihez pedig csak kivételesen fordultak. Újabban a hivatalok az adatokat a helyszínén kellően előképzett ügynökök által gyűjtetik, mert ezen módszer bizonyult leghálásabbnak.

Igen tarka képet nyerünk, ha a különböző hivataloknak egy és ugyanazon időszakról megjelent jelentéseinek tartalmát vizsgáljuk. Így a massachusettsi hivatal 1887. évi jelentése szól a munkanélküliségről, a pennsylvaniai jelentés az ország vasműveinek leírását nyújtja, Connecticut jelentése az ország ipari fejlődésének történetét s előkelő állású egyéneknek

a munkáskérdést fejtegető leveleit tartalmazza, Ohio jelentése a munkabéerekről s a munkaidőről tudósít, a newjerseyi hivatal jelentése a trade uniónak történetével és statistikájával foglalkozik, stb. Annak feltüntetésére, hogy mily sokoldalú tevékenységet fejtenek ki ezen hivatalok, felsoroljuk a massachusettsi hivatal egynéhány kötetének tartalmát. Az első report foglalkozik a munkásmozgalmak leírásával, a gyermekek munkájával, az iszákossággal s a bostoni lakásviszonyokkal. A kötet végén a törvényhozói testületekhez intézett javaslatok találhatók. A hivatal az anyag legnagyobb részét a munkaadók és munkásokhoz intézett kérdőívek útján szerezte be, de e mellett egyes munkásokat szóbelileg is kihallgatták, a munkáslakásokat pedig a hivatal ügynökei megvizsgálták.

A második kötet az előfordult strike-ok részletes leírását s a foglalkozási statistikát tartalmazza. A harmadik jelentés a különböző iparágak s az azokban alkalmazott munkások helyzetét tárgyalja. E kötet a mezőgazdasági munkások helyzetével is foglalkozik. A negyedik kötet bérstatistikai adatokon kívül a szövetkezetek, szakegyesületek s takarékbetétek statistikáját tartalmazza. Az ötödik kötetből kiemelendő azon rész, mely a szellemi munkások (lelkészek és tanítók) helyzetével foglalkozik. A hatodik kötetben 397 munkás háztartási költségvetését találhatjuk. Az 1887. és 1893. évi jelentések a munkanélküliekkel foglalkoznak, az 1890. évi a különböző iparágak vállalkozói nyereségét, az 1894. évi a népvagyon megoszlását, az 1895. évi pedig a szeszes italok fogyasztásának a szegénységhez és bűnösséghez való viszonyát tárgyalja. A Connecticut! hivatal jelentései-

ből kiemelendők azok, melyek a népvagyon megoszlását, a gazdasági válság hatását s a szegényügyet tárgyalják. A newjerseyi hivatal jelentései ismételten vizsgálták a foglalkozás hatását az egészségre és életkorra. Általában véve, a hivatalok által nyújtott anyag csak kétes értékű, mi a személyzet fogyatékos szakismeretére vezethető vissza. A legbecsesebb anyagot nyújtották Massachusetts, Connecticut, New-Jersey, Michigan, Illinois és Minnesota.

A hivatalok főnökei belátva annak kívánatos voltát, hogy egymással szorosabb kapcsolatba lépjenek, évenként tanácskozással szoktak összegyűlni, melyen kicserélik tapasztalataikat s megvitatják a felvételeknél alkalmazandó módszereket. Mindeddig azonban sem a felvételek tárgyára, sem a módszerre nézve nem tudtak megegyezni.

Az egyöntetű felvételek hiánya már korán éreztette egy oly hivatal szükségességét, mely az Unió összes államainak munkásviszonyát alaposan megvizsgálná és feltüntetné. Hosszú vajúadások után 18X4-ben megszavazták Washingtonban székelő nemzeti munkahivatal (United States Department of Labor) felállítását. Ezen intézmény kezdetben a belügyi hivatal kebelében működött. JScS8-ban azonban teljesen önállósították. Az 5000 dollárral jutalmazott igazgatói állásra Caroll D. Wright-ot a massachusettsi hivatal főnökét hívták meg. A hivatal feladatává tették első sorban a vámköteles áruk előállításának költségeire vonatkozólag az adatokat azon országból beszerezni, a hol ezen áruk termeltek, továbbá az illető iparágakban fizetett munkabérekre, a napi munkaidőre, a gyárosok vállalkozói nyereségére s a létfenntartási költségekre vonatkozó adatokat össze-

gyűjteni. A hivatal köteles továbbá a munkaadók és munkások között felmerült vizzály okait és közelebbi körülményeit megvizsgálni és megállapítani azt, hogy mily áruk állanak a trustok befolyása alatt, s hogy miképen érvényesül ezeknek behatása a termelésnél s az áraknál s végül, hogy milyen a vámtörvényeknek s a valuta-ügy állásának összefüggése a gazdasági élettel általában s a mezőgazdasággal különösen. A hivatal eddig kiadott jelentései foglalkoznak a gazdasági depressióval, a fegyházi munkával, a munkabeszüntetésekkel, a nagy városokban alkalmazott női munkások gazdasági, társadalmi és erkölcsi helyzetével, a vasúti munkásokkal, a fontosabb iparágak termelési költségeivel, az iparoktatással s a munkabérstatistikával. Az évi jelentéseken kívül külön munkálatok ismertetik a házasságok s válások statistikáját, az Egyesült-Államok munkástörvényhozását, az összes amerikai munkahivataloknak 189:2-ig közzétett jelentései kivonatát, a német munkásbiztosítás ügyét, az italmérés gothenburgi rendszerét, az Egyesült-Államok kéniparát, a nagy városok egészségtelen és zsúfolt városnegyedeit s a munkáslakásokat.

Az United States Department 1895 november hava óta két havonként körülbelül 100 lapra terjedő folyóiratot ad ki, mely az amerikai munkás-statisztikai hivatalok jelentéseinek kivonatát, a munkásügyre vonatkozó törvényeket s törvényszéki Ítéleteket, valamint a legújabb statisztikai felvételek eredményét közli.

Az angol hivatal.

Az angol munkás-statisztikai hivatal felállítása Charles Bradlaugh, az angol alsóház néhány év előtt

elhunyt tagjának nevéhez fűződik. Az ő indítványára a ház elhatározta, hogy »azonnal lépések teendők Anglia munkás-stadistikájának teljes és gondos összeállítására« s egyidejűleg utasította a kereskedelemügyi ministert, hogy szervezzen munkás-stadistikai osztályt. Ennek feladatává tétetett a már eddig elszórva megjelent bérstadistikai adatoknak összegyűjtése s ezen stadistikának a külföldi viszonyokra vonatkozó hasonló adatokkal való kiegészítése, továbbá a munkásosztály általános viszonyaira, az árak alakulására és egyéb a néptömegek életviszonyaira vonatkozó stadistikai adatoknak gyűjtése s végül időszakonként ismétlődő bérstadistikai felvételeknek szervezése. A board of trade kebelében 1886-ban felállított ügyosztály (Labour Bureau) vezetését Giffen Róbertre bízták s melléje adták Burnett Johnt, egy munkás-egylet volt titkárát. A kezdetben csak kevés számú hivatalnokkal bíró ügyosztály nagy tevékenységet fejtett ki s egynéhány év alatt számos kötetre rugó anyagot gyűjtött össze. Mundella kereskedelemügyi minister IS'JH elején a hivatalt újjászervezte, még pedig úgy, hogy az jelenleg a Board of trade-től csaknem teljesen függetlenül működik. A Labour Departmen élén továbbra is Giffen maradt. Mellette dolgoznak Llewellyn Smiih mint munkabiztos és Burnett mint munka-főlevelező. Kineveztek továbbá három munkalevelezőt (köztük egy hölgyet) és egy mezőgazdasági levelezőt. Ezeken kívül még 30 tisztviselőből áll a hivatal személyzete. A munkahivatal érintkezésbe lépett a szakegyesületek titkáraival, a vállalkozók egyleteivel, a kereskedelmi kamarákkal, szövetkezetekkel, hogy azok útján a szükséges adatok birtokába juthasson. A megkeresett egyének és

testületek nagy része késznek nyilatkozott, hogy a kívánt adatokat rendszeren beküldi. A fontosabb ipari központokon állandó és díjazott levelezők vannak alkalmazva (jelenleg 30), kik a központi hivatalt a kerületekben előforduló munkabeszüntetésekről, a munkabéreknél, munkaidőnél és egyéb munkaviszonyokról változásáról, nagyobb ipari üzemek megnyitásáról vagy megszűnéséről, a szakegyesületek és szövetkezetek alakításáról és fontosabb tárgyalásairól azonnal értesíteni tartoznak. Minden hónap végén a munkakeresletről és kínálatról rövid jelentést tartoznak betérjeszteni. Ha valamely nagyobb munkabeszüntetés fordul elő, a hivatal azonnal kiküld egy kebelbéli tisztviselőt, kinek feladata a munkabeszüntetés lefolyását közelebbről tanulmányozni. Ilyenkor már többször előfordult, hogy az illető bár nem hivatalos minőségben, a békéltetésnél sikeresen közreműködött. A hivatal szorosabb kapcsolatba iparkodik lépni a munkásszervezetekkel és magát a trade-unionsok és szövetkezetek congressusain képviselteti, sőt a külföldön ülésezett nemzetközi munkáscongressusokra is elküldi tisztviselőit. A munkásegyletek, a hivatal működésének üdvös voltát belátván, adataikat a legnagyobb készséggel szokták rendelkezésre bocsátani. A hivatalt a különböző közigazgatási hatóságok is támogatásban részesítik. A külföldön székelő követségek és consulatások is utasítást nyertek, hogy időnként jelentéseket küldjenek az illető országokban előforduló munkabeszüntetésekről, a munkástörvényhozásról és annak hatásáról, a munkabérvizonyokról, stb. A gyarmatok ministeriuma ugyanezen viszonyokról havonként küld jelentést. A belügyministerium minden hónapban megküldi a

gyárakban, műhelyekben és bányákban előfordult balesetekről szóló kimutatást s a gyári törvényekbe ütköző kihágások miatt indított vizsgálatok áttekintését. A községi hivatal havonként beszolgáltatja a szegényügyre vonatkozó adatokat. A segélyező egyletek lajstromvezetője beküldi minden hónapban a megalakult és feloszlott szakegyletek, vállalkozói egyesületek, szövetkezetek és segélyező egyletek jegyzékét. Ily módon a munkahivatal nemcsak Anglia, hanem a gyarmatok és a külföld munkásviszonyairól állandóan megbízható adatokat nyer. Az így begyűlt anyag gyors értékesítését lehetővé teszi a hivatal által 1893 május 15-ike óta kiadott havi közlöny »The Labour Gazette« (The Journal of the labour department of the board of trade). E lap célja az olvasót a munkapiacz helyzetéről az ország különböző vidékein tájékoztatni. Az adatokat magyarázat és véleménynyilvánítás nélkül közlik. A lap ára példányonként 1 penny; a nyilvános könyvtárak, munkásegyletek és kereskedelmi kamarák pedig ingyen kapják. A lap tartalma igen gazdag. Áttekintést nyújt a múlt hó folyamán a munkabérek s a munkaidő terén történt változásokról s az előfordult munkabeszüntetésekről, valamint munkáskizárásokról. Kimutatja a foglalkozás nélkül szűkölködők számát különböző iparágakban. A levelezők tollából származó részletes jelentések beszámolnak a főbb iparágak helyzetéről az ország különböző vidékén. Egyes cikkek foglalkoznak a szegényügy s a szövetkezeti ügy állásával. Kimutatást találunk a különböző munkásszövetkezetek által elárusított élelmi cikkek áairól, a gyári törvények alapján emelt yádakról, jelentést a külföldi munkások helyzetéről,

kivonatot a külföldi munkásstatistikai hivatalok legújabb kiadványaiból, stb.

A hivatal 1891-óta évenként összefoglaló jelentést ad ki, mely összes kiadványainak rövid kivonatát tartalmazza. A Labour Department kiadványai közül a legfontosabbak közé tartoznak a szakegyesületek működéséről szóló évi jelentések, melyek az egyleti titkároktól nyert adatok alapján állítatnak össze. Az egyleti statistika mellett némi bérstatistikai adatokat is tartalmaznak. A munkabeszüntetésekről szóló évi jelentések a strike-statistika mellett a nevezetesebb esetek kimerítő és hiteles történetét tartalmazzák. A munkabérek s a munkaidő tekintetében beállott változásokról újabban évenként közzétett jelentésekben újsághírek, a levelezők közleményei, valamint a munkaadók s a munkások egyleteihez intézett kérdőívek útján beszerzett anyag alapján a változások képét iparkodnak feltüntetni. A tárgy természete hozza magával, hogy a kép nem teljes s egyes részei a szigorú kritikát nem állják meg. Érdekesek a normális, darab- és időbérekről kiadott jelentések. A legnevezetesebb kiadvány az öt kötetes munkabérstatistika, melynek felvételét Giffen 1880-ban vezette. Az adatok a vállalkozókhoz intézett kérdőívek alapján szereztettek be. A statistika nem teljes, mert nem az összes vállalkozókhoz intéztettek a kérdőívek, hanem egyes iparágak – pártatlanul és módszeresen – kiválasztott képviselőihez. Ezen főbb munkákon kívül a hivatal többek között foglalkozott a külföldieknek Angliába való bevándorlásával, a londoni és leedszi izzasztó-rendszerrel (sweating), a midlandei szegkovácsok helyzetével, a belgiumi munkabérekkel, a munkaközvetítés módszereivel, közölt tanulmányo-

kat a munkásosztalék-rendszerről (Schloss D. J. tollából), a nők és leányok foglalkozásáról (Miss Collet tollából) stb. A hivatal kiadványai máris egy kis könyvtárt képeznek s belső tartalomra nézve is igen becsesek.

A francia Office du travail.

Franciaországban a munkásstatistikai hivatal felállításának szükségességét az 1889-ben szervezett Conseil supérieur du travail már első ülésén hangoztatta. A parlamentben is ismételten sürgették annak felállítását, sőt Raspail Camil 1890-ben határozati javaslatot nyújtott be, a mely munkaministerium felállítását czélozta. A Roche által 1891-ben benyújtott s a munkásstatistikai hivatal felállítására vonatkozó törvényjavaslatot kamara és senatus minden vita nélkül egyhangúlag fogadták el. Az angol mintára szervezett hivatal (Office du travail) feladattá tették, összegyűjteni, rendezni és közzétenni a munkára vonatkozó összes adatokat, melyek a termelés állapotára és fejlődésére, a munka szervezetére és jutalmazására, a tőkéhez való viszonyára, a munkások helyzetére vonatkoznak. A hivatal feladata továbbá a francia munkások helyzetének a külföld munkásaival való összehasonlítása. A hivatal a kereskedelem és iparügyi ministerium kebelében működik s főnökét a kereskedelemügyi minister előterjesztésére a köztársaság elnöke, a többi tisztviselőket pedig az igazgató javaslatára a minister nevezi ki. Az igazgatón (jelenleg Jules Lax) kívül van két osztályfőnök (6000-9000 franc fizetéssel), két segéd-osztályfőnök (3500-5500 franc), egy tollnok (4000 franc), egy levéltáros (2200 franc), három kiadó (1800-3600 franc), három irodatiszt (1200-1600 franc). Ezeken

kívül van még három állandó kiküldött (4000-7000) franc). A hivatalhoz címzett küldemények és levelek portómentességet élveznek.

A hivatal évenként közli a munkabeszüntetések s a békéltetési eljárás statistikáját. Az anyagot a megyefőnök útján a községek polgármesterei szolgáltatják be. A hivatal a vidéki sajtó ide vonatkozó híreit is nagy figyelemmel kíséri s szükség esetén egyik hivatalnokát a helyszínére küldi. A békéltetési eljárás adatait a békebírák által beküldött jegyzőkönyvek nyújtják. A strike-statistika kiterjeszkedik a munkabeszüntetés tartamára, a munkát beszüntetők számára, a strike által érintett üzemek számára, a bér- és munkaidő-viszonyokra a munkabeszüntetés előtt és után, az elvesztett munkanapok számára, a viszályok megszűnésének módjára. A statistika azon körülményt is megállapítja, vajon az illető iparágban van-e szakegylet s hogy hányan Ítéltettek el a munka szabadsága ellen irányított támadások miatt. A hivatal 1892-93-ban enquete-t rendezett a francia iparban dívó munkabéreket s munkaidőt illetőleg. A hivatal kiküldöttei személyesen adták át és magyarázták meg az adatok beszolgáltatására felkért munkaadóknak a kérdőíveket. A felvételnél minden egyes üzemet részletesen leírták; a gépek lőereje, az évi munkanapok száma, a napi munkaidő rendes tartama, az alkalmazott munkások átlagos száma is megállapítatott. Az átlagos munkabérek, a napi bér maximuma és minimuma, – még pedig munkáskategóriák szerint – szintén felvétel tárgyát tették. Egy 1805. évi felvétel alkalmával az állami üzemekben s a vasúti társaságoknál alkalmazott munkások bérvizonyait a kor- és nemi viszonyok figyelembe vételével igen

részletesen állapították meg. A hivatal a munkaközvetítés ügyét is tanulmány tárgyává tette. Az anyagot kérdőívek segítségével gyűjtötték egybe, a melyek részben a munkaközvetítő irodák felügyeletével megbízott polgármesterekhez intéztettek, részben az érdekelt irodák által szolgáltatottak be. A hivatal egy kiküldöttje Franciaországot beutazta és számos intézményt közvetlenül tanulmányozott. Foglalkozott a hivatal a munkanélküliség kérdésével, a békéltetés s a választott bíróságok intézményével, az orosz artelekkel, a termelő szövetkezetekkel, az ipari üzemekben alkalmazott munkások közegészségügyi viszonyaival s a baleset elleni védelemmel. A hivatal egy-egy kiadványban összeállította a német és osztrák munkásbiztosítási törvények pénzügyi eredményeit.

Sajnálatos, hogy a francia munkahivatal a munkásegyletek egy része nem részesíti a kellő támogatásban. A munkahivatal azon célból, hogy tevékenységének eredményei lehetőleg tág körben s lehetőleg gyorsan terjesztessenek, 181)-i óta Bulletin de l'office du travail című havi folyóiratot ad ki, melynek előfizetési díja egy évre á franc 50 cent. E folyóiratban közöltenek az állandó vidéki tudósítók jelentései az egyes iparágak fejlődéséről, a munkapiac helyzetéről, a bérviszályok lefolyásáról, a munkaközvetítésről, a szakegyesületekről, stb. További különrovatokban ismertetve találjuk a munkát illető törvényhozást s a munkásokat érdeklő jogeseteket. A szemle a külföldi socialis törvényhozásának fejlődésére s a külföldi munkás-statistikai hivatalok működésének eredményeire is figyelemmel van.

Legújabbban (ISÍM) szeptember havában) Millerand kereskedelemügyi miniszter a ministerium osztályait

újonnan szervezte s ez alkalommal oly módon csoportosította az ügyosztályokat, hogy némelyek abban egy munkaügyi ministerium felállításának előkészítését vélik felismerhetni. Eddig a francia kereskedelemügyi ministerium négy »igazgatóság«-ra oszlott: 1. személyes ügyek s műszaki (ipari) szakoktatás, 2. kereskedelem, 3. ipar és ipari munka, 4. munkahivatal. Az utóbbi meglehetősen önállóan működött. Az új szervezet szerint a harmadik igazgatóságot kettéosztották, úgy, hogy az ipari munka önálló igazgatóságot nyert s ez alá helyezték a munkahivatalt. Az ötödik igazgatóság magában foglalja az újonnan szervezett balesetbiztosítás folytán szükségessé vált központi biztosítási hivatalt s e mellett a prévoyance sociale egyéb intézményeivel is foglalkozik.

Belgium és Ausztria.

Belgiumban a munkahivatal felállítását 1894. határozták el. Az Office du Travail a földművelés-, ipar- és közmunkaügyi ministerium kebelében szerveztetett s egyidejűleg a ministerium elnevezés is megfelelően módosított földművelés-, ipar-, munka- és közmunkaügyi ministeriumra. A hivatal feladatává tették az ipari és mezőgazdasági munkára, valamint az iparban, a kereskedelemben, a mezőgazdaságban s a közlekedésügy terén működő munkások viszonyaira vonatkozó adatokat beszerezni, továbbá az azokat illető törvények és rendeletek hatását megvizsgálni s általában mindazon adatokat összegyűjteni, melyek anyagi, szellemi és erkölcsi viszonyaik javítását előmozdítják. A hivatal feladatköre a következőkben állapított meg részletesebben; a különböző munkaágak gazdasági és kereskedelmi viszonyai: a munkapiac

helyzete a különböző iparágakban, a munkanélküliség okai, tartama, hatásai és ellenszerei; a munkásbiztosítás; a munkások helyzete, a munkabérek, a munkaidő, a munkaszünetek s a munkaszerződések határozmányai tekintetében; a munkások élettartása s háztartási költségvetései; a főbb fogyasztási cikkek detail-árai; az adók befolyása a munkások jövedelmére és fogyasztására; az üzemi balesetek száma, a sérülések súlyos volta, az okozott munkaképtelenség tartama, a sérült kora, a baleset anyagi és erkölcsi okai; a halandóság a különböző munkáskategóriákban; a sorozásoknál testi hibák s gyenge testalkat folytán alkalmatlanoknak nyilvánított munkások száma; a szegényházaknak, fogházaknak s javítóintézeteknek átadott munkások száma; a munkaadók és munkások között felmerült viszályok száma, okai, megoldásuk és hatásaik; a békéltető kamarák, választott bíróságok, munkásválasztmányok és ipari bíróságok tevékenységének eredményei; a munkásvédelmi törvények hatásai; a munkáslakások állapota; a munkaadók és munkások egyleti viszonyai; a kölcsönös segélyező-egyletek ügye; a munkásbiztosítás fejlődése; a takarékpénztári intézmény s a szövetkezetek fejlődése; az ipari szakoktatás s a háztartási iskolák; a tanoncok viszonyai; a külföld munkásvizonyainak, valamint a külföldi munkásügyi törvényhozás s annak hatásának tanulmányozása. A statisztikai tevékenységen kívül az új hivatal feladatává tették a munkaügyi törvényhozást előkészíteni és előmozdítani. Közigazgatási teendői közé tartozik az ipari és munkásválasztmányok, az ipari bíróságok, a legfelsőbb munkaválasztmány, a tanoncügy, a munkásbiztosítás, a szak- és segélyegyletek s a munka-

rendészet felett felügyelni. Egy későbbi rendelettel (1895 aug. 28-án) az iparfelügyelet is beolvasztott a hivatal működési körébe.

A hivatalnak öt ügyosztálya van. Az első ügyosztály a statisztikával, a második a törvényelőkészítéssel, a harmadik a törvények végrehajtásával, a negyedik az iparfelügyelettel, az ötödik a jóléti intézmények s kölcsönös segélyező-egyletekre vonatkozó törvények végrehajtásával foglalkozik. A 36 tagból álló hivatalnoki kar élén Morisseaux Károly főigazgató áll.

A hivatal havi folyóiratot ad ki, mely *Revue du Travail* és *Arbeitsblad* cím alatt francia és német nyelven jelenik meg. Ennek főbb tartalmát a hivatal által alkalmazott vidéki levelezők tudósításai képezik, melyek a munkapiacz helyzetéről a munka nélkül szűkölködők számáról, a munkabérek s a munkaidő tekintetében észlelt változásokról, a szövetkezetek, segélyegyletek s szakegyletek fejlődéséről, a munkaadók és munkások között felmerülő súrlódásokról, munkabeszüntetésekről, a békéltetésről, stb. számolnak be.

A hivatal működési körének legnagyobb részét a munkásügyi törvények előkészítése s végrehajtása képezi. Munkás-statisztikai szempontból tekintve működését, tevékenységéből kiemelendők a vasárnapi munkára vonatkozó jelentések, melyek írásbeli enquétek útján beszerzett adatokat, továbbá az iparfelügyelők, valamint kiküldött szaktudósok által a bel- és külföldön gyűjtött anyagot dolgoznak fel. Egy másik felvétel tárgya a munkaadók által teremtett jóléti intézmények. Itt az anyagot kérdőívek segítségével szerezték be. A kérdőívek a következő pontokra

vonatkoznak: a bérek emelésére irányított berendezések (jutalmak, ajándékok, munkás-osztalék); tanintézetek, háztartási iskolák és könyvtárak; munkáslakások, fürdő- és mosóintézetek, éttermek, munkáscasinók, kiseddóvók, mértékletességi egyletek; a gyárak egészségügyi berendezései, a balesetek elhárítására célzó intézkedések, segélypénztárak, kórházak, a takarékosági szellem előmozdítása; a munkaadók és munkások közötti jó viszony előmozdítását célzó intézmények.

A belga munkás-statistika alapvető munkája lesz majd az 1896. évi iparstatistikai felvétel, melynek eredményeit most dolgozzák fel. Kiterjeszkedik a munkások korviszonyaira, a bérvizonyokra s a munkaidőre. A munkahivatal kiadványai közül felemlítendő azon kötet, mely a németországi aggkor- és rokkantság-biztosítás intézményére vonatkozó anyagot tartalmazza s azon jelentés, mely az összes belga munkásügyi törvények szövegét közli.

A *Spanyolországban* 1894-ben királyi rendelettel felállított munkás-statistikai hivatal egy a belügy-ministerium alá rendelt központi hatóság. A hivatal programja igen tág határok között mozog s a munkás életviszonyai összeségének statistikai felvételét célozza, így a munkásosztálynak nemcsak társadalmi és gazdasági, hanem biológiai és demographiai viszonyai is kutatás tárgyát képeznek s a munkásosztály szellemi és erkölcsi színvonalának kiderítése is céloztatik. A hivatal részletes feladatait a következőkben jelölték meg; a munkáslakosság kor, nem, polgári állás és foglalkozás szerint; a bel- és külföldi vándorlások, a munkások szervezetei, a vándormunkások, külföldi munkások, férfiak, nők és gyermekek napi,

heti és havi bére, járások és iparágak szerint, idő és darab szerinti bér, munkásosztalék, a munkaszerződés, a munkaadók és munkát vállalók viszáljai, a munkabeszüntetések ok, tartalom és eredmény szerint, a munka, a birtok és kereskedelem hozadéka a különböző vidékeken, a fogyasztási cikkekre vetett adók, a munkás vallása, erkölcsössége, szellemi és művészeti képességei, oktatás és nevelés, nép- és iparoktatás, a munkások táplálkozása, ruházata és lakása, a munkások phisikai állapota foglalkozás szerint; balesetek, orvosi segély, testi elfajulások bizonyos foglalkozásoknál; munkaképtelenség, a munkások erényei, hőstettei és bűnei; munkásegyletek fogyasztási, termelési és hitelszövetkezetek, takarékpénztárok, biztosító-társaságok, nyugdíjintézetek, zálogházak, vallási, dal- és jótékonyági egyesületek, a bikaviadalok statistikája, a szegény ügy, a külföldi munkás-statistika.

Dániában 1890-ban szerveztek egy munka-statistikai hivatalt.

Ausztriában már a hetvenes évek eleje óta sürgették a munkás-statistika szervezését. Több ízben maguk a munkás-egyesületek kezdetleges kísérleteket tettek ily statisztika készítésére. A képviselőházban 1886-ban került először szóba a munkás-statistika ügye, midőn Plener, Exner és Wrabetz munkáskamárák felállítását indítványozták. E kamarák egyik feladata lett volna munkás-statistikai anyagot gyűjteni. Neuwirth képviselő 1892-ben indítványozta a munkás-statistikai hivatal felállítását. Ezen indítvány tárgyalásra sem került. A mind nagyobb hullámokat verő socialdemokratikus mozgalom hatása alatt a kormány 1894 tavaszán a munkás-statistika szerve-

zését illető törvényjavaslatot nyújtott be. Ezen törvényjavaslat szerint a társadalmi törvényhozás és közigazgatás céljaira munkás-statisztikai adatok rendszeresen gyűjtendők és feldolgozandók, valamint időszakonként kiadandók. Összegyűjtendők mindazon adatok, melyek a gyári és kézműipari, a kereskedelmi és forgalomügyi vállalatoknál alkalmazott munkásosztályok helyzetére, ezen osztályok jólétének előmozdítására szolgáló törvények és intézmények hatására, valamint a termelés állapotára vonatkoznak. A törvényjavaslatban külön kiemeltetik, hogy határozmányai a mező- és erdőgazdasági üzemekre, valamint a bányászatra ki nem terjednek. A felsorolt teendők ellátásával a kereskelemügyi ministeriumban felállítandó osztály volna megbízandó, mely kifelé az anyag gyűjtése és közbeeső intézkedések tekintetében önálló hivatalként terveztetik. Azon felvilágosítások és adatok, melyeket a munkás-statisztikai felvételek alkalmával akár közvetlenül a munkás-statisztikai hivatal, akár egyéb közegek által, annak meghagyása folytán bekívántatnak, az erre felszólítottak részéről haladéktalanul pontosan és a valóságnak híven beszolgáltatandók. A munkás-statisztikai hivatal megfelelő igazolással ellátott közegeinek meg van engedve betekinteni a munkáslajstromokba, munkakönyvekbe, munkarendekbe és bérlajstromokba. Ezen közegek bármikor, éjjel azonban csak akkor, ha a dolog folyik, meglátogathatják a műhelyeket és azon lakásokat, melyeket a vállalkozók a munkások rendelkezésére bocsátanak. Az állami és községi hatóságok, kereskedelmi és iparkamarák, ipartestületek, békéltető bizottságok, munkás-baleset elleni biztosító intézetek, betegpénztárak a hivatal munkálataiban közreműködni tartoz-

nak. A munkás-statisztikai hivatal 100 frtig terjedő rendbírsággal sújthatja azon vállalkozókat és alkalmazottakat, kik a bekívánt adatok és felvilágosítások megadását megtagadják, vagy a hivatal közegeinek működését megakasztják. A hivatal intézkedései ellen 8 nap alatt a kereskedelemügyi minisztériumhoz lehet felebbezni. A munkás-statisztikai hivatal tisztviselői oly feladatokkal, a melyek a hivatal működési körétől idegenek, meg nem bízhatók s különösen a pénzügyi közigazgatás által semmilyen irányban nem vehetők igénybe. A munkás-statisztikai felvételek és megállapítások titokban tartása a munkás-statisztikai hivatal tisztviselőinek szigorú hivatalos kötelessége. Ezen törvényjavaslat főhibája az volt, hogy a mezőgazdasági és bányamunkásokra nem terjesztette ki a tervezett hivatal működési körét. Ezeknek bevonását az akkori földművelésügyi minister ellenezte. A törvényjavaslat még a bizottságban sem tárgyalatott le. A Baernreither kereskedelemügyi minister által 1898. újból előterjesztett törvényjavaslat az előbbtől csak annyiban különbözik, hogy a mező- és erdőgazdaságban alkalmazott egyénekre is kiterjeszkedik. Újítás továbbá, hogy a hivatal működésének támogatása céljából állandó munkatanács szervezését helyezi kilátásba, a melynek tagjai a hivatal főnöke, a belügyi, pénzügyi, földművelésügyi, vasúti és kereskedelemügyi ministeriumok egy-egy képviselője, a statisztikai központi bizottság elnöke és iH, a kereskedelemügyi minister által kinevezett tag; a kinevezett tagok egy harmada vállalkozó, egy harmada munkás, a többiek pedig oly egyének a kiknek közreműködése kívánatosnak látszik. A tanács azon tagjainak, a kik a munkásosztály tagjai a bér-

veszteség és az útiköltség megtérítették. Miután az osztrák parlamenti viszonyok nem engedték reményleni, hogy a törvényjavaslat egyhamar törvény erejére emelkedjék, Baernreither a hivatalt és a munkatanácsot 1898-ban rendeleti úton szervezte. A Mataja tanár vezetése alatt álló személyzet 10 tisztviselőből áll. A budgetbe 65,000 forintot állítottak be a hivatal céljaira. A hivatal Soziale Rundschau cím alatt 1900 eleje óta folyóiratot ad ki, melynek programja a következő: a munkapiacszóról szóló jelentések, a munkaközvetítés eredményei, a munkabérek és a munkaidő változásairól szóló havi jelentések, a strikeok kimutatása, a munkaviszályokból folyó jogszolgáltatás s a társadalmpolitikai rovat, társadalmi törvényhozás és közigazgatás. A lap előfizetési ára két koronánál nem lesz magasabb.

Németország és Svájc.

Németországban a socialdemokraták követelték legelőször a munkásviszonyok nagyobb szerű felderítését. Már 1808-ban az északnémet szövetség parlamentjében a socialdemokrata képviselők indítványozták egy parlamenti bizottság kiküldését, a mely bizottság hivatva lett volna az angol enqueteek módjára a munkásosztályok helyzetét megvizsgálni. Az indítványt azonban, jóllehet elvi szempontból ellenzésre nem talált, elvetették. Majd 1885-ben a socialdemokrata képviselők egy munkásstatistikai hivatal felállítását indítványozták. Siegle képviselő 1890-ben nyújtott be egy indítványt, mely a munkásviszonyok felderítését célozta. Ezen indítvány 1892 január:20-án elfogadtatván, a szövetségi tanács még ugyanazon évben életbe léptette a munkásstatistikai bizottságot

(Kommission für Arbeiterstatistik). Ez távolról sem hasonlítható össze az angol, francia vagy amerikai munkahivatalokkal. A német munkásstatistikai bizottság nem gyűjti közvetlenül a statisztikai anyagot, azt nem dolgozza fel önállóan, hanem csak közreműködik a statisztikai felvételek szervezetének előkészítésében, a felvételi módszerek megállapításában. A mint a bizottság szabályzatának 1. §-a kimondja, azért állíttatott fel, hogy közreműködjek azon statisztikai felvételeknél, melyek az ipari munkások viszonyaira vonatkozó törvényhozás előkészítésére és keresztülvitelére szükségesek. A bizottság feladata a birodalmi kancellár, vagy a szövetségtanács rendeletére véleményes javaslatot tenni statisztikai felvételek eszközlése, keresztülvezetése, feldolgozása és eredményei fölött. Önállósága nincs, mindent csak felsőbb engedélyvel tehet, intézkednie egyáltalán nem lehet, hanem csak javasolnia szabad. Munkálataira nézve egységes terv nem létezik, hanem feladata esetről-esetre határoztatik meg.

A bizottságnak nincs külön hivatala vagy irodája. A tulajdonképeni irodai munkákat a birodalmi belügyi hivatal tisztviselői végzik s a begyűlt statisztikai anyag feldolgozása a császári statisztikai hivatalra hárul. Az anyagot az egyes államok kormányai közgazgatási közegei által gyűjtetik.

A mi a bizottság összetételét illeti, az áll a birodalmi kancellár által kinevezett elnökből és 14 tagból. Hat tagot választ a szövetségtanács, hét tagot a birodalmi gyűlés, egy tag pedig a kancellár által a császári statisztikai hivatal tisztviselői köréből kineveztetik. A kinevezések öt évre történnek, a választások pedig a törvényhozási időszakra.

A bizottság üléseire munkaadókat és munkásokat is hívtak meg és oly esetben, midőn a statisztikai anyag kiegészítése kívánatosnak látszik, szakértőket is meghallgathat. A bizottsági elnök és a tagok, valamint az ülésekre meghívott munkaadók, munkások és szakértők készpénzkiadásai a birodalmi kancellár által megállapított tételek szerint megtérítettek s a munkások ezen felül még elmaradt munkakeresetükért is kártalaníttatnak.

A munkásstatisztikai bizottság eddigi működése a következő kérdésekre terjedt ki: a sütő- és cukrászmunkások munkaideje, a nyílt üzletekben dívó munka- idő, felmondási idő és tanonczviszonyok, a gabonamalmok munkaideje, a pinczerek, pinczérnök és vendéglői konyhaszemélyzet munka- és bérvizonyai, a ruhakonfectio-iparban elfoglalt munkások viszonyai.

A pékipart illető felvételnél követett eljárás a következő volt: A bizottság a felvétel elveit állapította meg s a kérdőíveket dolgozta ki. A birodalmi kancellár elrendelte azután a felvételt s a kérdőíveket az egyes országok kormányai a helyi hatóságok rendőrközegei által osztatták szét és szedették be. Megjegyzendő, hogy ezen felvételnél nem az összes üzemekre voltak tekintettel, hanem azoknak csak tíz százalékát vették figyelembe; természetesen szem előtt tartva az ország különböző vidékeit, valamint a helyiségek és üzemek különböző kategóriáit. Az így beszerzett anyagot a birodalmi statisztikai hivatal dolgozta fel. A bizottság a kinyomatott anyag birtokában, annak tanulmányozásával kebeléből választott előadókat bízott meg. Ezeknek jelentései alapján elhatározta, hogy a statisztikából tudomásra jutott bizonyos feltűnő munkaviszonyok (pl. különösen

hosszú, vagy különösen rövid munkaidő) okai kinyomoztassanak, még pedig oly módon, hogy az azokra vonatkozó kérdőívek közelebbi felvilágosítások beszerzése céljából visszaküldetnek. Továbbá felhívták a munkaadók és munkások különféle testületeit, hogy a felvétel alkalmával kiderített visszasságok elhárítására nézve tegyenek javaslatot. Mindezen újabb adatok a császári statisztikai hivatal által dolgoztattak fel. A betegpénztáraktól az előforduló betegségek nemére, tartamára és a halálozási arányra vonatkozólag beszerzett adatokat a császári egészségügyi hivatal dolgozta fel. Végül a bizottság a munkaadók és munkások köréből vett szakértőket szóbelileg is kihallgatta. Az így nyert adatok és felvilágosítások alapján formulázta a bizottság javaslatait, melyekkel a szóban forgó viszonyok javítását elérhetőnek véli.

A német munkásstatistikai bizottságot nem tartjuk sikerült alkotásnak. A mellett, hogy működési köre igen szűk, a mennyiben az ipartörvény egynéhány szakaszának életbeléptetésére szükséges előmunkálatok végzésére van teremtve, nincs önállósága és egész eljárása burokratikus és nehézkes. Módszere is kifogás alá esik, sőt Mayr éles kritikájában egyenesen tagadja, hogy a bizottság statistikát űzne, mert a statistika a megfigyelés tárgyául kijelölt körbe eső összes tények kimerítő, tömeges megfigyelése, holott a bizottság a »stichpróbák« módszerét űzi. Mayr szerint továbbá a bizottság által rendezett felvételek nem nyújtanak munkásstatistikát, hanem csak számszerű jegyzetek töredékeit és így a bizottság működésében nem lát mást, mint az enquêtenak és a számszerű adatgyűjtésnek különös összeolvasztását. Az elfogulatlan bírálónak el kell azonban ösmernie,

hogy a bizottság sokkal többet nyújtott, mint a mennyit czélszerűtlen szervezete mellett remélhetünk. Mindazonáltal Németországban újabban folytonosan szaporodik azok száma, a kik a birodalmi munkásstatistikai hivatal felállítását követelik.

Svájcban a munkásstatistika ügyét nem maga az állam vette kezébe, hanem a munkásokra bízta s az általuk teremtett autonóm intézményt állami segélyben részesíti.

Még 1880-ban a legnagyobb svájci munkás-egylet a »Grütli-Verein« központi bizottsága a szövetségi kormány kereskedelmi és mezőgazdasági osztályához folyamodott, hogy az egylet által alapítandó svájci munkástitkárságot segélyezze. ígérte az egylet, hogy »a munkástitkárságot sem az egylet igazgatási céljaira, sem politikai célokra felhasználni nem fogja, hanem hogy az tisztán a munkások gazdasági érdekeinek, tanulmányozásának és fejlesztésének szolgálja és e célnak megfelelőleg az egylettől független, különálló felügyelet alá helyezettnek«. Miután úgy a nemzeti, valamint a szövetségi tanács a munkástitkárság felállításához elvileg hozzájárult és az 1887. évre 5000 franknyi segélyt szavazott meg: a svájci munkásszövetkezetek, különböző szakegyesületek és betegpénztárak képviselői 1887-ben munkásszövetséget alapítottak. B munkásszövetség elnöksége választja három évenként a munkástitkárt és segédeit. E szövetség elnöksége szabályozza a munkástitkár jogait és kötelességeit, megállapítja munkaprogramját, költségvetését, ellenőrzi működését. A munkástitkár minden a munkásokat illető kérdésben és statisztikai felvételnél szolgálatait egyaránt rendelkezésre tartozik bocsátani a munkás-

egyleteknek és a svájci szövetségtanácsnak. Jogában áll felvilágosításokért és adatokért hatóságokhoz, egyletekhez és magánosokhoz fordulni, de azokat követelni jogosítva nincs.

A munkástitkár fizetését kezdetben 4000 frankban állapították meg, majd 5000 frankra emelték. Ezen állásra Greulich Hermann zürichi kanton-statistikust választották meg. Melléje 1888-ban és 1889-ben egy-egy segédet választottak. A szövetségtanács 1888-ban az állami segílyt 10,000 frankra emelte fel s ugyanennyit áldoznak évenként a munkásegyletek.

A munkástitkárság székhelye Zürichben van, azonban 1895-ben a francia Svájc számára Bielben fiókhivatalt állítottak fel. Az utóbbinak feladata az adatgyűjtést a közvetlenebb érintkezés által megkönnyíteni s az ottani munkásszervezeteknek és munkásoknak felvilágosításokkal szolgálni, valamint a munkások szervezkedését előmozdítani, úgy azonban, hogy a munkástitkárság semleges állása megőriztessék.

A titkárság programjába egyelőre a következő kérdések vétettek fel: 1. a munkabérek statistikája; 2. felvétel a balesetekről; 3. jelentés a németországi betegpénztárakról; 4. egy svájci ipartörvény-javaslat előkészítése; 5. a munkásnők helyzetének vizsgálata; 6. a válság befolyása a munkásosztály helyzetére s ezzel kapcsolatban a munkanélküliek statistikája.

A program még több kisebb kérdéssel is bővült, de a munkástitkárság eddigelé csak igen kevés eredményt mutathat fel. Az évi jelentések arra engednek következtetni, hogy a hivatal a legkülönbözőbb kérdésekre vonatkozólag előtanulmányokat folytat, de munkálatai közül egyelőre csak a balesetek statis-

tikája van befejezve. Ez utóbbi érdekes összeállításban tünteti fel a betegpénztárak útján gyűjtött adatokat, de nem hallgatható el, hogy a szövetségi statisztikai hivatal (Eidgenössisches statistisches Amt) által közzétett betegség- és balesetstatistika sokkal teljesebb és pontosabb. A bérstatistikai felvétel anyagát, a melyen Greulich évekig dolgozott, nem tették közzé, mert saját bevallása szerint módszere tévesnek bizonyult. A többi megkezdett munkálat befejezésének késleltetését a titkárság azzal indokolja, hogy a hatóságok, a munkások és munkásegyletek egész idejét igénybe veszik, a mennyiben a legkülönbözőbb gazdaságpolitikai és jogi kérdésekben felvilágosításokat, referátumokat, javaslatokat és közbenjárást kívannak.

Ez arra vezetendő vissza, hogy a titkárságot úgy tekintik, mint a mely hivatva van a proletariátus érdekeit a közgazdaság egész terén védeni és előmozdítani. A zürichi és bieli titkárságok 1892-ben 1174 kihallgatást adtak és e mellett különböző egyletekben 75 előadást tartottak.

Egészen véve a svájci munkástitkárság tevékenysége a munkásstatistika szempontjából nem mondható jelentékenynek, a mi egyrészt arra vezetendő vissza, hogy nem bír a kellő hatalommal, másrészt pedig annak is tulajdonítható, hogy bármennyire igyekszik is a tárgyilagosságot megőrizni, a vállalkozók vele szemben tartózkodó, bizalmatlan magatartást követnek, mert szervezeténél fogva magán viseli az osztályérdek bélyegét. Csak az oly munkásstatistikai hivataltól várhatunk eredményes működést, mely minden irányban független s a melyhez a párt- vagy osztály érdek gyanúja sem férhet.

A munkás-statistika művelésére teremtett szervezeteket vizsgálva, három típust különböztethetünk meg. A legczélszerűbbeknek bizonyultak az állami önálló hivatalok, a melynek az amerikai és angol munkás-statistikai hivatalok, melyeknek mintájára szervezték a francia, belgiumi és osztrák hivatalokat. Ezekről teljesen elütő szervezettel bírnak a svájci munkástitkárság, mely állami segélyben részesülő autonom munkás-intézmény s a német munkás-statistikai bizottság. Az utóbbi egy állandó enquete jellegével bír, melynek tagjai részben a kormány által a magasabb tisztviselők sorából neveztetnek ki, részben a parlament által választatnak. Ezen szervezetek közül legczélszerűbbek az amerikai angol hivatalok s elhibázott szervezet a német bizottság, melynek működése szerfölött nehézkes. A svájci munkástitkárság sem mondható sikerült intézménynek, mert a munkás-statistika művelését nem lehet a közvetlen érdekeltekre bizni, ha azt akarjuk, hogy annak eredményei a reformok alapjául szolgálhassanak.

III.

Tervek és javaslatok.

Azon kérdésre nézve, hogy mikép volna a munkás-statistika leghelyesebben szervezendő, a legkülönbözőbb felfogásokkal találkozunk.

Böhmert Viktor, a német manchester-párt egyik utolsó híve, ki különben igen becses social-statistikai monographiákkal gazdagította az irodalmat a módszer fejlesztése körül nagy érdemeket szerzett magának, a munkás-statistika terén is idegenkedett a

közvetlen állami beavatkozástól. Azon tapasztalatból kiindulva, hogy a social-statistikai vizsgálatoknál sok körülményre kell tekintettel lenni, s hogy a vizsgálatoknál egészen személyes tevékenységre s tapasztalatra van szükség, a hivatalos és általános felvételek értékét kétségbe vonja. Azt ajánlja, hogy az állam bízjon meg kellő szakszerű képzettséggel bíró fiatal tudósokat, hogy egyes vidékek vagy iparágak, vagy munkáscsoportok helyzetét monographikailag tanulmányozzák. Böhmert azt hiszi, hogy a magánember inkább kap adatokat a gyárostól, mint az államhivatalnok, kivel szemben bizalmatlankodnak, mert adócéloktól és állami beavatkozástól félnek. Ajánlja továbbá, hogy az egyetemeken a nemzetgazdaságtani és statistikai tanszékek mellett közgazdasági seminariumokat és laboratóriumokat vagy socialstatistikai megfigyelő állomásokat szervezzenek.⁶⁾ Ki ne üdvözlönné örömmel, ha akadna számos fiatal tudós, ki hónapokat vagy éveket töltene a munkásviszonyok tanulmányozásával? De hány akad majd ilyen? A közgazdaságtani és statistikai seminariumoktól sem várhatjuk azt, hogy a munkásstatistikai szervezeteket helyettesítsék, mert legjobb esetben csak felébreszthetik a helyes érzéket, nevelhetik a szakembereket, de tervszerű széleskörű és e mellett intensiv működést rendeltetésüknél és berendezésüknél fogva sem lehet remélni.

Oly indítvány is merült fel, hogy a munkásstatistikai anyag társadalmi utón volna beszerzendő s e célból socialis museum volna alapítandó. Mi

⁶⁾ Ueber die Methoden der socialstatistischen Untersuchungen, Zeitschrift für schweizerische Statistik, 1874. évf. 3. füzet.

socialis museum alapítását örömmel üdvözlnek, de azon nézetben vagyunk, hogy az ilyen intézmény az állami munkás-statisztikai hivatalt nem pótolhatná. Ha ezen museum jelentékeny anyagi eszközök felett rendelkeznék is, a mi szélesebb körű vizsgálatok eszközzésére feltétlenül szükséges, még mindig nélkülözné a nem kevésbé szükséges hatósági jelleget. A socialis museum igen üdvösen egészíthetné ki detail vizsgálataival, a társadalmi sejteknek mikroskopikus tanulmányozásával és kisebb nagyobb körökre kiterjedő monographikus iratokkal a munkás-statisztikai hivatal tevékenységét, de ezt semmi esetre sem képes helyettesíteni. Az egész országra kiterjedő exact statisztikai tömeges vizsgálatokat csak szakszerűen képzett, nagyobb személyzettel s az ily vizsgálathoz feltétlenül szükséges állami hatalommal rendelkező hivatal képes.

Manapság alig van komoly szakember, ki kétségbe vonná azt, hogy a munkás-statisztikát csakis hatósági jelleggel felruházott közegek űzhetik sikeresen.

Az olyan szakember is ritka, ki a munkás-statisztika ápolását a központi statisztikai hivatalokra kívánná bízni. Jóformán egyedül kivétel Inama Sternegg, ki a statistika túlságos elaprózását ellenezvén,⁷⁾ azon nézetének ad kifejezést, hogy a munkás-statisztika nem fejleszthető a statistika egyik önálló főágává, hanem mindig az általános statistika egyik integrális részét kell alkotnia. Mayr ellenben szükségesnek tartja, hogy a munkás-statisztikával külön orgánumok foglalkozzanak, melyek a munkáskörök-

⁷⁾ L. a Statistische Monatschrift 1892. évf.-ában, 113. 1.

kel közelebbi kapcsolatban vannak.⁸⁾ »Önálló szervezet nélkül s különösen a német császári statisztikai hivataltól való elkülönítés nélkül . . . nem fog sikerülni a jelenkor socialpolitikai szükségleteit kielégítő s a munka-viszonyokba kimerítő betekintést engedő statisztikát megalkotni.«⁹⁾ Maga Scheel, a német császári statisztikai hivatal főnöke, a munkás-statisztika szervezetéről írt cikkében¹⁰⁾ egy, a burokratikus schematismustól a mennyire csak lehet távol fekvő tudományos intézetet kíván létesíttetni, mely azonban a feladatainak technikai megoldására szükséges eszközökkel rendelkezék. A német birodalom physikai műszaki intézetének példája lebeg szemei előtt: tehát államilag fentartott, tudományos jellegű intézmény alapítását óhajtja. Mayr is, úgy látszik, egy tudományos intézet felállítását kívánja, midőn a munkás-statisztika princípiumaként felállítja azon tételt, hogy a munkásviszonyok statisztikai megismerése legyen öncél s nem az, hogy concret statisztikai szükségletek kielégítésére szolgáljon. (»Die Arbeiterstatistik wird nicht bloß eine gelegentliche Dienerin, sondern eine dauernde Führerin und Beraterin der Socialpolitik werden müssen.«) Braun Henrik, az Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik szerkesztője, szintén tudományos intézetnek képzei a munkás-statisztikai hivalt, midőn a munkás-statisztika alapkövetelményének tekinti, hogy legfőbb célját önmagában kell találnia. Ha így szervezik a munka statisztikáját, akkor legjobban fog megfelelni azon

⁸⁾Statist. Archiv, III. évfolyam, 1. füzet.

⁹⁾U. o. 826. 1.

¹⁰⁾Allgemeine Zeitung, München, 1890. 259. szám.

ezéloknek, a melyek elérésére a munkás-statistikát a társadalmi törvényhozás és közigazgatás érdekében fel akarják használni. Ha ellenben az ellenkező utón akarnak haladni és elébe helyezik a törvényhozás és közigazgatás időnkénti szükségleteit a tudományos megismerésnek, akkor csak egy ad hoc statistikát nyernek, mely egyenlő mértékben nélkülözi majd a megbízhatóságot és a bizalmat.¹¹⁾ Karpeles hasonló szellemben nyilatkozik: «A munkahivatal ne kövesse nyomon a napi áramlatokat, hanem előzze azokat meg s vezesse le őket a tudományos megismerés csendes medrébe.»¹²⁾ A magyar közgazdasági társaságban 1805 május 18-án tartott felolvasásában e cikk szerzője felvetette azon eszmét, nem-e volna leghelyesebb a munkás-statistika számára egy lehetőleg független hivatalt szervezni, mely oly szereppel volna felruházandó, mint az állami számvevőszék, hogy tudniillik jelentéseit közvetlenül a törvényhozás elé terjeszthesse. Türkei Siegfried: Die Arbeitsstatistik című tanulmányában (Bécs, 1805; az előszó november haváról van keltezve) ugyanezen eszmét pendíti meg.¹³⁾

Az eddig ismertetett javaslatok közös vonása, hogy a munka statistikáját a tudomány szilárd alapzatu, csendes, széles kilátást nyújtó szikla ormára óhajtja emelni s lehetőleg mentesíteni igyekszik a napi politika hullámverésétől. E felfogással szemben áll egy másik irányzat, mely a munkásstatistikát a

¹¹⁾ L. Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, VII. kötet, 308. l.

¹²⁾ L. „Handelsmuseunr 1895 február 21.

¹³⁾ L. 23. l.

közigazgatás gyakorlati feladataival szorosabb kapcsolatba óhajtja hozni. Ez irányzat, mely az amerikai munkahivatalok példájára támaszkodik, úgy látszik, győzni fog. Az európai irodalomban Schönberg Gusztáv egyike volt az elsőknek, kik munkahivatalok felállítását sürgették v. ö. Arbeitsämter, Berlin 1871). Ő is meg van győződve, hogy az állami közigazgatás központjában székelő általános statisztikai hivatalok egész szervezetüknél fogva nem érhetik el a munkásstatisztika célját. Schönberg ugyanis a munkásstatisztikai felvételeket a helyszínén, erre különösen minősített és privilegizált közegek által folytonosan óhajtja eszközöltetni. A német birodalom számára 160 kerületi munkahivatal, 20 főhivatal s egy központi hivatal felállítását ajánlotta. Az utóbbi a birodalmi kancellári hivatal egyik osztálya lenne. A kerületi hivatalok feladata volna a kerület összes bérmunkásainak anyagi és társadalmi viszonyait pontosan megállapítani, az ezen viszonyokban beálló változásokat megfigyelni, feljegyezni s a változások okát felderíteni, az így beszerzett anyagot a kormány s a tudomány rendelkezésére bocsájtani. E mellett közvetlen gyakorlati céloknak is szolgálnának, még pedig az által, hogy a munkásosztály körében az önségyt felkeltenék, a társadalmi ségyt kezdeményeznék, valamint az által, hogy a munkára vonatkozó törvényhozás végrehajtását ellenőriznék. Schönberg szerint a munkahivatalok intézménye a békéltető bizottságok s választott bíróságok intézményével is kapcsolatba volna hozható. A munkaadók s a munkát vállalók között felmerülő viszályok kitörésekor a munkahivatal főnöke magára vállalhatná a közvetítést. A német birodalom munkahivatali szer-

vezetének évi összes költségeit három millió márkára becsüli. Az amerikai hivataloknál tényleg azt látjuk, hogy különböző gyakorlati célokra szolgálnak, a mennyiben a munkások ügyével kapcsolatos közigazgatási teendők elvégzésével bíztak meg. Californiában, Minnesotában, Nebraskában és Wisconsinban a munkásstatistikai hivatalok vezetői a munkásvédelemre vonatkozó törvények végrehajtásának ellenőrzői; Coloradoban és Missouriban a munkások és munkaadók között felmerülő viszályok kiegyenlítésével vannak megbízva, Ohióban a munkaközvetítés szervezése van rájuk bízva. A munkásstatistika tehát kapcsolatba hozatott a munkaközvetítéssel, a gyárfelügyelettel, a békéltetéssel. Angliában is már többször előfordult, hogy a munkahivatal közegei, kik a munkabeszüntetéseknek a helyszínén leendő tanulmányozására voltak kiküldve, a küzdő felek felszólítása folytán a békéltetésnél közreműködtek. Midőn a munkásstatistikáról szóló osztrák törvényjavaslat benyújtott, az osztrák iparnak központi szövetsége azon álláspontra helyezkedett, hogy a munkásstatistikai hivatal helyett „munkahivatal állítassék fel. A szövetség vezérbizottsága a tagjaihoz intézett körlevelében kifejtette, hogy a tervezett munkásstatistika az iparra nézve többé-kevésbé haszontalan, sőt néha veszélyes megterhelést jelent. Hozzáteszi, azután: »Egészen másképpen alakulna hatása, ha az új hivatal bizonyos tekintetben felelőssé tétetnék esetleges hiányokért, ha a statistikai adatokat nemcsak gyűjtene, hanem gyakorlatilag is értékesítené s azzal a munkakereslet és kínálat viszonyába közvetítőleg belenyugodna. Akkor a statistika nem volna pusztá végezel, hanem a minék lenni kellene,

eszköz a célhoz. Ezen alapeszmétől vezérelve, az osztrák bánya-, gép- és vasiparosok egylete azon indítványt terjesztette elő, hogy munkásstatistikai hivatal helyett a munkahivatal felállítása javasoltassék. E hivatal feladata volna mindenekelőtt az állam, a tartományok, a közlekedési és ipari vállalatok, a városok s egyéb nagyobb fogyasztási helyek részéről bizonyos időszakon belül véghezviendő munkákról periodikus előirányzatokat felállítani. Ez előirányzatok alapján a munkahivatal gondoskodni tartoznék, hogy a megrendelések idejekorán s lehetőleg egyformán osztassanak fel, hogy az alkalmazásban álló munkaerők lehetőleg folytatólagosan legyenek elfoglalva. E nagy gazdasági és társadalompolitikai feladat mellett a munkahivatal kétségtelenül még több alkalmas teret találna az üdvös működésre, így a munkaközvetítésnél, a foglalkozás nélküli munkások ellátásánál s más hasonló megoldásra váró kérdéseknél.¹⁴⁾

A munkáskamarák intézményével is óhajtották kapcsolatba hozni a munkásstatistikát. Plenernek fentebb már említett törvénytervezete szerint a felállítandó munkáskamarák egyik funkciója volna a munkásstatistikai adatokat folytonosan gyűjteni s a munkásviszonyokról évenként jelentést tenni.

A német socialdemokrata párt 1891. évi programja a munkásstatistika szervezésének kérdését a munkahivatalok keretében a munkáskamarák igénybevételel óhajtja megoldani. Ezen terv Schönberg ismertetett javaslatával sok pontban rokon. A programm birodalmi munkahivatal s ennek alárendelt

¹⁴⁾ N.-Wiener Tagblatt 1895. jul. 23-án. Idézve Türkei: Arbeitsstatistik 16-18. 1.

kerületi munkahivatalok felállítását ajánlja. A munkahivatal tisztviselői jogosítva volnának az üzemeket bármikor megvizsgálni. A munkahivatalban az ingyenes munkaközvetítés központosítva volna. A hivatalok a munkásvédelmi törvényhozás keresztülvitelét ellenőriznék. E mellett a hivatalok a sikeres társadalmi politika előfeltételét képező munkásstatistikai adatokat is gyűjtenék, minden munkahivatal mellett munkáskamara volna szervezendő.

Újabban több ízben, főleg Franciaországban, munkaügyi ministeriumok felállítását sürgették. E ministeriumok egyik ügyosztálya a munkásstatistikát ápolná. Mayr György nézete szerint már igen közel az idő, midőn az általános beligazgatásból kialakuló socialis ministeriumnak: a munkaügyi minisztériumnak ügykörébe fog soroltatni az általános statistika is (lásd Handbuch des oeffentlichen Rechts. Bevezető kötet 5. része, 144. old., Freiburg 1895). Millerand francia kereskedelemügyi minister, a vezetése alatt álló ministerium ügybeosztásának újjászervezésénél úgy látszik már előkészítette a munkára vonatkozó ügyeknek a kereskedelemügyi ministeriumból való kihatását. A belga munkahivatal szervezése is olyan, hogy csak idő kérdése, mikor választatnak szét az egy ministeri tárczába halmozott ügyek.

IV.

A hazai munkás-statistika.

E czikk első fejezetében a munkás-statistika forrásainak felsorolásánál már felemlítettük azon hazai hatóságokat, melyek munkás-statistikai adatok gyűj-

tésével és feldolgozásával foglalkoznak. Különösen kiemeltük ott az országos (most központi) statisztikai hivatal által feldolgozott foglalkozási statisztikát s a földművelésügyi ministerium által évenként közzétett munkabér-statisztikát. Teljesség kedvéért fel kell még említenünk a központi statisztikai hivatal által feldolgozott ipartestületi statisztikát, melyben némi a munkásokat illető adatok foglaltatnak s a betegsegélyző pénztáraknak ugyancsak ezen hivatal által feldolgozott adatait. Úgy látszik, hogy a hivatal legújabban nagyobb súlyt szándékozik fektetni a munkásstatisztikára, mert 1899 január 1-je óta megindította a baleset-statisztikát és a munkabér-statisztikát. A kereskedelemügyi ministerium által 1899-ben folyamatba tett ipari-termelési statisztika csupán az egyes üzemek munkásszemélyzetének létszámára és honpolgárságára terjeszkedik ki. E vázlatból is kitetszik, mily zsengek és kevés ágra kiterjeszkedők az eddigi munkálatok és tervek. Hogy pedig a statisztika ezen ágára nagyobb súlyt kell helyezni, alig fogja valaki kétségbe vonni, mert ha a tényleges viszonyokat nem ismerjük, vagy csak hiányosan ismerjük, nem alkothatunk oly törvényeket, melyek alkalmasak a bajokat gyógyítani. Az általános statisztikai munkák nem adják s nem is adhatják azon részletes felvilágosításokat, a melyekre a socialpolitikuskak szüksége van; a magánstatisztikusok pedig mindig csak »becses adalékokat« fognak nyújthatni, melyek a teljességet nélkülöznek s kétségbevonhatatlan hitelességre nem számíthatnak. Az enquêtekéről más helyen már elmondottam nézeteimet (lásd Az *enquêtek* című tanulmányt a »Közgazdasági Ismeretek Tárá«-nak I. kötetében.) Azok az alkalmi tudakozódások nem pótolhatják a statis-

tikai felvételeket. Tehát nálunk is szükséges oly szervezetet teremteni, mely egész figyelmét a munka helyzetére fordítva, az arra vonatkozó adatokat az egész országra nézve rendszeresen, pontosan, pártatlanul, lehetőleg teljesen gyűjti, feldolgozza és közzéteszi. Ezen szervezet csak állami lehet, mert csak az ilyen rendelkezik a szükséges felhatalmazással, anyagi eszközökkel, erkölcsi tekintéllyel és csak ilyen remélheti, hogy az összes érdekelték vele szemben az oly annyira szükséges bizalommal fognak viseltetni. Egyik főkövetelményként kell felállítanunk, hogy a magyar munkás-statisztikai hivatal nem kizárólag a gyári-, házi- és kisiparban és bányákban dolgozó munkásokkal foglalkozzék, hanem figyelmét a mezőgazdasági és rokontermészetű munkásokra vonatkozó adatok gyűjtésére is fordítsa. Természetes, hogy vizsgálatainál nem lehet egyoldalú, nem vizsgálhatja teljesen elszigetelten a munkát, hanem annak a termelés érdekeivel való vonatkozásait is figyelembe kell vennie. Mert ha ezt szem elől téveszti, az ipart és mezőgazdaságot súlyos válságokba sodorhatja, mi a munka helyzetét csak rosszabbíthatja.

Annak a kérdésnek eldöntése, hogy mely ressortba osztassék az új hivatal, igen nehéz. A legközelebbi jövőben talán elégséges lesz a kereskedelemügyi minisztérium kebelében az ipari munkásokra vonatkozó adatok összegyűjtésére s a socialis törvényhozás előkészítésére egy ügyosztályt létesíteni s a földművelésügyi ministeriumban már fennálló munkásügyi osztályt fejleszteni. De az önálló, egységes munkahivatal létesítése előreláthatólag csak idő kérdése. A folytonosan szaporodó socialis jellegű törvények végrehajtása, az újabb törvények előkészítése, a socialis intézmények

(betegsegélyzés, balesetbiztosítás, munkaközvetítés, békéltetés, iparfelügyelet, stb.) szaporodása és izmosodása parancsolólag fogják követelni annak felállítását. Mindenesetre czélszerű lesz már most egy munkatanácsot szervezni, melyben a munkaadók, a munkások s a társadalmi tudomány képviselve legyenek. E tanácsban volnának előkészítendőek a felvételek, valamint a törvénytervezetek alapelvei s részletkérdései. A mi magukat a felvételeket illeti, nagy súly lesz helyezendő arra, hogy az általánosabb természetű felvételek mellett a monographikus jellegű tanulmányok is műveltessenek. Czélszerű lesz az anyagot az Amerikában annyira bevált special agents rendszerével a helyszínén összegyűjteni.

Lehetőleg érvényesüljön a hivatal szervezésénél a decentralisatió elve, még pedig oly értelemben, hogy a központi hivatal mellett kerületi hivatalok is működjenek, a mi nagyban előmozdítaná a vizsgálatok lokalizálását és specializálását. Talán nem volna czélszerűtlen, ha a munkás-statistikai fiókokat a munkaközvetítő irodákkal kapcsolatba hoznák. A munkás-statistikai hivatalnak meg kell adni a kellő felhatalmazást, hogy a szükséges adatokat a hatóságoktól, egyesektől és egyletekből nemcsak kérhesse, hanem követelhesse s hogy a hivatal alkalmazottjai vagy igazolványnyal ellátott megbízottjai a bérlajstromokba, munkásjegyzékekbe beletekinthessenek s a munkahelyiségeket s a munkások rendelkezésére bocsátott lakásokat megvizsgálhassák. Meg kell továbbá adni a hivatalnak a jogot, hogy azokat, kik az adatok beszolgáltatását megtagadják vagy hamis adatokat szolgáltatnak be, megbírságot tathassa. De annak kimondása is szükséges, hogy a beszerzett adatok

tisztán informatív és statisztikai célokra fognak felhasználatni s különösen azt, hogy azok alapján egyes vállalatok viszonyairól a pénzügyi vagy más hatóságoknak értesítések nem adhatók. Szigorú büntetésekkel fenyítettessenek a hivatal azon alkalmazottjai, akik a hivatásukból kifolyólag tudomásukra jutott üzleti titkokat bármily célzattal vagy bármily indok által vezérelve illetéktelen utón közlik.

Miután a munkás-statisztikai hivatal nem egyesek érdekében működik, hanem közcélokra szolgál, a hozzá terjesztett összes beadványoknak meg kellene adni a bélyegmentességet, sőt a hivatal által bekért küldeményekre nézve a portomentességet is.

Kívánatos, hogy a hivatal az általa gyűjtött adatokat részletes jelentésekben s azok kivonatát egy összefoglaló évkönyvben tegye közzé s ezek mellett havi folyóiratot is adjon ki, a melyben a kerületi hivatalok, helyi levelezők jelentései s aktuális, de minden subjectív irányzattól ment, csak tényeket tartalmazó közlemények adassanak közre. A kiadványok önköltségen hozassanak forgalomba s az érdekelt hatóságoknak, egyleteknek ingyen küldeszenek meg.

Az ily módon szervezett hivatal nemcsak a társadalmi politikának szabhatja irányt és nemcsak a társadalmi közigazgatásnak egyengethetné rögös útját, hanem a társadalmi tudományak is megbecsülhetlen szolgálatokat tehetne.

Sokan vannak, a kik a társadalmat az emberi szervezettel szeretik összehasonlítani, úgy annak tagozatára, mint fejlődésére nézve. Valamint a gyógyászat csak azóta vett nagyobb lendületet s csak azóta mutathat fel nagyobb eredményeket, a mióta az

emberi szervezetet görcsövel behatóbban kezdték tanulmányozni, úgy következtetnünk kell, hogy a társadalom therapiájában is lehetséges lesz nagyobb eredményeket felmutatni, ha a társadalom testének sejtjeit, az egyes szerveknek egymáshoz viszonyát és kölcsönhatását tüzetesebben fogjuk ösmerni. A jó társadalmi politika előfeltétele és alapja a jó társadalmi statistika, ennek pedig egyik legfontosabb eszköze a társadalom élettani intézete: a munkásstatistikai hivatal.

Irodalom.

Fenyvessy: A munkás-statistika. Közgazdasági Szemle XII., 1898. – U. a.: Les offices du travail. Extrait de la Revue d'économie politique 1899. – Mandelló: 2 cikk a munkahivatalokról a Pester Lloyd 1894 márczius 13. és 14. számában. – Somogyi: Az ó-budai munkások helyzete, Budapest 1888 (bevezetés). – Schönberg: Die Arbeitsämter, Berlin 1874. – Türkei: Die Arbeitsstatistik, Bécs 1895. – Joachim: Institute für Arbeiterstatistik, Lipcse 1890. – Mayr: Deutsche Arbeiterstatistik, Statistisches Archiv 1898. – Seheel: Die amtliche Arbeiterstatistik des deutschen Reichs, Jahrb. f. Ges. Verw. u. Volksw., XVIII. 1894. – Inama-Sternegg: Arbeitsstatistik Statistische Monatsschrift, 1892. – Randow: Versuch einer Arbeiterstatistik für das deutsche Reich und Oesterreich, Jahrb. f. Ges. Verw. u. Volksw., XI. 1887. – Bemis: Die amerikanische Arbeitsstatistik, Braun-féle Archiv für sociale Gesetzgebung und Statistik, XI. 1898. – Caroll D. Wright: Die Organisation der arbeitsstatistischen Aemter in den Vereinigten Staaten, u. o. I. 1888. – Studnitz: Die Arbeiterstatistik in den Vereinigten Staaten, Jahrbuch f. Ges., Verw. u. Volkswirthe, IV. 1880. – Zakrzewski: Die amerikanischen Arbeitsämter und ihre Lohnstatistik, u. o. XVI. 1892. – Bowley: Die Thätigkeit der Arbeitsabtheilung im englischen Handelsministerium, Archiv f. sor. Ges., X. 1897. – Fox: Die Arbeitsabtheilung des englischen Handelsministerium, u. o. VII. 1894. – Jay: Gesetz und Ver-

Ordnung betreffend Errichtung eines Arbeitsamtes, u. o. I.V. 1891. – Fontaine: Die Publikationen des französischen Arbeitsamtes in den Jahren 1892-1897, u. o. X. 1897. – Variez: Das belgische Arbeitsamt, u. o. X. 18'99. Braun: Die Errichtung einer Comission für Arbeiterstatistik, u. o. V. 1892. – U. a.: Entwurf eines Gesetzes betreffend die Arbeiterstatistik, in Oesterreich, u. o. VII. 1894. – Müller: Die Leistungen des schweizerischen Arbeitersekretariats, Basel 1894. – Schönberg: „Arbeitstatistische Aemter“, Handwb. d. Staatsw. I. 907-979. old., 2 kiad., Jena 1898. – A különböző munkásstat. hivatalok jelentései, közleményei, folyóiratai.

MUNKÁS-CSALÁD MONOGRAPHIÁJA.¹⁾

Joggal állhat jelige gyanánt a »Les ouvriers des deux mondes« legújabb kötete bevezetésének élén *Taine*, az Institutben tartott egyik beszédének következő részlete: »A monographia a történetírónak legjobb eszköze; kutazként mártja a múltba és visszahúzza hiteles és teljes adatokkal befödve. Egy korszakot húsz-harmincz eféle kutatások után megtanulunk ismerni, csak helyesen kell azokat eszközölnünk és helyesen magyaráznunk.« Csak keveset kell e mondatokon változtatni, hogy teljesen ráüljenek a társadalmi statistikára és különösen annak egyik ágára: a munka statistikájára. Ennek kétségtelenül legjobb, legbiztosabb és legtanulságosabb eszköze a monographia, mely egy hely, egy vállalat vagy egy család viszonyait lehetőleg részletesen és rendszeresen tanulmányozza. Valamint *Taine* a történeti íróról elmondhatja, hogy egy csomó monographiából megismeri a korszak szellemét, melyet tanulmányoz, úgy a sociologusról is el lehet mondani, hogy egynéhány jól kiválogatott egyedirat alapján megismerhetné az egy vidéken, egy városban vagy egy iparágban alkalmazott összes munkások helyzetét, sőt mi több, az

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” VIII. évfolyamának 11. számában (1891 mávczins 15-én).

illető egész társadalmat, melynek a munkás tagja. Megismerhetné, – de nem ismerheti meg, mert még alig vannak ilyen monographiák. A kevés közül, a mely rendelkezésünkre áll, kiválóan fontosak azok, melyeket *Le Play* és az ő módszerével tanítványai készítettek.

Le Play ugyanis 1855-ben »Le ouvriers européens« cím alatt öt kötetes munkát adott ki, melyben egyes munkás-családok életmódját, bevételeit, kiadásait, szokásait részletesen leírta. B munkát a francia akadémia a nagy díjjal. koszorúzta, egyúttal azt az óhaját fejezvé ki, hogy a munka folytatásra akadjon. *Le Play* erre megalapította a Parisban székelő »Société internationale des études pratiques d'économie sociale«-t, mely a világ minden részén lakó munkások testi és erkölcsi helyzetének közvetlenül megfigyelő, tényeken alapuló vizsgálatát tűzte ki feladatául. E társaság 1857 óta napjainkig »Les ouvriers des deux mondes« címen hét kötetben f>4 egyedíratot adott ki, melyeknek mindegyike egy-egy munkás-családot ismertet. Hogy milyen tarka, milyen változatos képet nyújtanak e kiadványok, kitűnik, ha csak az első kötetben foglalt egyedíratok címeit közöljük. íme: párisi ács, champagni földműves-napszámos, lavedani (felső pyrénei) paraszt, labouri (alsó pyrénei) paraszt, bérlő Florencz határában, tehenész London vidékéről, párisi kendőszövő, földműves a nothinghami grófságból, st.-sebastieni halász. Hasonló változatosság uralkodik a többi kötetben is. A legutóbb megjelent egyedírat²⁾ elvezet bennünket a korsikai parasztok közé, a basteliccai hegyekbe.

¹⁾ Paris, Firmin-Didot. 1890.

Szerzője, *Bigot* Maximilien huzamosabb ideig béke-bírói minőségben működött amaz emberek között, kiket tanulmányában élénk vezet. A következő sorok célja nem a tanulmány eredményeinek, hanem a követett módszernek ismertetése.

Az egyedirat első része bevezető megjegyzéseket tartalmaz a család különböző tagjainak helyzetéről. De azt megelőzőleg szerző vázolja a színteret, a vidéket, a falu földrajzi fekvését. Oly élénk színekkel festi a vidéket, hogy a magas, hóval borított hegyek által körözött völgykatlanba, melyben Bastelicca fekszik. Említést tesz a szerző a talaj természetéről, a hely égalji viszonyairól s megismerteti a növény- és állatvilág ott tenyésző képviselőit, valamint a földművelés és a vele összefüggő ipar állapotát. Azután a birtokviszonyokat és a földtulajdonnal összefüggő helyi szokásokat mutatja be. Megtudjuk a catastrális viszonyokat, a házak számát, a falu iparstatistikáját. Miután ily módon megvan a kép kerete, a szerző élénk állítja a leírandó családot. Ez 7 tagból áll. Antonio, a családapa 55 éves, Clorinda felesége 45, Giuseppe a legidősebb fiú 23, Lucia az idősebb leány 20, Marco 18, Maria 17 és Giovanni 15 éves. Egy következő fejezet a vallási viszonyokkal és erkölcsi szokásokkal foglalkozik. A monographia kiterjeszkedik továbbá a férj és feleség, a szülők és gyermekek közti viszonyra, valamint a cselédviszonyokra is. Szintúgy igen érdekesen bemutatja a helyi jellem főbb vonásait, a perlekedő, a jótékony s a vendégszerető parasztot, a társas viszonyokat, az örökösödési és kivándorlási szokásokat, a nép szellemi tehetségeit, a nevelés és oktatás körül szerzett tapasztalatokat és végül a politikai

szellemet. Az egészségügyi viszonyokat, a legtöbbször előforduló betegségeket, a házi gyógyszereket egy másik fejezet tárgyalja. Ezek után körül van írva az ismertetés tárgyát képező családnak a falu társaságában elfoglalt rangja. A családtagok lelki világának ösmertetése után külsejüknek leírása következik. A családapa termete, ruházata, hajviselete, arczszíne, pipája, pálczája oly nagy hűséggel és szeretettel van leírva, hogy jóformán magunk előtt látjuk a villogó szemű, erőteljes, viharedzett, szenvedélyes, de önuralommal bíró korsikai parasztot. Ily kép megismertetvén bennünket a szintérrel, a gazdasági szervezettel és a családdal általában, a monographia most feltünteti a család életfentartási eszközeit. Le van írva a család ingatlan és ingó birtoka, minden parcella föld fel van sorolva, egyetlen egy gesztenyefáról sem feledkezik meg a szerző. Mindennek ki van tüntetve az értéke. Az ingók közt első sorban találjuk a család birtokában levő készpénzt, azután a házi állatokat szám és érték szerint. A két ökör, a száz kecske ép úgy fel van sorolva, mint az egy darab kakas és a három házörző eb. A leltárt kiegészítik a házi eszközök és anyagok, melyek a legnagyobb gonddal vannak részletezve. A vasvilla, a sarló, a köszörűkő, a rosta, a fejsze, a fonásnál és szövésnél használt eszközök, a vadászatnál használt fegyverek, a már használaton kívül levő, csak ereklyeként őrzött puska, a kis és nagy, egy- és kétsövű pisztolyok, mind mind föl vannak véve és meg vannak becsülve. Ilyetén részletezés után fel van tüntetve a vagyonszállás. Azután következnek a mellékjövedelmek, melyeket a család egyéb forrásokból, így a községi vagyonszállásból húz. Ilyen jövedelmek péld. a községi

földeknek csekély díj melletti művelhetésének jogából, a legeltetési, a makkgyűjtési és faizási jogból származnak.

Egy másik szakaszból látjuk, hogy mikép dolgoznak a családtagok, mily módon művelik a földeket, hogyan, mint és mikor vetnek és aratnak, mikép tenyésztik az állatokat, mire dolgozzák fel az állati termékeket. Készletezve van minden családtagnak működési köre, látjuk mikép érvényesül a család kebelében a munka-megosztás elve. Az évnek minden napjáról megtudjuk, hogy a családtag azon mivel foglalkozott. Majd a család életmódjára, a táplálkozási viszonyokra kerül a sor. Megismerjük a parasztcsalád nyári és téli étlapját, a szeszes italok fogyasztása körül szerzett tapasztalatokat. Ezekhez fűződik a lakás, a bútortat és ruházat részletes leírása. A főzésnél, az étkezésnél, a világitásnál használt minden eszköz föl van említve.

A szórakozás, az üdülés képezi a következő szakasz tárgyát. Itt van szó a korcsmák látogatásáról, a játékról, a halászatról és vadászatról. A szerző arra is kiterjesztette figyelmét, hogy milyen a család tagjainak eszmeköre, mi képezi a társalgás anyagát; olvasnak-e és mit? Azután megtudjuk a paraszt család történetét, genealógiáját.

A monographia súlypontja, az egész módszer magva abban a szakaszban van, mely a család háztartási költségvetését tárgyalja. A munkás budgetjéről mondja *Cheysson*, hogy ennek összeállításával a család belsejét bonczolják fel, a legbensőbb idegét tárják fel az olvasó szeme előtt, úgy hogy a család budgetje képezi az egész monographia gerinczét és ez adja meg erejét, eredetiségét és magas tudományos értékét.

A budget első fejezetében a család ingó és ingatlan birtokának jövedelme, a másodikban a segélyekből eredő mellékjövedelmek, a harmadikban a családtagok munkájának gyümölcse van feltüntetve. A család minden tagjáról meg van állapítva, hogy hány napot foglalkozik évente mindenféle munkával, és meg lévén állapítv a az illető munkáért átlag fizetni szokott napszám, ily módon a szerző kiszámítja a család munkájából eredő jövedelmet. A bevételek rovatának negyedik fejezetében a család saját vállalataiból eredő jövedelme van feltüntetve. A kiadások rovata öt fejezetre oszlik. Az első a táplálkozásra vonatkozó kiadásokat két főcsoportban, úgy mint: a háztartásban és a háztartáson kívül fogyasztott élelmi szerek csoportjában tárgyalja. A táplálkozásra vonatkozó budget-fejezet több alosztályra oszlik, a különböző tápanyagok természete szerint, u. m. gabonaneműek, zsiradékok, tej és tojás, hús és hal, főzelék, gyümölcs, élvezeti és izgató cikkek, szeszes italok. Mindé csoportoknál meg van határozva, hogy minden cikkből évente hány kilogrammot fogyasztanak és mennyibe kerül e különböző cikkek egy-egy klgrmjá. Ily módon állapítják meg a család fogyasztásának költségét. A kiadási rovat második fejezete a lakásra vonatkozó kiadásokat tárgyalja négy csoportban: a lakás, bútortat, fűtés és világítás csoportjában. A harmadik fejezete a ruházati kiadásokkal foglalkozik. A negyedik fejezet az erkölcsi szükségletekre, az üdülésre és az egészség fentartására fordított költséget tünteti föl. Itt vannak a vallási és nevelési célokra fordított összegek, az alamizsnák, a dohányzás, kártyázás, korcsmalátogatás költségei, az orvosi tiszteletdíjak. Az ötödik fejezet tárgyai a fölvett adósságok kamatai, az adók,

a bírságok és a biztosítási díjak. A budgetet részletes számadások egészítik ki. A nyereség minden egyes a család által űzött iparág szerint van részletezve. Az iparággal járó minden bevétel és kiadás a legapróbb részletig ki van tüntetve.

A monographia egy harmadik részében, a budgetnek mintegy indokolását, commentárját találjuk. így szó van itt a társadalmi szervezet legfontosabb tüneteiről és a vidék egyes figyelemre méltóbb különlegességéről. E részben találjuk az általános megjegyzéseket és következtetéseket. Ily módon alaposan megismerhetjük a munkás-család társadalmi és anyagi helyzetét, megtudhatjuk milyenek a szükségletek, milyen az életmód. Vannak-e kóros állapotok s ha igen, mire vezethetők azok vissza.

E monographiák sok becses anyagot nyújtanak nemcsak a társadalmi kutatóknak, hanem a nemzetgazdának is. Egyik jeles tulajdonságuk, hogy meglehetősen rendszeres tervezet alapján készülnek, mely tervezet az összes egyed-iratokban érvényre jut. A keret mindig ugyanaz, jóllehet a kép mindig más. Ez által el van érve az összehasonlíthatóság nagy előnye. A keret még Le Play-tól származik. Főszeméje, kiindulási pontja, hogy a társadalmi egység a család és nem az egyén. (» L'unité sociale est la famille et non l'individu.«)

Az »Ouvriers des deux mondes «-ban jóformán minden nép képviselve van egy vagy több egyed-irattal, csak hazánk nincs. Vajha ez ismertetésünkkel sikerült volna közönségünk figyelmét a családi egyed-iratokra irányítani.

A MUNKÁSVÁLASZTMÁNYOK.¹⁾

E sorok célja: felhívni az érdekelt körök figyelmét egy oly ifjú intézményre, mely már is sikerekkel dicsekedhetik és hivatva van a társadalom békés fejlődésének egyik oszlopául szolgálni.

Ismeretes tény, hogy a nagyiparban a munkaadó és munkás közötti viszony sok kívánni valót hogy fen, hogy nagy a kettő közötti ellentét és hogy nem ritkán kölcsönös ellenszenvet táplál egymás iránt a közgazdasági élet eme két hatalmas tényezője. Gyakran halljuk a munkaadót munkásáról megvetőleg nyilatkozni, nem ritkán beszél a munkás »urá«-ról a gyűlölet hangján. Ebben a szomorú jelenségben nagy része van annak, hogy a nagyipar természeténél fogva a munkaadó és munkás között a személyes érintkezés csaknem egészen megszűnt. Hol van már a »mester« és a »legény« között dívott családi patriarchális viszony? És vajon lehetséges volna-e még azokban a nagy gyárakban, hol a munkások százai, ezrei dolgoznak? A munkaadó, ki legtöbbször nem is ismeri munkásait egyenként, személyi és családi viszonyaikról, kívánságaikról, érzelmeikről nincs tájékozva és igen gyakran nem is érdeklődik irántuk.

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” IX. évfolyamának 11. számában. (1892. márcz. 13-án.)

Csak közvetve, a hivatalnokok' és a munkásfelügyelők útján tud meg egyet-mást, elferdítve, hézagosan. Csak egy-egy strike kitörése alkalmával látja a bajokat, melyeket előbb ismerve, talán elhárítani lehetséges lett volna. A munkás is, ki csak a nem ritkán veié szemben durva és igazságtalan munkásvezetőben tanulja megismerni a vállalat vezetőségét, kinek nincs módjában, hogy panaszairól, óhajairól a vállalkozót informálja, ki csak azt látja, hogy a munkaadó nálánál jobban öltözködik, nálánál kényelmesebben és jobban él, de a ki a vállalkozó tengernyi gondjairól fogalommal sem bír: a vele nem törődő gyárost irigy, gyűlölködő szemmel nézi s ha a socialistikus körökben mozgott, talán »vérét szopó, verejtékén gazdagodó tolvaj«-nak nevezi.

Természetesen legjobb volna, ha a munkaadó és munkásai között folytonos és bensőbb érintkezés léteznék, hogy egymást kölcsönösen megismerhessék, a személyes érintkezés útján egyrészt intencióikat, másrészt óhajaikat és panaszait egymással közölhessék. Ily módon megtanulnák egymást becsülni és igazságosabban, helyesebben Ítélnék meg egymást. De sajnos, hogy a legtöbb munkaadó, a munkásokkal való viszonyát tisztán szerződési viszonynak és nem egyúttal erkölcsinek is tekinti. Pedig jól felfogott érdekükben cselekednének, ha *munkatársaik* eszmekörével és talán itt-ott, a gyakorlatban elsajátított tapasztalataival megismerkednének, hogy azoknak vállalatuk érdekében hasznát vehessék.

A munkásokkal való érintkezés üdvös voltát Németországban egyes messzebb látó, fenköltebben gondolkozó gyáros belátván, néhány év előtt a munkásválasztmányok intézményét létesítették, mely hivatva

van az egymással majd közömbösen, majd ellenségesen szemben álló két fél között összekötő kapcsot képezni. Célja: a vállalkozó és munkás közötti érintkezési pontokat szaporítani és békés eszmecserére alkalmat nyújtani. A munkásválasztmányok (Arbeiterausschüsse, Aeltesten Collégien), – melyeket sem a munkáskamarákkal, sem a békéltető bizottságokkal összetéveszteniük nem szabad, az egyes ipari vállalatokban alkalmazott összes munkásoknak a vállalkozó vagy annak megbízottja elnöklete alatt tanácskozó képviselő-testületek, melyek külön competentiával rendszeren nem bírnak.

Németországban már számos gyárban található a munkásválasztmány intézménye és mindenütt célszerűnek, üdvösnek bizonyult, úgy, hogy az új ipartörvény már tekintettel van az új munkásképviseleti testületekre. Azok felállítását az által kívánja előmozdítani, hogy kimondja, miszerint ha a f. évi április 1-től kötelező munkarend valamely munkásválasztmány közreműködésével állapított meg, a vállalkozó föl van mentve annak igazolása alól, hogy a munkarend a vállalat összes alkalmazottainak hozzájárulását megnyerte. Ebből is kitetszik, hogy a német törvényhozás mily súlyt fektet a munkásválasztmányok intézményére. A német kormányok is kitüntették az új intézménnyel szemben táplált rokonszenvüket az által, hogy a kincstári kőszénbányákban munkásválasztmányokat létesítettek. Legújabbán pedig a porosz közlekedésügyi minister, f. évi február hó 9-én kelt rendeletével, a porosz államvasutak műhelyeiben alkalmazott 40,000 munkás körében alakítandó munkásválasztmányok szervezetét határozta meg. E szabályzat 8. §-a szerint a

munkásválasztmányok feladata: 1. az illető intézet munkásaira vonatkozó, a tagok által előterjesztett indítványokat, kívánságokat és esetleges panaszokat, véleményes jelentéssel az intézet főnöke elé terjeszteni; 2. egyéb, a munkaviszonyokat illető kérdésekről, különösen a kibocsátandó munkarendről, a balesetek elhárítására szolgáló intézkedésekről, a munkások jólétének emelésére szánt berendezések és intézmények alapításáról és fejlesztéséről szakvéleményt nyújtani; H. a mennyiben mindkét részről ez iránt megkeresetik, a munkások egymás közötti viszálykodásai esetében békéltető szerepet játszani. Minden egyes műhelyben, hol legalább 20 munkás alkalmazva van, felállítandó egy munkásválasztmány, mely legalább három és legfőlebb 20 tagból áll. A választmányi tagokat, az összes teljeskorú, az államvasutaknál már legalább három év óta alkalmazásban álló munkások, közvetlen titkos szavazás útján választják. Választható minden munkás, ki 30. életévét betöltötte s legalább öt év óta az államvasutaknál szolgál. Tehát csak a higgadtabb s a vállalat természetét már alaposabban ismerő munkások kerülhetnek a választmányba. Ha az intézet főnöke a választmányt feladatának teljesítésére alkalmatlannak ítéli, azt feloszthatja. A választmányok évnegyedenként üléseznek, de a tagok kétharmadának kívánságára bármikor rendkívüli ülések is összehívhatók. Az ülésen elnöklő tisztviselőnél előzetesen be kell jelenteni a tanácskozmányok tárgyait s ő állapítja meg az ülések napirendjét.

Ausztriában is kezd meghonosulni a munkásválasztmányok intézménye. Különösen dr. *Migerka* központi iparfelügyelő buzgólkodik mellettük. 1890-ben

körlevélben felszólította az iparfelügyelőket, hogy hívják fel a munkaadókat ezen választmányok felállítására. A felhívásnak volt is eredménye, a mennyiben több vállalat sietett körében választmányokat alakítani. Így Smychow-ban a Ringhoffer-féle waggongyár, továbbá a simmeringi gép- és waggongyár, a budweisi kerületben egy selyem- és egy posztógyár. Grácban a Weitzer-féle waggongyárban hozták be a munkásválasztmányt. Céljaként kitűzte a gyártulajdonos: a munkások egymásközi békés érintkezésének, valamint a munkások és a vállalat vezetői közötti békének ápolását és előmozdítását és mindannak elhárítását, a mi a gyár s ennek alkalmazottainak hírét rontani vagy veszélyeztetni alkalmasnak látszik. E célból a választmány feladatát képezi minden a gyár munkásait illető ügynek megbeszélése, esetleges panaszok megvizsgálása s a kívánságoknak a gyár vezetőivel való közlése. Negyedévenként tartja rendes üléseit és szükség esetén az összes munkásokat is összehívhatja értekezletre. A választmányt minden évben az összes a gyárban alkalmazott munkások választják. Minden szakma, minden műhely meghatározott számú képviselőt választ. Szenvedő választási képességgel bír minden munkás, ki 21. életévét már betöltötte s legalább egy év óta áll alkalmazásban. Az iparfelügyelők legutolsó jelentésükben kiemelik, hogy Ausztria több nagy gyárában a munkásválasztmányok a hozzájuk fűzött várakozásokat tökéletesen kielégítették. Csak egyedül a lebergi iparfelügyelő tesz arról említést, hogy a kerületében székelő gyárosok nem igen karolták föl a munkásválasztmányok ügyét s azok, kik behozták, arról panaszkodnak, hogy munkásaik nem eléggé érettek

eféle intézményre. Mindenütt, hol tapintatosan vezették a munkásválasztmányokat, hol megadták nekik a megfelelő hatáskört és nem tisztán formaiságnak tekintették ezen teljesen ártatlan intézményt, ott bevált. E vállalatokban azt tapasztalták, hogy megerősítette a két fél közötti kapcsolatot, nagyban hozzájárult az egyetértés fentartásához, felkelti a munkások becsvágyát, nevelőleg hat a fiatalabb munkásokra és – last, not least – a munkásválasztmányban elfoglalt tiszteletbeli állás a munkás tartására és életmódjára nem marad hatás nélkül.

Az intézmény meghonosítása, az igaz, nehézségekkel jár, mert a munkások közönyét kell megtörni, bizalmatlanságukat eloszlatni, de ha ez megtörtént, áldásos hatása ki nem maradhat.

TÁRSADALOMPOLITIKAI MUSEUM.¹⁾

Paris, 1892 szeptember.

Parisban, mely amúgy sem szegény museumokban, egy újabb gyűjtemény, a társadalmpolitikai museum vált hozzáférhetővé. Szerény gyűjtemény, az igaz. Nem tölti be a termek sokaságát s egyelőre még nem számíthat a nagy közönség érdeklődésére. De szép maga az eszme, melynek létezését köszönheti, fontos a cél, melynek elérésére törekszik. Ma már számos vállalkozó hoz nagy áldozatokat, hogy a legkülönbözőbb eszközökkel és berendezésekkel munkásainak jólétét előmozdítsa. Nagy amaz egyesületek száma, melyeknek célja az alsóbb társadalmi osztályok helyzetén javítani. Maguk a munkások körében is nem egy mozgalom indult meg a társadalmi kérdést békés utón, az önsegélyre támaszkodva, törvényes eszközökkel megoldása felé vezetni. A törvényhozó termekben is mindinkább rajta vannak a »kis emberek« sorsán lendíteni. E több oldalról kiinduló, legkülönbözőbb intézkedésekre, törekvésekre, kísérletekre vonatkozó adatoknak, okmányoknak összegyűjtése, rendezése, közszemlére és közhasználatra bocsátása,

¹⁾ Megjelent a „Magyar Nemzetgazda” IX. évfolyamának 47. számában. (1892. nov. 20.)

buzdítólag és fejlesztőleg hatni a társadalmi béke érdekében, ez a társadalompolitikai museum feladata.

Az új intézmény a munka jutalmazásának különböző módzataira és a nyereségosztásra vonatkozó adatok összegyűjtésén kívül előmozdítani, illetőleg terjeszteni kívánja: 1. a tanoncoktatást, és az ipari szaktanodákat; 2. az ingyenes munkaközvetítő irodák felállítását; 3. a baleset elleni biztosítást, a balesetek elhárítását célzó berendezéseket és az életbiztosítást; 4. a kölcsönös segélyegyleteket és az aggastyánpénztárakat; 5. a fogyasztási szövetkezeteket; 6. az olcsó lakásokra vonatkozó tanulmányokat; 7. a hitelszövetkezeteket s a mezőgazdasági hitel kérdését; 8. a munkaadó és munkás között felmerülő viszályok békés kiegyenlítését; 9. a hosszú ideig és hűségesen szolgáló munkások jutalmazását; 10. a társadalmi egészségügyre vonatkozó tanulmányokat; 11. a heti munkaszünet kérdését.

Az 1880. évi párisi világkiállítás egyik osztálya, a *groupe de l'économie sociale*ban sok tárgy, mintarajz, terv, graphikai táblázat volt összegyűjtve, melyekkel fel akarták tüntetni, mit tettek egyes vállalkozók és egyesületek a munkásosztály helyzetének javítása érdekében. A kiállítók a meglehetősen gazdag gyűjteményt a kiállítás bezárása után társadalompolitikai museum alapítása céljából a francia államnak ajándékozták. A kormány el is fogadta az ajándékot, de helyiség és költség hiányában a gyűjteményt becsomagoltatta és egy raktárban helyezte el. *Léon Say*, a nemzetközi juri elnökének kezdeményezésére és a francia kormány hozzájárulásával még 1800-ben alakult meg Parisban egy társulat, a »*Société de l'exposition permanente d'Économie sociale*«, mely

feladataul tűzte ki a világkiállításban kiállított tárgyakat a közönség számára hozzáférhetővé tenni, azokat vásárlások és ajándékozások által kiegészíteni és a museum igazgatását végezni mindaddig, míg az állam abban a helyzetben lesz, hogy a gyűjteményt végleg átvehesse és elhelyezhesse. Az egyesületnek azonban Say, Cheysson, Siegfried, Charles Robert, stb. fáradozásai daczára sem sikerült eddigelé oly eszközökre szert tenni, hogy a museum megnyitására gondolhatott volna. Hogy a gyűjteménynek legalább egy részét lehessen a közönség rendelkezésére bocsátani, hogy legalább egy része ne maradjon holt kincs, a Parisban székelő s a nyereségosztás módszerének terjesztésére alakult társaság (société pour l'étude pratique de la participation du personnel dans les bénéfices) egynehány ipartestülettel szövetkezve és számos nagyiparos által támogatva, gondoskodott ama tárgyak elhelyezéséről, a melyek a nyereségosztásra a szövetkezeti ügyre és a munkás-szakegyletekre vonatkoznak.

A Cité-ben, a Rue de Lutèce-ben, a komor Notre-Dame-templom, a barátságtalan Hôtel Dieu, a rideg Palais de Justice szomszédságában, Paris legrégebbi részében talált otthont Paris legfiatalabb gyűjteménye a »Musée-bibliothèque de la Participation, de la Coopération et des Syndicats professionnels«. Mi ez a három kis szoba, mert teremnek alig nevezhető a Louvre, vagy a Luxembourg végtelen termeihez képest? És mégis rendkívüli jelentőséggel bír, mint úttörő, czélszerű intézmény.

A museum custosa *Deville* Constantin úr, a kereskedelmi minister elnöklete alatt működő munkafőtanács tagja, a legnagyobb előzékenységgel fogadja

a látogatót. Büszkeséggel mutogatja a gyűjtemény főbb darabjait, figyelmeztet a részletekre s fáradhatatlanul rakja a látogató elé a fényképek halmazát, a nyereségosztó vállalatok évi jelentéseit, a társadalompolitikai szaklapokat, érdekesebb okmányokat, fontosabb könyveket. Maga a custos is nevezetesség. Közönséges munkás, ötvös volt még egynehány év előtt, de kitartó szorgalommal, önképzés útján meglepő műveltségre tett szert s különösen socialpolitikai kérdésekben bír rendkívüli tájékozottsággal. A nagy »terem«-ben vannak Leclair, Laroche-Joubert, A. de Courcy mellszobrai. Leclair volt a munkás-osztalék apostola Franciaországban. Egyetlen sou-ja nem volt, mikor Parisba érkezett s mint dúsgazdag ember, mint a legtekintélyesebb nagyiparosok egyike adta át vállalatát munkatársainak. Sikerét annak tulajdonította, hogy a munkás-osztalék eszméjének életrealitását felfogta. Laroche-Joubert, a gazdag gyáros fia az augoulême-i papírgyárat, a munkás-osztalék fokozatos keresztülvitele által termelési szövetkezetté alakította át. A. de Courcy egy nagy biztosító intézet elnöke, irodalmilag működött a munkás-osztalék szolgálatában és azt több biztosító társaságnál meghonosította. Ott van Dolfuss János, a mühlhauseni munkásbaráti intézmények létesítőjének arcképe. Dom Pedro mellszobra azon a címen, hogy Brazíliában a rabszolgaság intézményét eltörölte, joggal került a társadalompolitikai múzeumba. A császár mellett áll egy volt proletár alakja: Godin, a guise-i familistère alapítójának szobra. Az általa teremtett guise-i gyárak, a familistère, a munkásparkok, színház, bölcsődé, iskola, stb. számos fényképpel vannak bemutatva. Ott van Montesquieu

arczképe is. Ő ugyanis az »Esprit des lois« című nagyírú könyvében a munkás-osztaléknak is szószólója volt. Turgot, mint a munkás-osztalék egyik őse jutott az arczképcsarnokba. Egyik rendeletében meghagyta ugyanis, hogy a katonai munkásoknak zsoldjukon felül, munkájuk tiszta hozadékának egy-ötödét adják, »mi jobb sorsot biztosít azok számára, a kik nagyobb buzgósággal teljesítik kötelességüket«.

Egy kis érem, melyet Chaplain vésnök a »Société française des habitations à bon marché« megrendelésére készített, gyönyörű idyll s egyúttal intés, felhívás, program, mely ékebben szól, mint egy csomó a betegedési, halandósági és bűnügyi statistikából merített adatokkal támogatott értekezés. A néhány centimeter területű érem egy csinos tiszta munkáslakás belsejét tárja elénk. Egyszerű, de tisztességes bútorzat. Nem hiányzik az ablakon a függöny, a falon az óra, a tükör. A szoba közepén áll a fehér abroszszal leterített asztal. A földön egy pár játékszer. Az asztal mellett ül a hosszú munkából hazatért munkás, apró, mosolygó gyermekét tartva karján. A csinos, egyszerűen de tisztán öltözött asszony, sugárzó arczczal hozza a konyhából a párolgó leveses tálat. A munkás testtartásából látszik, hogy fáradt, de arczán visszatükröződik a megelégedettség, a családi boldogság ... Ez a vésett költemény tartalma szégyenes prózában. A felhívás, melyet ez az érczbe vésett röpirat magában foglal, így hangzik: »A munkások legnagyobb része zsúfolt, egészségtelen helyiségekben hál, melyeket nem lehet lakásoknak nevezni. Otthon hiányában korcsmákban, pálinkabódékban kénytelen tanyázni. Ez szüli az iszákosságot, az iszákosság a bünt és nyomort. Az otthon hiánya dúlja

fel a családi életet. A zsúfolt kamrák, hol öregek és ifjak, férfiak és nők közösen hálnak, az erkölcstelen-ség előmozdítói. Ha egészséges, józan, takarékos munkásokat akartok, ha azt akarjátok, hogy a munkás ne bódítássá el magát az állam és társadalom fel-forgatására törő agitátorok által, ha a jelenlegi társadalmi rendet biztosítani akarjátok, úgy gondoskodjatok jó és olcsó munkáslakásokról.«

Chaplain művétől alig pár lépésnyire, a falakat elborító nagy táblázatok között, melyek a nyereség-osztó vállalatokra vonatkozó főbb adatokat tüntetik fel, egy angol socialista torzkép ötlik szemünkbe. Egy lerongyolt, sovány, megtört alak, mely kezeit esdekelve emeli föl és a bér fölemeléseért könyörög: ez a »munka«; egy jól öltözött, nagyon kövér, kopasz öreg úr, a kinek ujjain és ingmellén nagy gyémánt-kövek sugároznak, nagy léleknyugalommal hallgatja a másik panaszát: ez a »tőke«...

Sok a munkás-osztalékra, a szövetkezeti ügyre, a munkások jólétének emelésére szolgáló intézményekre vonatkozó okmányt, röpiratot, könyvet tartalmaz a museum könyvtára. A különböző munkáscongressusok naplóit, a különböző szövetkezetek alapszabályait, évi jelentéseit, mind szorgalmasan gyűjtik. A rue de Lutèce-i gyűjtemény ma még csak embryoja a társadalompolitikai museumnak. De biztosan reméljük, hogy fejlődésre képes és megerősödve nagy szolgáltatásokat fog tenni a társadalmi tudománynak és közvetve hozzá fog járulni a társadalmi béke szilárdításához.

Az itt ismertetett intézményt nem szabad össze-
tevesztenünk a Chambrun gróf által alapított Musée social-lal, mely egynéhány év óta ugyancsak Parisban,

a csendes Rue Las Cases-ban, a Bourbon-palota szomszédságában, működik. A Musée social programja a valamivel szélesebb körű, mint a Musée bibliothéque de la Participation-é s dúsabb anyagi eszközök felett is rendelkezik. A Musée social élén jeles tudósok állanak, kik egész tevékenységüket a társadalmi kérdések tanulmányozásának szentelik. A jeles munkák hosszú sora, mely a Musée kezdeményezésére vagy közreműködésével megjelent, nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a socialis érzék, mely Franciaországban sokáig szunnyadozott, újabb időben erősebben kezd nyilvánulni.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó	3
Az államregények	5
Az anarchizmus	30
A kapitalizmus	54
Az Internationale	64
Gyárfelügyelet és munkaviszonyok hazánkban	81
Az ó-budai hajógyár munkásainak helyzete	106
A gyári balesetek	148
A munkásegyletek	155
A boycott s az ellenőrzési jegyek	193
A társadalmi bajok és a kartellek	200
A munkanélküliség	206
A munkanélküliség elleni biztosítás	217
A békéltetés	233
A munkás-statisztika s a munkahivatalok	344
A munkáscsalád monographiája	298
A munkásválasztmányok	305
Társadalmpolitikai museum	311